

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. halvbind

1953

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

Sønderjydske årbøger

1953

Udgiver af

Historisk samfund for Sønderjylland

ved

H. LAUSTEN-THOMSEN, JOHAN HVIDTFELDT

PETER KR. IVERSEN

AABENRAA

HEJMDALS BOGTRYKKERI

INDHOLD:

H. Lausten-Thomsen: Skønlitteratur om og fra Sønderjylland	Side 1— 26
F. Elle Jensen: Den nordvestslesvigske pietisme	» 23— 60
Hans Vald. Gregersen: Af Slogs herreds nationale historie	» 61— 81
I. Mogensen: En kompetencestrid i Åbenrå 1751	» 83— 89
A. Svensson: P. Bukshave og Danmarks forsvar	» 91— 99
Anders Bjerrum: Om de danske dialekter i Sønderjylland	» 101—124
N. Black-Hansen: Stednavnene fra Ris sogn	» 125—127
Troels G. Jørgensen: A. D. Jørgensen, skildret af en søn	» 129—157
A. Svensson: Træk af bladet »Dannevirke«shistorie ..	» 158—177
Th. O. Achelis: Teologiske studenter fra hertugdømmet Slesvig i årene 1814—1864	» 178—190
Aage W. Wegner: Ejderkanalen	» 191—203
Peter Kr. Iversen: Oversigt over afhandlinger vedrørende sønderjydsk historie i tyske tidsskrifter 1945—52	» 204—232
A n m e l d e l s e r:	
Die Kunstdenkmähler des Landes Schleswig-Holstein. Landkreis Flensburg (ved M. Mackeprang) Danmarks Historie. Udgivet af Historikergruppen ved Johan Hvidtfeldt, Ib Koch-Olsen og Axel Steensberg (ved Holger Hjelholt)	» 233—238
G. E. Hoffmann: Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig (ved Johan Hvidtfeldt)	» 239—243
Nicolai Svendsen: Sønderjydsk Skæbne (ved M. Kamphøvenser)	» 244—246
J. P.-mindebogen (v. Ingeborg Refslund-Thomsen)	» 246—250
K. Edv. Larsen: Nordborg Sparekasses historie (ved H. Lausten-Thomsen)	» 250—252
K. Edv. Larsen: Brandforsikringsforeningen for bygninger på Als (ved H. Lausten-Thomsen)	» 252—254
Prins Christian (V)s breve. I. Kancellibreve i uddrag 1626—1642 (ved Johan Hvidtfeldt)	» 255—256
Bognyt (ved P. K. I.)	» 256—257
Peter Kr. Iversen og Knud Fanø: Årsberetning og regnskab 1952—53	» 258—259
Redaktør A. Svensson tildelt pris fra Dansk historisk Fællesforening	» 260—265
Meddelelse	» 266
H. Lausten-Thomsen: Rettelse	» 266

amen 1859. Han tog derpaa til København paa den polytekni-
ske Lærestalt med matematiske Studier for Øje, men Under-
visningen her ombyttede han snart med frie naturvidenskabe-
lige og humanistiske Studier. I Marts 1863 blev han Hjælpe-
lærer ved sin gamle Skole i Flensborg, og efter dens Lukning
i Februar 1864 kom han paany til København. Her havde han
siden 1860 ernæret sig som Lærer ved Schneekloths Skole, og
1869 ansattes han ved Statens Arkivvæsen. 1871 udgav han
Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen, 12 Afhandlinger,
hvoraf omtrent Halvdelen havde været trykt allerede et Par
Aar før. 1874 kom den store Bog om den nordiske Kirkes
Grundlæggelse og første Udvikling, og endnu i nogle Aar var
hans Emner mest hentet fra Middelalderen. 1882 kom Fyrre-
tyve Fortællinger af Fædrelandets Historie og af Arbejder i
1880-erne kan nævnes Biografier af Georg Zoega, Nils Stensen,
Hans Adolf Brorson og Johannes Evald. I 1890-erne skrev han
bl. a. Fortællinger af Nordens Historie, den store Bog om Peder
Schumacher Griffenfeld og Afsnittet 1814—52 af Danmarks
Riges Historie, hvortil et Forarbejde var Kong Kristian VIII og
den danske Sag i Nordslesvig. Hertil kom Udgivelsen af Fru
Heibergs Erindringer og Arbejder paa Arkivets Vegne. I dette
naaede han i 1882 Chefposten som Gehejmearkivar fra 1889
Rigsarkivar.

I Forhandlingsprotokollen for det 1866 i København stiftede
Sønderjydske Samfund — „den eneste kammeratlige Forening,
jeg nogensinde blev Medlem af“ — hedder det 11. Marts 1869
om ham: „Formanden meddelte, at han snart agtede at indtræ-
de i Ægtestanden, og for at han kunde nyde Hvedebrødsdagene
i Ro i det fjerne Vesten (Amerikas Mølle), vilde han fratræde
sin Post.“ Den 24. s. M. ægtede han i Randers den 21-aarige
Ida Marie Pedersen — en lang Forlovelse var gaaet i Forvejen
— og de bosatte sig Vesterbrogade Nr. 146 ved „Sorte Hest“.
Det var et af de sidste Huse paa Vesterbro, og „Amerikas
Mølle“ laa tæt ved, saa den spøgefulde Hentydning var natur-

lig. Et Par Aar senere flyttede de endnu længere ud, nemlig til Bakkegaardsvej, som fra Vestre Fælledvej, der fra Vest førte til Vesterbrogade, gik op mod Valby Langgade med Forbindelse til J. C. Jacobsens Bryggeri Carlsberg. Tømremester H. H. Kayser havde en Sommerbolig med stor Have ved V. Fælledvej. Derfra fik Far en Parcel, hvor Kayser opførte ham en rummelig Villa med Laage mellem de to Haver. I 1870—75 var der født fire Sønner og i 1880 en Datter, og til 1884 levedes der herude, som Far skriver, „12 lykkelige år i landlig ensomhed.“ Der var mere Mark end Bebyggelse, og Ny Carlsbergs store Bygninger rejste sig først, da vi boede der, hvorpaa Vejen blev Ny Carlsbergvej. Der laa dog Aftapningsanstalten „Alliance“, og dette Fabriksanlæg ligesom det overfor vort Nr. 15 liggende Gluuds Sønners Garveri var tilligemed nogle Marker hørende til Bryggerierne og Kaysers Have samt længere borte Søndermarken en udmærket Tumleplads for „Jørgensens Dreng“. Jeg nævner dette, fordi Far var meget liberal med, hvor og hvorledes vi tilbragte Fritiden, naar der da ikke kom Klager. I saa Fald og ved andre Lejligheder vidste vi, at det vilde blive til „Stryg“ med Spadserestokken, thi saaledes var Traditionen for Opdragelsen af Dreng, i hvert Fald den sønderjydske, som vi levede under. Dette, der dog kun knytter sig til Minderne fra Ny Carlsbergvej, afsatte ikke „Komplekser“, men gav Holdningen en vis Undertone. Naar Far overlod os et vist Selvstyre, gav han sig heller ikke af med vore Foretagender, hverken Kaminer og Duer eller vore Haver. Det behøvedes ikke, da vi var fire, og han selv saa afgjort havde Brug for sine egne Tanker.

Men der var jo Søndagsudflugterne i samlet Familie! Det kunde være Skovture i Dyrehaven med Toget og helst i Vognens øverste Etage eller med Dampskib og med Besøg ved den slesvigske Sten, Eremitagen eller Fortunen. Turen til Damhus-søen med Ophold i Kroen var ogsaa højt vurderet, skønt ret trættende med henved 9 km March. Mindre Ture gik til Forlystelseshaverne „Sommerlyst“ og „Alleenberg“ i Frederiksberg

Alle, der bød paa et festligt Traktement af Salep. Den største Begivenhed var Sommerferien i Graasten, hvor vi boede i Familieejendommen med Farveri, Strikkemaskiner og Manufakturforretning hos Onkel Asmus og Tante Anna med deres jævndrende Børn. Vi lærte Graastenersproget og tumlede os paa Søen og i Skoven. Bedsteforældrene boede i et lille Hus ved „Palæet“, hvor Bedstefar havde sin Drejebænk. Han døde 11. August 1883, og til den store Begravelse afrejste Far med min ældste Broder, der skulde bære hans Hæderstegn paa en Pude paa Vejen til Adsbøl Kirke.

I det daglige var Børnenes Omgangsform overfor Far noget tilbageholdende, og ved Bordet forholdt vi os tavse. Far talte gerne om et eller andet belærende eller om egne Oplevelser, f. Eks. om sin Tid paa Avnbølgaard. Vi spiste jævnlig Boghvedegrød til Minde om, at de dér omtrent ikke havde levet af andet. Det skete ogsaa, at han læste op for os, f. Eks. af Svend Grundtvigs eller Asbjørnsens Folkeeventyr eller af Oehlenschläger, eller viste os Billeder i sine Bøger. Han anvendte en Samling af plattyske Vendinger fra sin Tid i Flensborg, der udgjorde et eget humoristisk Sprog i Hjemmet. Kirkegang var ikke hans Skik. Med Far mindes jeg kun at have været i Kirke i Slotskapellet i Graasten. Et Par Gange om Ugen kunde man regne med, at han kom hjem og havde Hovedpine og derfor maatte hvile sig en Tid. Naar han tog sin sorte Kalot paa, vidste Børnene Besked, og der maatte da være særlig Stilhed. Denne Svaghed plagede ham i mange Aar, men var dog efterhaanden stærkt aftaget.

Med Omgivelserne i „det fjerne Vesten“ havde Forældrene ingen Forbindelse undtagen om Sommeren med Kaysers, hvor der var voksne Sønner og Døtre, og det var vistnok heller ikke mange Gæster, der kom til Huset, afsides som det laa, men jeg kan naturligvis ikke huske alle. Jeg husker dog et Selskab, der formentlig blev holdt sidst i 1882, da Far blev Gehejmearkivar, og hvor Historikeren Kr. Erslev, der 28. December fyldte 30

Aar, var Genstand for Opmærksomhed. Jeg kan nævne Raadstuearkivaren Dr. Oluf Nielsen og Rigsdagsmanden Jokum Termansen. Iøvrigt havde vi Familiebesøg af Bedsteforældrene fra Graasten og Mormor samt to yngre Brødre af Mor, der ogsaa kunde overtage at gaa med os i Zoologisk Have og i Samlingerne.

Det var som en social Fremgang, da vi flyttede fra dette Kvarter, der efterhaanden blev bebygget for Bryggeriarbejderne, og fik Bolig paa Lindevej, en Sidevej fra Gl. Kongevej, i Villaen Nr. 10, der var større men med mindre Have end den forrige. Til denne var Fars Velynder Brygger J. C. Jacobsen en gunstig Køber, medens Professor Adolf Steen solgte, fordi han havde faaet Professorbolig. Ogsaa her var ret landligt, da Kvarteret var under Villaservitutter, og Strækningen ned til Værnedamsvejen, hvor Skolen laa, ret ubebygget. Landligt virkede det ogsaa, naar den hestetrukne Omnibus ad Gl. Kongevej til Kongens Nytorv meldte sit Komme ved det kgl. Teaters Spilletid med Hornsignal. Far tilbagelagde som tidligere Vejen til Arkivet og hjem til Fods, og normalt var det hans eneste Spadseretur, bortset fra Vejen fra Arkivet ved Christiansborg til Læseselskabet Athenæum i Hotel Royal, Ved Stranden, og paa Sommerdage lidt Spadseren i Haven. Han arbejdede ikke i denne, og da han efter Indflytningen vilde lufte ud i den tilgroede Have ved at save løs paa en stor Rødtjørns Grene, var det nær blevet for meget for ham; den Slags Arbejde laa ikke for ham.

Der var god Brug for Pladsen i de 13 Aar, Far kom til at bo i Huset. Min næstældste Broder Erik (senere Erstad-Jørgensen) var 1888—92 borte som Gartnerelev og senere som Soldat, og min ældste Broder Adolf, der 1895 blev cand. polyt., fik Plads i Vejle og tog paa Studierejse i Amerika. Jeg var i 1897 nogle Maaneder paa Kaserne i Byen, men iøvrigt var vi hjemme, optaget af Skolegang og videregaaende Uddannelse, og fra 1892 havde en Halvkusine fra Norge Agnete Jürgensen, født 1883,

faaet Ophold hos os, saa at Børnetallet var 6. Det var et Hus, hvor der blev arbejdet og for Ungdommens Vedkommende taget Eksaminer. Det var saa heldigt og skyldtes vel ogsaa Fars pædagogiske Blik og praktiske Sans, at alle fire kom til de for os egnede Fag, min yngste Broder Olav (O. E. Jørgensen) som cand. polyt. og senere Deselekspert.

Arbejdsdagen for Far forløb saaledes, at han spiste Frokost hjemme efter at have arbejdet et Par Timer og derpaa gik til Arkivet. Kort efter, at han var kommen hjem, spistes der til Middag, og Forældrene holdt en Siesta ved Kaffen. Det kunde trække ud med, at Far laa paa Chaiselonguen eller gik op og ned ad Gulvet, men ellers satte han sig til Arbejde ved Skrivebordet i sin Stue, der i Reglen havde Døren aaben til Dagligstuen, hvor Mor opholdt sig. Kl. ca. 9 blev der drukket Te og efter fortsat Arbejde gik han i Seng vistnok Kl. 10¹/₂, uden nogensinde at lade dette Klokkeslet blive forrykket af Travlhed. Tobak og (i det daglige) Spirituosa var ukendte Artikler for ham. Avislæsningen omfattede Nationaltidende, Flensborg Avis, Hejmdal, Tidens Strøm og Vort Forsvar, og inde i Athenæum, hvor han ogsaa dyrkede Bekendtskab med den gamle, blinde Journalist Giödward, saa han andre Aviser og Tidsskrifter. Det kan siges, at Børnene ikke voldte ham særlige Bekymringer heller ikke med Sygdom og Svagelighed. Ogsaa Mor var rask, men han selv havde i Aarene op mod 1887 nogle Anfald af Blindtarmsbetændelse, der behandlede hjemme uden Operation. Om Turene til Graasten har jeg talt. I 1885 rejste han til Tyskland for at se paa de derværende Provinsarkiver og undersøge Papirspørgsmaalet og i 1889 til Norge (Kristiania og Trondhjem) for at se, hvorledes Stiftsarkiverne var indrettet. Bortset fra en lille Rekreatjonsrejse til Blekinge 1876 og en Tur til Kulen 1861 havde han ellers ikke været udenfor Landets Grænser og Sønderjylland. Noget betød det herved sikkert, at en Rejse kostede Penge, og paa sig selv anvendte han kun det helt paa-trængende. Men hans stærke Drift til Begrænsning gjorde sig

ogsaa gældende, ligesom med Hensyn til Læsning. Videnskabelig Litteratur læste han nærmest kun i Forbindelse med sin egen Produktion, og Underholdningslektyre følte han meget sjældent Lyst til. Han længtes imidlertid hvert Aar efter i Ferien at komme „hjem til Graasten“, men naar dete var sket, vilde han egentlig helst blive paa Lindevej og dele sig mellem Athenæum og Haven. Men her havde Mor sine Ønsker om en Husmoderferie, og Løsningen blev i Reglen et baade-og. Første Gang i 1887 drejede det sig tillige om et Rekreationsophold efter Sygdom, og Stedet blev Aalsgaarde ved Hellebæk, hvor Fru Heiberg Aaret før havde boet. I 1889 var vi i Arildslåge, Aaret efter i Bisserup udfør Fænø, i 1891 i Arildslåge, 1893 i Espergærde og 1896 i Båstad. Far kunde meget godt en Tid hygge sig ved et ubeskæftiget dolce far niente, skønt han hverken havde Sport, Badning, Samlerinteresser eller Tobakken at adsprede sig med. Han lod i Ensomhed Refleksionens Fugle baske med Vingerne, passiarede eller anførte til Familieudflugt. I 1891, da jeg var blevet Student, gjorde Far med min ældste Broder og mig en længere Tur end sædvanlig i Sønderjylland. Med Udgangspunkt i Graasten var vi i Sønderborg, hvor vi traf Hanssen Nørremølle, og besøgte Dybbøl; derfra tog vi til Slesvig og Dannevirke, hvorfra Far medførte et Murstensstykke, og nordpaa til Aabenraa i Besøg hos „Tante Bahnsen“.

Far havde væsentlig kun to Steder for sit Virke. Først Arkivet, hvor han som 29-aarig havde faaet Ansættelse trods manglende Eksamen, fordi han var „fordreven Slesviger“, og haabefuld ved sine første Afhandlinger. To Aar efter, at han havde faaet Chefstillingen, havde Arkivets Skatte heldig undgaaet Ødelæggelse ved Slotsbranden 3. Oktober 1884, senere havde han et stort organisatorisk Arbejde, der i hans sidste Tid medførte Bryderier, der svækkede hans Sundhed. Dernæst var det Huset, hvor han foruden sin Plads i den store Familie, som han underholdt og levede med i, selv om han i nogen Grad „svævede over Vandene“, arbejdede med sine frit valgte litte-

rære Opgaver. Til Rejser i Indlandet i Arkivanliggender eller for at holde Foredrag paa Højskolerne i Vallekilde, Ryslinge, Testrup og Askov var der dog ikke sjældent Anledning, og ligeledes var der Bud efter ham som Foredragsholder i københavnske Foreninger. „Naar det drejer sig om, at man ønsker Oplysning, siger jeg ikke nej,“ ytrede han en Gang om Henvendelsen fra en ikke videre anselig Forening.

At han havde Meninger om andet end Fortidens Skikkelser og ogsaa følte varmt for det samtidige: Forsvarssagen og Kampen om Landets Styrelse, gjorde han ingen Hemmelighed af. Hans Dagbog fra 1884—96 (Danske Magazin 7. R. 5. B. 1949) viser, at han i 1885 gjorde Forsøg paa at føre de politiske Førere sammen i et Forlig om Finansloven, hvilket mislykkedes, hvorimod lignende Bestræbelser af ham i 1882 havde bidraget til at afværge en Sprængning (Tillæg til Brevudgave 1939 ved Harald Jørgensen). Som ung havde han ogsaa lagt sig i Selen for politiske Formaal, da han i 1865 rejste i Sønderjylland for at skaffe Oplysninger, der antagelig havde Betydning for Fremkaldelsen af Pragfredens § 5, og i 1866 havde virket for den sønderjydske Adresse til Kong Wilhelm. I den lange først i 1894 nogenlunde bilagte Strid mellem Højre og Venstre kunde han ikke give nogen af Parterne Ret, han havde personlige Forbindelser i begge Lejre og var opfyldt af dyb Lede ved denne altødelæggende Splid. Forsvarssagen, om end ikke den frivillige Selvbeskatning, var han derimod Tilhænger af. Lyst til at optræde som Politiker havde han ubetinget ikke. Heller ikke ønskede han at blive ledende Senior i Studenterforeningen, hvor han var ekstraordinært Medlem og flere Gange havde talt. Jeg husker, at L. Moltesen en Aften selvanden kom og stillede ham Forslag herom, men han var straks klar over, at det ikke var noget for ham. I Almindelighed ansaas han vistnok for konservativ. I politisk Henseende var han det altsaa kun delvis, og naar han i Livssyn ansaas for at være Grundtvigianer, var der den Forskel, at han overhovedet stod udenfor det kirkelige.

Hvad Hjemmets Omgangskreds angaar, havde kun Mor nogle fjernere Slægtninge i Byen. Selskabeligheden var da mest begrænset til Fars Kolleger med Familier og hans Ungdomsven Murmester Karl Kruse og dennes Søster Marie, Skolebestyrerinden, der stammede fra Flensborg. I senere Aar kom hertil Skuespiller Emil Poulsen og hans elskværdige Familie. Bekendtskabet var vistnok opstaaet gennem Fru Heiberg, og det faldt sammen med, at Far fik Fribillet til det kgl. Teater, hvor han ikke forsømte sine Aftener; i mange Aar havde han næsten ikke besøgt Teatrene. I flere Aar samlede Far ved Nytaarstid Arkivpersonalet, og Stemningen ved Middagen var altid udmærket. Men det kom ham for Øre, at en ældre af det underordnede Personale havde ladet sig forlyde med, at han fandt Afholdelsen af disse Sammenkomster tvungen, og saa brød han straks af for at nøjes med Omgangen med Bricka, Kringelbach, Secher og Thiset. Andre Omgangsfæller var Genboen Professor Camillus Nyrop, Bagermester Jacob Marstrand og Højskoleforstander F. Falkenstjerne. Andre Højskolefolk var Ernst Trier med sin altid sprudlende Tale og Christoffer Bågå, der var lige saa faamælt. Sønderjyder og sønderjydsk interesserede kom til Forhandlinger undertiden i stort Antal. Med Gustav Johannsen følte han sig saa samstemmende, at de blev Dus. J. Jessen og H. P. Hanssen var meget forskellige, man kunde sammenligne dem med Henrik Ibsen og Bj. Bjørnson. Skønt Far ved sin Stilling til Forsvarssagen stod Jessen nærmere, var det dog Hanssen, han bedst samvirkede med ved Organiseringen af Vælgerforeningen og Skoleforeningen (1888 og 1892), og han bebrejdede Jessen ikke at ville samvirke heri. Bly og beskeden var H. V. Clausen, den flittige Gransker af Tilstanden i Nordslesvig. Far betegnede i en Tale hans Iver som „rørende“, og hvad der rørte ham, var vel, at den ikke-hjemmefødte havde kunnet knytte sig saa varmt til hans Hjemland. Johan Ottosen var fuld af Virkelyst, men for Resten ogsaa optaget af at informere sig hos Far til Brug for sine nye Lærebøger i Historie. **Ogsaa Pro-**

fessor Høffding var en enkelt Gang Gæst ved en saadan Lejlighed. Endelig vil jeg nævne Skoleforstander, cand. theol. Johan Børup, der var en ret hyppig Gæst og gjorde Indtryk paa os Børn ved sin ivrige Optagethed af sine Emner: Højskolesagen og dansk Digtning. Han skrev til mig bl. a. (5. Oktober 1941): „Han var en af de første, jeg betroede mig til med mine højtflyvende, i Førstningen altfor højtflyvende Planer, og han hjalp mig ud af dette for højtflyvende. Han gik siden i Brechen for mig hos Nellemann“

Jeg kunde fortælle meget om Deres Far. Jeg ser ham en Sommerdag i sort Klædes Frakke med svingende Skøder stryge ned ad Gl. Kongevej ud til Lindevej; jeg prajede, lagde til og vi talte sammen om et Digt af Hauch.“

Med Skuespillerinden Fru Heiberg og Politikeren A. F. Krieger havde han til deres Død i 1890 og 1893 fra omkring Midten af 1880-erne et Samarbejdsforhold, der personligt og arbejdsmæssigt kom til at betyde meget for ham og senere ogsaa for Offentligheden, da Fru Heibergs „Et Liv genoplevet i Erindringen“ udgaves af ham kort efter hendes Død, og Kriegers politiske Dagbøger af andre ganske vist først efter mange Aars Forløb, se Ord och bild 1952.

For A. D. Jørgensen som Historiker var det ejendommeligt, at hans eget Liv var et Stykke af Fædrelandets Historie, ikke ved Bedrifter han havde udført, men fordi Oplevelser i hans Barndom og Ungdom, der skyldtes afgørende Kriser i Landets Historie, blev naturlige Forudsætninger for hans Historieskrivning. Trearskrigens nationale Gennembrud i Sønderjylland havde betinget hans bevidste Valg af dansk Kultur fremfor den tyske, og han havde derfor søgt Uddannelse og Udvikling i Hovedstaden. Da saa Stormagskrigen havde sprængt Helstaten og ført til Fraskillelse af store Dele af det danske, maatte det blive en naturlig Reaktion indenfor disse Dele at efterforske Aarsagerne til Fraskillelsen og Ansvarer derfor, og efter hans særlige Anlæg blev det ham, der tog denne Opgave op. Dette

blev tillige hans egen Historie. I hans i Foraaret 1896 nedskrevne „En redegørelse for min udvikling og mit forfatter-skab,“ som hans Efterladte udgav 1901, har han paavist denne Sammenhæng, og samtidig har det været ham magtpaaliggende at faa frem, at han ikke følte sig forpligtet til „egentlig“ Historieforskning ud over dette. I disse Aarbøger for 1899 skrev Johan Ottosen en Mindeartikel, der er beundringsværdig ved sin Forstaaelse, i Betragtning af, at hverken Redegørelsen, Brevene eller Dagbogen forelaa. Ottosen oplyser da ogsaa, at han i 1894 havde faaet meddelt Levnedsløbet i en Samtale med Far, som han nedskrev, og at han havde faaet Oplysninger fra gamle Venner af ham, f. Eks. Professor Matzen. Hertil kom Ottosens egne Indtryk, der bl. a. viser, at det ikke blot var Familien, der havde Erfaring for, at A. D. Jørgensen kunde frigøre sig humoristisk overfor andre. Jeg husker f. eks. et Møde — for Resten det samme, hvor Ottosen vistnok for første Gang lod synge „Det haver saa nyligen regnet“, som han selv spillede til, — hvor han stod op og uden Indledning paa Sundevedmaal fortalte nogle komiske Landsbyhistorier. H. P. Hanssen var i den syvende Himmel. I sin iøvrigt saa sympatiske Omtale af ham (Illustreret Tidende 15. Sept. 1901) havde Troels-Lund fremhævet det modsatte.

Jeg griber her Lejligheden til at meddele to Stykker af Redegørelsen, omhandlende den sønderjydske Bevægelse i Hovedstaden, som ved Trykningen blev udeladt, iøvrigt paa Foranledning af Ottosen, der var Konsulent for Nordisk Forlag. De Grunde, som kunde tale herfor, er sikkert ikke mere tilstede. Vedkommende Sted i Redegørelsen. S. 154, faar følgende Indhold, naar det tilføjede anbringes i [] .

„Mine indlæg i forsvarssagen og særlig min optræden ved et fra venstre side sammenkaldt almindeligt studentermøde i „Føniks“ (10. Sept. 1887) gav endog nærmest anledning til, at jeg blev skudt stærkt i forgrunden i den straks efter påfølgende bevægelse for den sønderjydske sag i studenterkredse. [Kand.

Joh. Ottosen, der havde en levende interesse for denne fra et længere ophold paa Ærø og kand. H. V. Clausen fra Odense, der lige fra drengeårene havde haft samme interesse, fik i studentersamfundet en kraftig forbundsfælle i H. P. Hanssen fra Nørremølle i Sundeved, der med ungdommelig ild og med sin klare forstandighed påvirkede adskillige af de radikale mænd, der så småt begyndte at kedes ved den evindelige tale mod provisoriet. De indbød Gustav Johansen og mig til en selskabelig sammenkomst på St. Thomas i Frederiksberg alle (16. Sept. 1887) og her drøftede vi da til langt ud på natten det nationale spørgsmål med Ottosen, Høffding, Neergaard, Rubin, Philipsen, Herman Trier, H. Bing, Erik Skram, Kr. Erslev, Clausen, Hanssen Nørremølle o. a.; de oprettede kort efter foreningen „4 S“ (studentersamfundets sj. samfund) med det formål at skaffe den nyere danske litteratur indgang derovre. Nordslesvig skulde „demokratiseres“, som det hed; jeg forsikrede forgæves, at det alt var demokratisk sindet nok. En tilbageerobring af det tabte danske land vilde de dog foreløbig ikke høre tale om, da Tyskland var bærer af den højeste kultur og en svækkelse af denne magt derfor ikke at ønske.

I det følgende år gav imidlertid den unge tyske kejsers besøg i udstillingen anledning til en række tyskvenlige artikler i „Politiken“, og dette bidrog til at klare vore venners anskuelser; de fleste af de nævnte mænd erklærede sig nu rede til at deltage i et offentligt møde, ved hvilket man vilde nedlægge indsigelse herimod og udtrykte sin deltagelse og taknemmelighed overfor den danske befolkning i Nordslesvig. Dette blev dog forhindret ved kongens personlige indgriben, men stemningen var nu vakt og der dannedes en forening under navnet „to løver“ i den gamle studenterforening med advokat Nellesmann, der havde tilbudt at dirigere det påtænkte møde, som formand. Jeg opfordredes til at indtræde i bestyrelsen som forbindende medlem med „4 S“, og den 31. Oktober 1888 holdt vi vort åbningsmøde i foreningen; 5. November kom de to bestyrelser sammen, og

det besluttedes at arbejde i fællesskab. Mit program, at udgive et tidsskrift og oprette en større bogsamling, med fast ansat bibliotekar, vedtoges og blev kort efter sat i værk; „Sønderjydske årbøger“ udkom fra det følgende års begyndelse med Hanssen Nørremølle som redaktør. Jeg havde først tænkt på Jessen i Flensborg og skrevet til ham om det (alt i 1886), men hans tabelige fjendskab mod Hanssen, hvis navn han ikke vilde tåle ved siden af sit eget, førte til et brud, som ikke senere heledes. Derimod] kom jeg atter [ved organisationen af de nye foreninger] i fuld forståelse med Monrad, som selv var kommen til den overbevisning, at man nu måtte udvide sin virksomhed og ikke kunde afvise et samarbejde med venstremænd. Desværre døde han kort efter; han var en af de mest trofaste mænd, som har kæmpet for danskhedens sag i Nordslesvig.

[Efter oprettelsen af disse foreninger tog arbejdet for den nationale sag et synligt opsving både her og der; den betydningsfulde virksomhed, som Hanssen Nørremølle i de følgende [år] udførte, havde sit gode rygstød i os. Jeg var selv, især i den første tid, stærkt optagen; 14. Juni 1889 gjorde vi det første forsøg på at samle mænd af begge partier til et fællesmøde; det var i Holbæk, hvor den utrættelige Villars Lunn (Knabstrup) fik dette sat i scene; der blev dannet en forening med mænd af begge partier i bestyrelsen. Mit foredrag ved denne lejlighed „om kampen for den danske nationalitets bevarelse i Nordslesvig,“ blev senere trykt og udbredt i 20.000 eksemplarer. I September s. å. lejede vi Kasinos store sal til et møde med Gustav Johansen som hovedtaler og også her mødtes folk fra alle lejre. I foråret 1890 begyndte vi endelig den række møder, der senere fortsattes, med forhandlinger med førerne fra Nordslesvig om de foretagender, vi kunde tænke os at sætte i værk, og drøftelser af den fælles sag; derpå fulgte et større møde med alle dem af vore foreningsmedlemmer, som vilde deltage. „To løver“ og „4 S“ optrådte ved denne lejlighed i nøje forbindelse med det ældre „sønderjydske samfund“, der vedblev at bestå som fore-

dragsforening, og med Kayser og hans nærmeste venner („Dannebrog“). Der var her grundlagt en organisation, som på mange måder spåede godt for fremtiden; den samtidige udvikling i Tyskland efter Bismarcks fald var et yderligere held for vor sag.]“

Den Sønderjyllands Historie, hvori han fra først af havde tænkt sig at lægge hele sit Arbejde, blev ikke noget samlet udarbejdet Værk; et stort Manuskript ført op til det 18. Aarhundrede (affattet 1866 og 1879—81) findes i Rigsarkivet. Udarbejdelsen af de 40 Fortællinger, der særlig var beregnet paa Udbredelse dernede (bekostet af Brygger J. C. Jacobsen) kom imellem, og Forfatteren maatte nøjes med at indarbejde sit indsamlede Stof i denne Bog. Efter det særlige Formaal, han forfulgte, kunde han ikke hæfte sig ved en enkelt Tidsalder og gøre sig til Specialforsker af denne, men han maatte have hele Udviklingslinien med. Naar han ikke senere tog sin oprindelige Plan op, har det maaske ogsaa været, fordi det samlede Rige maatte være det rigtige Emne for ham, selv om han fastholdt sit særlige Sigte. Det var tillige hans Hensigt at gaa til Bunds i Undersøgelserne, og ogsaa dette maatte føre ham til at begynde ved den første historiske Tid og sysle med de ældste skriftlige Kilder, selv om de særlige sønderjydske Problemer med de fyrstelige Rettigheder over Landsdelen, Forbindelsen med Holsten og Fortyskningen endnu ikke da havde meldt sig. Disse Arbejder præges af, at Forfatteren ikke gjorde sig disse Bekymringer, men kunde dyrke Glæden ved at skabe nyt Udsyn og ved at fortælle. Ikke mindst kommer det sidste frem i Hovedværket Kirkehistorien, der ogsaa fængslede ham som Aandshistorie, idet et tidligere Yndlingsemne for ham havde været den hedenske Gudelære. Ligesom han i sin mundtlige Form var helt fri for Dialekt ikke blot i Ordvalg men i Betoning, medens denne var kendelig hos andre af hans tidligere Kammerater fra Flensborg som Departementschef Asmussen og Professor Matzen, var hans skriftlige Stil den reneste rigsdanske, men dog med et umiskendeligt per-

sonligt Præg. Det laa ikke i Ordvalget, da han ikke var enig i de egentlige Sprogrenseres Bestræbelser og kun brugte enkelte særprægede Gloser, men i hans Maade at henvende sig paa til sine Læsere. Han skrev i Forordet til sin første Bog, idet han hævdede Afhandlingernes fulde Videnskabelighed, at de dog var affattet med det Maal for Øje at være tilgængelige for enhver dannet Læser uden Kendskab til de benyttede Kilders Sprog, „og forf. vilde anse det for den største personlige tilfredsstillelse, om sådanne læsere kunde føle sig tiltalte af fremstillingen“. Som Foredragsholder havde han øvet sig i Sønderjydske Samfund overfor et saadant Publikum. Endvidere præges Stilen af hans Indtrængen i Emnet. Han slaar ikke af paa Fordringerne til nøjagtig Udtryksmaade og kan forsaavidt virke tør, idet han heller ikke kæler for Læserne med Billeder og blomstrende Vendinger, men han belønner Opmærksomheden med en fyndig og smukt formet Vending, der ved Slutningen slaar Resultatet fast.

Biografierne, der alle omhandler Aandspersonligheder, førte ham hen til Enevældens langt senere Tidsrum, og i sin største Personskildring, Bogen om Griffenfeld, redegjorde han for Enevældens Opkomst og første Tid. Aftalerne om at deltage i Samlingsværket Danmarks Riges Historie var trufne, inden denne Bog var færdig, saa Behandlingen af Opgøret om 1864, der skulde være den afsluttende Akt i Dramaet, stundede til. Hans Personskildringer havde Øje ogsaa for Skyggesiderne hos hans Emner. I det daglige havde han ligeledes for megen Humor til kun at beundre eller kun at se Vrangsider, og det ene udelukkede slet ikke det andet. Overbærenheden fik Udtryk i denne Sætning i Kirkehistorien S. 716: „Kærligheden skjuler syndernes mangfoldighed ved at lægge dem for dagen i hele deres dybe sammenhæng med menneskenaturen“. Noget anderledes forholdt det sig med Bedømmelsen af Griffenfeld, mod hvis Karakter og Moral han rejste stærkere Anker end før sket, og dog mindede han til sidst om Fortællingen om Drengen, der var saa lykkelig at have et Guldæble i sin Haand, og berørte hans store Ev-

ner og Sammentræffet med hans historiske Situation. Deri fandt en senere Forfatter en „skærende Modsætning til Bogens Indhold“ og udkastede den barokke Tanke, at „de skønne Slutningsord“ var nedskrevet før Bogens Begyndelse (Knud Fabricius' Bog om G. 1910). Den ikke ugunstige Læser vilde dog have bemærket, at der først havde været talt om Instrumentet, der efter at være knust faar renere Klang. Tanken var altsaa, at den „stakkels livsfange“ havde sonet sine moralske Brøst og derfor *nu* kan ses fra Lyssiden.

Med Vilje og Evne til ligelig Bedømmelse og til at gøre Ret og Skel gik han derfor til sit Hovedemne at vurdere Tilblivelsen af den frie Forfatning og Livet under denne til 1864. Nu vil enhver politisk Retning, som har Magten, være bestræbt paa i Litteraturen, først Dagspressen siden Bøgerne, at forsvare sine Handlinger, erhverve Anerkendelse for sine Personligheder og undertrykke Indsigelser. Dette efterlades saa Eftertiden til at leve videre paa. Saaledes havde det været Tilfældet med Nationalliberalismen, da Arbejdet med at skildre denne fra et nyt Synspunkt toges op 30 Aar efter Krigen. Den Mand, han havde lært saa meget af, A. F. Krieger, og Th. A. J. Regenburg, hvem han højagtede, var nylig gaaet bort, og det følte han som en Lettelse, da hans Angreb, hvortil hørte en højere Vurdering af Christian VIII, maatte blive skarpt. To Citater vil lettest føre Problemerne frem, som de tegnede sig for ham. I Dagbogsoptegnelsen af 21. Juli 1895 siger han om Bismarcks Fordring i 1864 paa at faa Slesvig: „Vi havde al retten på vor side d. v. s. papirretten; overfor os en modstander, som havde en stor magt og en moralsk ret i den tyske befolknings notoriske misfornøjelse med en dansk regeringsmåde, der ikke magtede de nationale forhold. At han vilde benytte dette måtte jo være soleklart for enhver og var i virkeligheden notorisk for alle. Netop dette udkrævede jo til det yderste den statsmandskløgt at undgå faren, at forberede det uundgåelige offer. Det blev forberedt ved Holstens udskillelse [af Fællesforfatningen i 1858] men ikke ved en

forlods deling af Slesvig. Hvorfor? fordi man ikke *vilde*. Regensburg sammenfiltrede det danske og det tyske Slesvig istedetfor at adskille det og forberede Bruddet. Dette er fejlen i dette, den store brøde.“ Overfor C. C. Halls Tilhænger, fhv. Redaktør C. St. A. Bille udtalte han i 1893 (Hist. Afh. IV S. 132): „Jeg for mit vedkommende har syslet meget og længe med hin tids historie, og jeg har set på den nationale eller nationalliberale politik med større sympati end de fleste af mine samtidige; men jo mere fortrolig jeg er blevet med den, jo mere jeg har fordybet mig i alle hin tids vilkår og bestræbelser, des mere må jeg forbavses, ja forfærdes over Halls og hans politiks sorgløse færd hen over alle farer, hen imod alle de uoverstigelige vanskeligheder, uden at noget blev alvorlig forberedt, enten krigen, der måtte komme, eller den fred, som en gang burde efterstræbes. Det var „det dannede flertals politik“, således omtrent lød senere forsvaret, en statsmands forsvar for ni års styrelse gennem en række af de mest indviklede, for udenforstående fuldstændig dunkle evolutioner . . . vi kommer til at gå i rette med en mand, som påtog sig, hvad han ikke kunde magte, som opgav det retsgrundlag, hvorpå rigets fremtid var bygget, uden at have mod eller evne til at arbejde for et nyt, som var brugeligt, og påvise den vej, vi måtte gå for at nå det . . . Jeg tvivler ikke om, at historien vil frakende ham det moralske mod og den i alvor optugtede personlighed, som er nødvendig for statsmanden under så vanskelige forhold.“

Paa Grundlag af det foran meddelte skal jeg gaa over til at paapege de væsentlige Sider i A. D. Jørgensens Virksomhed og Personlighed. Jeg kommer derved til at beskæftige mig en Del med afdøde Dr. phil. Ellen Jørgensens Omtale af ham i Biografisk Leksikon 1937, citeret som „Biografien“.

Det er ikke bestridt, at han ved sit Selvstudium var kommen i fuld Besiddelse af den kildekritiske Metode, og det var forsaavidt for ham som for Kr. Erslev et Maal at finde ud af „wie es eigentlich gewesen“, som den tyske Lærefader har udtrykt Opga-

ven, men Indsamling af teoretisk historisk Viden, naar den ikke tjente en Vurdering af Menneskegrupper eller Enkeltpersoners Livsformer og „Ildrætter«, var ikke noget, der kunde fange hans Interesse. Det hørte med til hans historiske Anskuelse, som han har udviklet det i en Optegnelse fra 1868, at Folket er historisk i Kraft af et Samliv mellem Slægtleddene de nærmere saavel som de fjernere. Nutiden kan i sig optage det fortidige Liv, og naar Historikeren skifter Ret og Uret mellem „de henfarne“, er det ligesaa tilfredsstillende for ham og andre, som hvis det drejede sig om de nulevendes Ret. Naar man nu om Dage betegner ham som Romantiker, kan det berettiges ved denne Delagtiggørelse ved Fantasiens Hjælp i det fortidige. Tydelig kommer Anskuelsen frem i et Brev skrevet paa Indtryk fra Slotsbranden i 1884, hvor han taler om en mangetunget Takkesang, han syntes at høre fra de mange henfarne Slægter, hvis Minde var frelst ved, at Arkivets Papirer undgik Luerne, og fra de ufødte Slægter, som skulde drage Næring af disse minder (Breve Nr. 104). Det endelige Maal for al Indsamling af historisk Viden — og det han for sit Vedkommende ønskede at være i Nærheden af — var for ham netop dette at drage Næring af Minderne. Men saa maatte der altsaa gøres Ret og Skel mellem de henfarne, og naar Dommen gaar imod det hævdvundne, og friske Traade fører op til Nutiden, saa betyder det haard Kamp mod Opinionen. I Redegørelsen S. 164 skrev han: „Det blev mig klart, at dette arbejde efter sin natur måtte vække stor opsigt og bringe mig i en ejendommelig krigstilstand så at sige med hele samtiden. Den retfærdigere bedømmelse af slesvigholstenerne var endda ikke det værste, hertugens biografi blev læst uden indsigelse; man var ligesom resigneret overfor dette spørgsmål. Men da jeg til den ene side angreb Hall (i en replik mod Bille, febr. 1893) og forsvarede Kristian VIII.s nationale politik i Sønderjylland i modsætning til den senere halsbrækkende fordansking, som jeg alt 1883 havde taget afstand fra, til den anden side fremstillede forfatningsforandringen i 1848 som en beklagelig

overilelse og ophavsmændene som politikere uden dybere historisk sans („Griffenfeld“ og senere i et foredrag i videnskabernes selskab) brød jeg til begge sider i vort politiske samfund. Hele den gamle nationalliberale lejr, hvis ideer endnu råder i de videste kredse, skreg op imod det første, den frisindede ungdom og de radikale mod det sidste.

Det vilde have været flovt, om det ikke havde været så, flovt for mig, der ikke formåede at slå igennem, og flovt for samtiden, som ikke kunde afvinde sin nærmeste fortid den interesse at føle sig såret på dens vegne. Kun gennem en grundig forargelse kan min opfattelse have udsigt til at trænge igennem, den skal være en besk lægedrik, ikke en livlig vin.“

Det nye Syn paa Christian VIII var først fremsat 8. September 1894 i et Foredrag i Skibelund Krat ved Højskolernes 50 Aars Jubilæum og fortsattes med en stor Afhandling n. A. i Sønderjydske Aarbøger, hvor et Materiale fremlagdes. I sin Omtale i Historiens Studium i Danmark (1943) S. 214 siger Ellen Jørgensen: „Foredraget vakte megen Kritik; det nye Materiale, der blev fremlagt, overbeviste ingenlunde“. Til Dokumentation citeres 4 samtidige Udtalelser, hvoraf to fra de 25-aarige Historikere Aage Friis og P. Munch. Den ved Axel Linvald igangværende fuldstændige Undersøgelse af Christian VIII.s Virksomhed, som den Gang ikke forelaa, vil antagelig klare Sagen. Naar det tilføjes, at „man mente, at det var Jørgensens Tro paa den langsomme organiske Udviklings Ret, der havde præget Billedet“, saa er her nævnt en Tanke, han foruden med Hensyn til Junigrundloven havde gjort Anvendelse af paa Enevældens Grundlov Kongeloven. Anvendt paa Junigrundloven vækker denne Mening vistnok ikke mere Anstød, men synes almindelig tiltraadt. Jeg opfatter det i disse Tilfælde ikke saaledes, at der skulde hævdes slet ikke at have været Grundlag for en Reform, tværtimod. Men det stemmer med almindelig Erfaring, at naar en længe sinket og længe ved træg passiv Modstand tilbageholdt Reform omsider baner sig Vej, sker det ofte pludseligt og med

en vis Ensidighed og uden helt Overblik. Nødvendigheden af at faa en Ende paa Usikkerheden muliggør da Gennemførelse i en Skikkelse, som i Virkeligheden ikke tilfredsstiller, og der er ogsaa Mulighed for, at man forlader sig paa et begavet, men doktrinært Hoved.

Til at gaa imod den stride Modvind og dermed udsætte sig for at blive betragtet som svag i Opfattelsen, mindre fædrelandsk i Følelsen og overdrevent selvbevidst hørte der et borgerligt Mod, men det var til Stede. Det var ogsaa noget, min Far var ret vant til fra ældre Arbejder, der havde ryddet op i historiske Traditioner. Da han i 1887 havde fremskaffet Oplysninger om Christian II.s Fængselsophold paa Sønderborg Slot, der herefter viste sig ikke at have haft den hidtil antagne haarde Karakter, fortalte han, at Carl Ploug havde ytret sin Fortrydelighed over, at Carl Blochs bekendte Maleri saa ikke var historisk korrekt og atter et „historisk Minde“ borte. Det kunde jo ogsaa have berøvet Carl Ploug Emnet for et harmfuldt Digt! Men hvor meget stærkere blev der ikke strittet imod, naar det drejede sig om Slægtninge til dem, der kritiseredes. Dagbogen for 24. Oktober 1895 viser et saadant Tilfælde med Protest fra en Datter af den i 1842 afskedigede Statsminister Otto Moltke, der fremkaldte en Tilkendegivelse af Misfornøjelse fra selve Christian IX. og ligeledes Prins Hans (20. Marts 1896). Først i 1893 var han blevet færdig med det Røre, der rejste sig ved Udgivelsen i 1891—92 af Fru Heibergs Erindringer: „en hel allarm i den litterære Verden“. Da han fandt at maatte forsvare hendes Sandfærdighed overfor Personer, der ansaa sig for gaaet for nær, eller Paarørende af saadanne, maatte han forfatte talrige Indlæg, og hele Udgivelsen med Tilbehør var en vidtløftig Sag. Naar han betegner det som „en mere almindelig og tildels ondartet storm“, sigter han til tilbagelagt Polemik med Professor Johannes C. H. R. Steenstrup angaaende Emner af Middelalderens Historie, som han paa et efter sin Mening ikke lødigt Grundlag nødtes af Steenstrup til at vende tilbage til. Steen-

strup førte som historisk Kritiker i „Dagbladet“ et skarpt Sprog (meddelt mig af Professor K. Fabricius med Hensyn til dennes Fars Arbejde om Normannerne) og i et fransk Tidsskrift havde han omtalt Far som Grundtvigianer. Hans Iver for at imødegaa denne førte ham til at skaffe sig Adgang til hans utrykte Bidrag i Brickas Leksikon m. v. At Far ærgrede sig en Del over ham, har han ikke lagt Skjul paa i Redegørelsen S. 148, hvor — som jeg allerede har oplyst i en Artikel i Berlingske Aftenavis for 11. April 1940, Fars Hundredaarsdag — Ordene „denne mand“ i Manuskriptet lyder „denne lidenskabelige mand“; vi mente den Gang at afdæmpe Udtrykket. Jeg slutter denne Parentes med at tilføje, at Far derefter for at undgaa Bryderierne valgte Emner af Stedbeskrivelser til Brug for Aarbøgerne og trak sig tilbage fra Leksikonet m. v. Allerede som ungt Menneske havde han jo forestillet sig denne Optræden og et saadant Modsætningsforhold til mange. Da han her egentlig ogsaa førte Ordet paa Sønderjydernes Vegne, var det klart for ham, at han maatte tage Kampen op.

I det foregaaende har jeg udførlig omtalt Forholdene i Hjemmet for at vise, at Far ikke var af de Aandsarbejdere, der for at naa det meste i deres Fag gaar udenom Ægteskab og Familieliv med alle dets Pligter. Naar en Mand har 6 Børn at forsørge og for de flestes Vedkommende at føre frem til den højere Undervisning og Uddannelse, er han solidt forankret i det praktiske Livs Opgaver. Der maa være Formodning for, at han ikke besjæles af individualistiske Tendenser og Lyst til at isolere sig, hvilket Indtryk Oplysninger fra hans Ungdom maaske kunde fremkalde. Hertil kommer jeg tilbage. Men i Forbindelse med denne Stilling i Familien vil jeg omtale ham som den gode Økonom. Han var det ogsaa i materiel Forstand. En Del Penge, arvet efter Faderen, var anbragt i Nordiske Telegrafaktier m. v., og Familiens Underhold, der var uden Ekstravagancer, voldte ikke Bekymringer. Men navnlig forstod han at disponere over sin Arbejdskraft og faa det mest mulige ud af den. Paa en Maade

arbejdede han nok i Perioder, som han selv har beskrevet det, men Tiden mellem disse blev ikke anvendt paa andre forskelligartede Beskæftigelser og Interesser. Den var dels en egentlig Udhvilen, dels en Orientering overfor andre nye Opgaver. Set i Sammenhæng var han derfor i uafbrudt Arbejde udenfor de egentlige Ferier, og man kan sikkert sige for fuld Kraft. Selv under Højtrykket, naar Døren til hans Stue havde været lukket, medens han lod sin fine Hurtigskrift flyve over Papiret med den venstre Haand fingrende i Hageskægget, og han ved Aftensbordet tydelig havde Tankerne langt borte, forkortede han dog ikke sin rigelige Nattesøvn. Travlheden forhindrede ham heller ikke i at føre nødvendige Samtaler eller skrive ofte udførlige Breve, men han afholdt sig fra Samtaler, der var Tidsspilde. Dette sidste giver vistnok Svaret til Louis Bobé, der i „Livsdagen lang“ (1947) S. 142 omtaler ham som Chef i Arkivet og siger, at „hans Væsen var køligt, afmaalt“. Han gaar videre og siger, at „hans Blik ikke var frit“, og at han „aldrig har hørt ham le ud“. Dette sidste er vel heller ikke en Chefs Opgave, hans Blik kendes fra Billeder, og naar han til den da højst 30-aarige Bobé har fortalt om sine Planer om at skrive en Fremstilling af de dansk-tyske Kulturforbindelser i det 18. Aarhundrede, et Emne, han kunde vente Interesse for hos Bobé, synes han snarest at have været indladende. De forskellige litterære Arbejder er naturligvis bestemt ved Forhold og Omstændigheder, men Arbejder, der med Vilje er blevet opgivne paa Halvvejen, saakaldte Torsoer, efterlod han ikke. Navnet er for Resten mindre træffende, da Torsoen er et Stykke af et Kunstværk, der har været helt, saa at det manglende med Rette kan tænkes i Harmoni med Torsoen. Men at dette vilde blive Tilfældet ved det litterære Værks Fuldførelse, mangler der Garanti for. Maaske fuldførtes det ikke netop af denne Grund. De Opgaver, der stilledes ham, blev løst og indenfor rimelig Tid. Fra det her anlagte Synspunkt maa det ogsaa ses, naar han om sine egne Oplevelser og Tanker altid havde ført Optegnelser, der sluttelig gik op i Redegørelsen. For

andre Optegnelser, han havde liggende fra spredt Læsning og tidligere Overvejelser, forstod han efterhaanden at finde Anvendelse, og det vilde være ham ubehageligt, om noget deraf forblev ubrugt. Den enkle og vanebundne Livsførelse var Grundlaget for den fulde Samling om Arbejdsopgaverne.

Disse faldt i to Grupper. Den ene var den folkeoplysende, der omfattede de fleste af hans Skrifter. Her var han Fortælleren, opfyldt af sit Emne og skabende Interesse derfor, tillige paa Vagt overfor ældre Opfattelser og, naar det drejer sig om Personligheder, ogsaa paa Vagt overfor Skønmaleriet, der ikke gør Rede for Pletterne i de skildredes Livsførelse og Karakter. Den anden Opgave, der naturnødvendigt maatte fremgaa af den første, var den personlige og sociale Omvurdering. Hovedtilfældet blev for ham Bedømmelsen af den nationalliberale Holdning overfor Enevælden og af dens egen Politik. Naar han gik til Kampen med Modstræben, var det ikke paa Grund af dermed forbundne Ulemper for ham selv, men af indre Aarsager, som han har udtrykt i sin Betragtning ved Regenburgs Jordefærd i 1895 (Redegørelsen S. 186). (Naar han taler om sine unge Dage, er det Tiden før 1864): „Der må være noget velgørende i uforandret at kunne fastholde sin ungdoms sympatier og antipatier, at leve og dø i overbevisningen om, at det, man sværmede for i de unge dage, var det eneste rette og gode. Det må give selvbevidsthed om troskab og det tilfredsstillende hjertet. Langt vanskeligere er det at leve og udvikles, at skifte syn og opfattelse og dog at bevare forståelsen for det, man engang var betaget af, så man samtidig elsker og dømmer det. Der er et usigeligt vemod heri, man fristes til at sige med Assian: „Happy are they who die in youth!“ Lad os dø med den slægt, hvis gerning vi beundrede i vor ungdom, lad os ikke leve for at opføre regnskabet efter den — „det være hos andre,“

Medens jeg ikke skal komme ind paa hans Arbejder i Arkivets Tjeneste heller ikke de litterære, hvoraf der var flere, maa jeg berøre den beklagelige saakaldte Arkivstrid mellem Rigs-

arkivaren og Arkivaren ved Provins (Lands)arkivet i København, hans oprindelig højt skattede Medarbejder Dr. jur. V. A. Secher, da Striden andetsteds er omtalt, nemlig i den af Sechers Søn, Professor Dr. med. Knud Secher besørgede 2. Udgave af Meddelelser om Slægten Secher (Siker) 1939 S. 264—90. Det drejede sig om den indbyrdes Forretningsgang og Competence. Der nævnes to Episoder: et Spørgsmaal om Assistentansættelse, hvorom Brev Nr. 317 af 27. Februar 1896 vist er tilstrækkelig oplysende, og et Spørgsmaal om Provinsarkivarens Bortgivelse paa egen Haand af Arkivalier. Et meddelt Brev fra Rigsarkivaren af August 1896 omtaler to saadanne Tilfælde, hvorfor der afæskes Oplysning om mulige andre. Det første af disse Tilfælde, der ikke havde været forelagt, paatales efter Omstændighederne ikke og det andet heller ikke, fordi Sechers eventuelle Fremgangsmaade endnu ikke var afklaret. Den af K. S. fremførte Kritik over, at Chefen dadler uden først at høre, er altsaa ubeføjet. Iøvrigt oplyses det af ham, at Secher, da Ministeriet indhentedede Forslag fra Provinsarkiverne om Instruks for deres Forhold til Rigsarkivaren, i August 1896 gjorde Indstilling om den størst mulige Selvstændighed og Uafhængighed for Provinsarkiverne, at Rigsarkivaren i en udførlig Indstilling krævede sin Myndighed opretholdt og erklærede ellers at maatte søge sin Afsked, at han imidlertid kunde erklære sig fuldt tilfreds med den Instruks, der kom ud af Overvejelserne, og at Secher derpaa forlod Arkivtjenesten, hvad han synes i længere Tid at have forberedt sig paa, og 3. Maj 1897 blev Herredsfoged i Nakskov. Den langvarige Spænding dette Mellemværende affødte, for Fars Vedkommende forøget ved, at han af personlige Grunde ikke satte sin Fod i Kultusministeriet, se Brev Nr. 403, angreb ham kendeligt. Da han efter 1—2 Maaneders Sygeleje i Hjemmet 5. Oktober s. A. døde af Lungebetændelse og Hjertelidelse, satte hans Familie de to Ting i Forbindelse med hinanden.

Som straks foran bemærket har der været skrevet adskilligt biografisk om A. D. Jørgensen, se Fortegnelsen i Biografisk

Leksikon, hvortil senere er kommen P. Lauritsens Bog om ham. Den af Ellen Jørgensen skrevne Biografi paakalder ved sin monumentale Plads særlig Interesse, tillige paa Grund af Forfatterindens anerkendte Sagkundskab, der 1943 ogsaa kom frem i „Historiens Studium,“ hvor han sammen med Johs. Steenstrup og Kr. Erslev gøres til Genstand for særlig Omtale. Biografien er i det hele baade indtrængende og sympatisk overfor dens Genstand, men adskilligt trænger til nærmere Belysning, hvortil der er samlet Stof i det foregaaende.

Det begynder med den Bemærkning til Redegørelsen, at han „i de sidste Aar under Overspænding og Sygdom havde Forestillingen om, at det var hans Skæbne at maatte bryde med alt og alle og dømme fordums Vejledere og Venner“. Til selve „Forestillingen“ synes Biografien altsaa at stille sig skeptisk, men Sætningen er urigtig, da han i 1896 var fuldkommen rask. Hvad „Overspænding“ angaar, har han vist aldrig været bedre oplagt, end da han 4. Marts indledte denne selvbiografiske Skildring, og fuldførte den paa 3 Uger vel nok i en alvorlig, men ingenlunde tragisk Stemning. 1896 var netop et roligt Aar, hvad Polemik angaar, og Arkivstriden laa forude. Hvad de vedføjede Stykker fra 1888 og 1895 angaar, var Forholdet et lignende. Naar Biografien har Udtalelser om Lighed med Søren Kierkegaard, er det maaske Opstillingen af en Dialog mellem en Anklager og en Forsvarer og Overskriftens Brug af det ogsaa af S. K. anvendte Udtryk „mit Forfatterskab,“ der har inspireret. Men der er slet ingen Lighed mellem „Øjeblikkets“ oprevne Forfatter og A. D. Jørgensens rolige Omtale af sin Opgave og sin Situation, se S. 25. At det kunde trykke at „dømme fordums Vejledere og Venner“ (der vedblivende var hans Venner (se S. 32), skulde man tro, en kvindelig Forfatter kunde forstaa.

Endvidere bemærkes det, at „naar han ikke i den sønderjyske Sag traadte frem som Fører,“ holdes han foruden ved Hensynet til sit Embede tilbage af Modvilje mod afgørende at bryde med Slægtninge hjemme og Ungdomsvenner, som han trods alle

nationalpolitiske Modsætninger følte sig knyttet til. Om han ikke var „Fører“, kan man faa et Indtryk af ved det foran meddelte; andet Slags Førerskab fandtes i hvert Fald ikke. Hvis hans Embede har spillet nogen Rolle, har den været meget lille. Iøvrigt maa der jo tænkes paa Meningsforskel om den ønskelige Grænsedragning, d. v. s. da ingen vistnok den Gang tænkte Tanker om at indlemme et Sydslesvig til Dannevirke eller Ejderen, om Flensborgs og Omegns Stilling. Hvis dette overhovedet blev berørt paa sønderjydske Møder — jeg husker, at den senere Rektor H. P. Hansen en Gang talte om en Nationalitets naturlige Trang til Udvidelse — saa var det et underordnet Emne, hvorom der ikke agiteredes. Sin Mening om den rette Grænse som Sproggrænsen havde Far udtalt i sin Afhandling, om Dannevirke 1868 og en halv Snes Aar senere overfor Fr. Barfod, se Historiens Studium S. 210. Den var kendt af hans faa Slægtninge i Graasten og Aabenraa, og jeg har aldrig hørt, at de mente noget andet. Vi hørte ham drøfte Flensborg-Spørgsmaalet med K. Kruse, der holdt paa, at det afgørende maatte være Hjerteret, der var dansk, omend Tungen talte tysk. Om at „bryde“ med hinanden paa dette Grundlag faldt ikke Sønderjyderne ind, og det hele maa betegnes som Fantasi.

Det samme gælder Paastanden om, at han ikke kunde „glemme, at man ikke havde taget Hensyn til ham ved Besættelsen af de historiske Lærerposter efter Allens og Paludan-Müllers Død.“ Om det første Tilfælde se Redegørelsen S. 128 og Danske Magasin 7,5, S. 51. Han var kun 31 Aar, og det var velvillige Folk ved Universitetet, der fik ham til at søge. Ogsaa Ministeren Hall var velvillig, men fik lavet en Kombination af Embedsforflyttelser, der endte med, at Rektor C. Paludan-Müller nødtes til at søge Stillingen og fik den. Hertil knyttes følgende Kommentar: „Det var uden al tvivl et stor held for mig, at jeg dengang ikke kom til universitetet; jeg vilde foreløbig vanskelig have kunnet udfylde min plads og jeg har i senere år set langt mere af de uheldige end af de lysere sider ved professor-

tilværelsen, set fra mit standpunkt. Skulde jeg være gået ind i den, vilde jeg vistnok være bleven meget optagen af lærervirksomheden og spørgsmålet om den historiske undervisning hele landet over.“ Om hans Respekt overfor Paludan-Müller se Brev Nr. 164. Om det andet Tilfælde, der forelaa 1882, se S. 147. A. D. Jørgensen stod da som den antagelige Efterfølger af den henved 80-aarige Gehejmearkivar C. F. Wegener, men følte sig tillige ifølge sin Interesse for Historieundervisningen tilbøjelig til at søge at blive den ligeledes aldrende Paludan-Müllers Eftermand. I Johs. Steenstrup, der 1882 blev Doktor, „denne universitetets søn“, kunde han vente en stærk Konkurrent. Det gik saaledes, at Paludan-Müller døde 1. Juni og Wegener afgik 13. December. Af Professorstillingens 6 Ansøgere blev Steenstrup foretrukket, men blandt disse var A. D. Jørgensen *ikke*, se iøvrigt Brev Nr. 92 til Kr. Erslev. Derved kan vel, ganske bortset fra hans egen citerede Udtalelse, gaas ud fra, at han ikke Resten af sine Dage gik med et Professorkompleks.

I Biografien hedder det videre, at „han altid var paa Vagt overfor Akademikerne“, og at „de, der aandeligt stod ham fjærest, Erslev, Rubin, Høffding, følte sig tiltrukne og æggede af det fremmedartede og vilde til Bunds i denne Mand, men Jørgensen lukkede sig til overfor den københavnske Intelligens, mens han søgte Selskab med Politikeren Termansen og den fine Kritiker Vcdskov, Løsgængere og Eneboere i mere end en Forstand.“ Det er der ogsaa Grund til at se lidt nærmere paa. Høffding skriver i sine Erindringer (1928) S. 288, at naar han og Far ofte efter sine Møder i sønderjydske Foreninger om Natten vandrede til deres Hjem paa Frederiksberg, kunde hans inderste Tanker undertiden ytre sig, „og de gik baade i militærpolitisk og i religiøs Henseende i andre Retninger end de nationalliberale og konservative Kredse, der tog ham til Indtægt, vilde kunne billige.“ Her aabnede han sig altsaa. Naar det tilføjes, at „hans Sympati i religiøs“ Henseende var hos Katolikkerne, hvad iøvrigt tydeligt mærkes i hans Skildring af Steno“, er jeg ikke

enig i det sidste, og i det første maa ialtfald ikke lægges ind, at han staaende paa Folkekirkens Grund følte sig tiltrukken af katolsk Lære. Formentlig Bogen om Steno havde givet ham Forbindelse med Jesuiterne i København. Jeg husker, at han efter Besøg af en Pater kom ind i Dagligstuen og sagde, idet han ligesom rystede noget af sig, at Pateren i Mørkningen vare blevet temmelig indtrængende i sine Udviklinger. For Rubins Vedkommende dementerer de aabenhjertige Breve til ham Biografiens Udtalelse; noget lignende gælder det smukke Brev Nr. 296 til J. A. Fridericia. Udtalelsen om Termansen og Vodskov og den dertil knyttede Insinuation om Glæde ved splendid isolation falder i det komiske, naar man har kendt Hans Vodskov, min Mors Halvfætter, for hvem Far var Mellemand med Hensyn til den Finanslovunderstøttelse, hvoraf han levede i sin Ensomhed først i Virum og fra 1887 i Smaaland og saa at sige kun i brevlig Forbindelse, der ophørte 1892, se Brev Nr. 334. Hans „Væren paa Vagt overfor Akademikerne“ kan sikkert skænkes Biografien. Iøvrigt henviser jeg til min Skildring af hans Levevis, ligesom Brevudgaven taler sit stærke Sprog.

Det er rigtigt, naar det siges, at Redegørelsen modtages med ringe Forstaaelse og var for uforbeholden for Samtiden, der ikke var venlig efter Angrebet paa Nationalliberalismen og af Antipati mod Fru Heiberg. Det maa imidlertid antages, at Biografien taler i eget Navn, naar det hedder „Den udæskede ved en Selvbeskuelse, at svulmende Overmod og ubarmhjertige Domme“.

Overfor Ellen Jørgensens afholdte Lærer Johs. Steenstrup er „Dommen“ — der dog ikke er en Dødsdom — ganske vist uden Forbehold, overfor Partierne anføres Undskyldninger, ligesom Forfatteren i Døgnets Politik var gaaet Mellemsvejen. Omtalen af Barndommens og Ungdommens Læsning, Tanker og Udkast, kan man finde uinteressant, men Bogens Titel indbød til at stifte Bekendtskab bl. a. med hans Udvikling. Det var ikke usund Selvbeskuelse, naar Forfatteren havde taget dette med, for ham var Aandslivet det vigtigste, og han var Romantiker, hvad

Biografien har givet ham Lov til at være. Det „svulmende Overmod“ maa antagelig være, at Forfatteren for sit personlige Vedkommende — hvilket er det springende Punkt — satte andre Former for Aandslivet højere end den historiske Videnskab. Naar dette misforstaas, kan det støde Fagmennesker; talrige Udtalelser viser, hvor klar han var over sin Evnes Begrænsning.

Biografien, der er skrevet uden personligt Kendskab til A. D. Jørgensen, har i nogen Grad gjort ham — i hvert Fald i hans sidste Aar — til en nedbøjet og ikke helt ligevægtig Mand. Vel tyngedes han personlig, og det i 33 Aar, af Hjemstavnens Fra-skillelse (og det var maaske dette, der for „den københavnske Intelligens“ var det fremmedartede ved ham), men han havde i sig den sønderjydske Styrke og Spændstighed. Han, der ikke oplevede Genforeningen, kunde derfor med Rette udtale det Ønske: „at jeg af og til vil blive nævnt blandt dem, som i tunge tider aldrig mistvivlede om vor frelse.“ Med disse Ord, som han skrev i 1888, Redegørelsen S. 178, har han bestemt sin historiske Plads som en af dem, der oplevede Fremmedherredømmet og følte sine Opgaver bestemt derved. Og han sammentrænger disse sine Opgaver deri, at han søgte at holde Haabet oppe hos sig og sine Landsmænd. Det var en ideel Brobygning over mod Fremtidslandet, værdifuld for en Eftertid, der lever under Genforeningen og som trænger til at vide, at denne Genforening ikke var noget, der kom af sig selv og fulgte af sig selv. Johan Borups Ord foran. „Jeg kunde fortælle meget om Deres Far“, dem kunde jeg gøre til mine, men en Søn maa ikke blive altfor veltalende. Endnu et Træk vil jeg dog føje til min Skil-dring. Uden sin Hustru, der senere i 39^{1/2} Aar overlevede ham, vilde han ikke være blevet den, han var, ikke fordi hun kunde supplere ham som Historiker, men just som Hustru.

Træk af Bladet »Dannevirke«s Historie

Efterladte Breve fra Redaktørerne Hiort-Lorenzen og
M. C. Mathiesen.

Af A. Svensson.

I 1874 blev der rejst Anklage mod den daværende Ejer og Redaktør af „Dannevirke“ i Haderslev, R. Hiort-Lorenzen, i Anledning af en Artikel, som havde været offentliggjort i Bladet af Pastor Mørk Hansen, Vonsild. „Det var“, skriver Hiort-Lorenzen som gammel Mand i sine „Erindringer fra Sønderjylland“, „denne Gang som flere Gange tidligere en Indsender, der bragte mig i Forlegenhed og paa mig stadfæstede min Erfaring, at det for en Redaktør er ulige vanskeligere at styre andres Pen end sin egen“, noget, ogsaa et yngre Slægtleds Presse-mænd i Sønderjylland har kunnet skrive under paa. Man var dengang endnu ikke naaet til ved de præsiske Domstole at idømme de haarde og langvarige Fængselsstraffe, der senere blev sønderjyske Blades Medarbejdere til Del, og Sagen endte med, at Hiort-Lorenzen fik otte Maaneders Fæstning, som han det paafølgende Aar afsonede i Magdeborg.

Den gamle Bladmand, der faa Aar efter maatte forlade sin Hjemstavn, fordi det viste sig, at han paa Grund af et Ophold i København under Krigen i 64 ikke var præjsisk Statsborger, døde 1917 og har saaledes kunnet øjne Udgangen af den første Verdenskrig, der skulde føre det Nordslesvig tilbage til Danmark, som han havde viet nogle af sine bedste Kræfter. I sin Erindringsbog har han ogsaa givet en udførlig Skildring af Tiden i Magdeborg. Naar alligevel efterfølgende Brev, skrevet paa

Fæstningen til Pastor Mørk Hansen og opbevaret i Mørk Hansens efterladte Papirer¹⁾, kan gøre Krav paa Opmærksomhed, skyldes det de Tanker, Hiort-Lorenzen under Fæstningsopholdet gør sig med Henblik paa Forholdene derhjemme, og som han naturligvis i sin høje Alder, da han nedskrev sine Erindringer, forlængst var kommen saa langt paa Afstand fra, at de næppe mere har eksisteret for ham.

Magdeborgs Citadel, 23. Okt. 1875.

Kjære Mørk Hansen!

Det har ogsaa længe været min Hensigt at skrive til Dem for at takke Dem for Deres kjærkomne dobbelte Besøg — det sidste fra Fædrelandet og derfor ogsaa det, der staar mig friskest i Minde —, og da jeg netop i Aften er alene i min Etage, idet de øvrige Herrer have Orlov, vil jeg benytte en rolig Time til ogsaa at bringe Dem min hjerteligste Tak for Deres Brev fra i Forgaars. Det kan kun glæde mig, at De har været tilfreds med Besøget og kunnet overbevise Dem personlig om, at Opholdet paa Citadellet slet ikke er saa slemt, som De maaske paa Afstand har forestillet Dem, men at man med nogen Taalmodighed nok kan komme ud derover. Jeg har jo egenlig kun kunnet undre og maattet glæde mig over, at det er gaaet godt i syv Aar; at det ikke bestandig kunde vedblive at gaa saaledes, har været mig klart lige fra den første Dag, jeg overtog „Dannevirke“. Det gjælder jo nu kun om fremtidig at passe bedre paa, thi uagtet jeg ikke mere overtager Ansvaret, har Staten dog efter den nye Presselov saa megen Magt, at man vil kunne chikanere mig personlig i meget høj Grad. Et saa langt Otium, som det jeg har havt, kan imidlertid nok slaae koldt Vand i Blodet, og jeg har fattet ganske bestemte Beslutninger i Henseende til „Dannevirke's“ fremtidige Redaktion. Jeg vil søge at fjerne ethvert

¹⁾ Landsarkivet i Aabenraa.

Spor af Bitterhed og Fjendskab imod Tydskland og tydske Forhold i det hele taget og søge at indtage en forsonligere Holdning, hvorpaa mine Bestræbelser forøvrigt alt længe har været rettede, fordi jeg mere og mere gennemtrænges af Overbevisningen om, at der med et nyt Regimente i Tydskland vil komme en Tid, da Danmark kan faae fredelig Opreisning og dermed komme til at staae i godt Forhold til Tydskland. Som det nu staaer til her, lader det sig ganske vist ikke tænke, men Kejseren kan efter menneskelige Beregninger ikke leve længe, og med hans Død har det Parti, der nu er ved Roret, udspillet sin Rolle — Bismarck med, hvis han overlever Vilhelm, hvad der ei er nogen afgjort Sag, skjønt hans Sygdom p. t. næppe er saa farlig, som den bliver gjort til. Det er ikke usandsynligt, at Svigersønnens, Grev Eulenburgs Sygdom, har været en medvirkende Aarsag, til at B. er bleven hjemme fra Italien. Den unge Greve fik Tyfus paa Varzin og ligger nu meget farlig syg i Berlin. Hans Fætter boer her ved Siden af mig, en ret elskværdig ung Gardeofficer, som sidder her, fordi han havde udfordret sin Oberst, da denne bebreidede ham hans Forlovelse med en ung Dame af „ny“ Adel (Faderen, den bekjendte berlinske Rigmand og offentlige Velgjører efter stor Maalestok Ary Scheffer), fordi den stred imod Regimentets Traditioner!! Jeg er nemlig for 14 Dage siden flyttet op i det mellemste Værelse i øverste Etage mod Vest, da her er langt lunere end nede. Værelset var i Forvejen blevet malet, saa her saa ganske anstændigt ud i Sammenligning med den forfaldne Hule dernede. Foruden mig boe her 3 unge Lieutenanter, alle elskværdige Mennesker, der behandle mig med al ønskelig Hensynsfuldhed. Vi faae os gjerne et Slag Kort om Aftenen, men jeg holder strængt paa at gaa i Seng Kl. 10, hvori de andre ogsaa for det meste føie mig. I Stueetagen boe andre 2 Officerer, 2 Eetaarige og 1 Underofficer, saa jeg er for Øieblikket den eneste Civilist. Det begynder nu at blive koldt, og jeg har fyret i over en Uge. I I Forgaars havde vi endog stærkt Snefald. Min kjære Hustru, for det meste ogsaa min Sø-

ster, besøger mig hver Dag, men Spadsereturen paa Volden og i Alleen have vi maattet opgive. Dagen gaaer hurtig, da jeg staaer noget senere op, men Aftenen er lang. Kl. 5 lukkes Huset. Det vil more Dem at høre, at jeg nu af og til agerer Kok om Aftenen og laver min egen Aftensmad; hidtil have mine kulinariske Færdigheder dog kun strakt sig til Speilæg, som jeg efter min egen Mening laver udmærket. Slight hjælper altid Tiden til at skride. Mit Helbred har været ypperligt, siden De var her; kun en enkelt Dag har jeg maattet holde Sengen paa Grund af Svimmelhed, men den gik hurtig over. Hos min Hustru staaer ogsaa alt vel, vor mindste Dreng kommer sig hver Dag. Om henved fjorten Dage reiser min Søster hjem med begge Drengene og Barnepigen, og saa bliver det jo rigtignok ensomt for min Hustru. Til at boe hos hende faaer jeg ei Lov. Min Ansøgning derom blev afslaaet af Macco²⁾, som havde Bemyndigelse dertil af Justitsministeren, hvis han ikke vilde anbefale den! Da jeg nu senere har faaet at vide, at min Orlov i August er bleven lagt til min Fangetid, har jeg indgivet Ansøgning om at blive løsladt den 20. Dec. i Stedet for den 26., for at kunne være hjemme til Julen. Kommandanten, hvem jeg personlig har overrakt Ansøgningen til Viderebesørgelse, mente, den nok vilde [blive] bevilget, saa jeg har godt Haab om ikke at maatte sidde her Juleaften. Maaske opnaaer jeg ogsaa lidt senere hen, naar min Hustru er alene, noget mere Frihed, hvad Gneisenau³⁾ ogsaa saa smaat lovede mig. Hjemme i mit Hjem i Haderslev seer det desværre sort ud, da Haandværkerne endnu ere langt tilbage. Madvig⁴⁾ vil ikke tillade os at sove i den nye Etage i Vinter, saa jeg kommer til fuldstændig at omkalfatre min Beboelsesleilighed.

Valget til det preussiske Underhus er nu da overstaaet, og

²⁾ Statsadvokat ved Landsretten i Flensborg.

³⁾ Grev Gneisenau var Fæstningskommandant.

⁴⁾ Husets Læge, den kendte danske Fysikus Madvig.

uagtet jeg glæder mig over Hans Lassens⁵⁾ Valg, beklager jeg dog endnu, at det ikke lykkedes at formaae Ahlmann til i det mindste at blive saa længe, til han kunde vælges. Jeg har gjort, hvad jeg kunde, men paa saa lang Afstand formaaer man ei meget. Knuden er nu, hvad Krüger vil, eller rettere om Hans Lassen vil følge det en Gang lagte Spor og nægte Eden⁶⁾. En Artikel i „Dvke.“ for i Gaar, hvis Forfatter jeg ei kan gjætte mig til, synes at tyde paa det modsatte, og tidligere har der fra Als været reist levende Modstand mod Edsnægtelsen. I saa Fald vil Krüger ubetinget nedlægge Mandatet og Lassen beholde det, og saa vil der komme nyt Valg i Haderslev. Jeg vilde da meget ønske at blive valgt, fordi jeg virkelig troer, at ingen bedre end jeg vilde kunne indlede en ny Krigsførelse uden at kompromitere den tidligere, hvad der for enhver Pris maatte undgaaes. Jeg haaber imidlertid endnu paa, at Lassen bøier sig for Krüger, og i saa Fald maae de begge nægte at modtage Valget. Dette maa snart være afgjort⁷⁾. Jeg har ei længe hørt om eller fra Krüger og veed ikke, om han straks tager til Rigsdagen i Berlin, som aabner i næste Uge. Jeg venter at see ham her, hvis han tager derned i Aar.

Megen Fornøielse i Kjøbenhavn, hvorhen jeg sender dette Brev. Hils Madvig mange Gange fra mig og hvem De ellers seer af mine Venner. Min Hustru og min Søster sender Dem de venligste Hilsner fra

Deres hengivne

H. R. Hiort-Lorenzen.

⁵⁾ H. Lassen, Gaardejer i Lysabild, Nic. Ahlmanns Efterfølger som dansk Medlem af den prøjsiske Landdag, efter H. A. Krügers Død desuden en Periode dansk Medlem af den tyske Rigsdag.

⁶⁾ Kampen mellem de saakaldte Edsnægttere, hvis Førstemand var Krüger, og Edsaflæggere, hvor H. Lassen gik i Spidsen og hævdede, at de danske Repræsentanter maatte aflægge den foreskrevne Hyldingsed og dermed indtage deres Sæde i den prøjsiske Landdag, var paa det Tidspunkt paa sit højeste.

⁷⁾ H. Lassen bøjede sig for Krüger som den ældre, saa længe denne levede. Da Krüger døde, var Hiort-Lorenzen ikke mere bosat i Sønderjylland.

Her kan tilføjes, at Hiort-Lorenzen, efter hvad han meddeler i sine Erindringer, ikke naaede at fejre Jul i Haderslev. Hans Ansøgning blev afslaaet af det prøjsiske Justitsministerium. Dog fik han undtagelsesvis Tilladelse til at tilbringe Juleaften i Magdeborg sammen med sin Hustru og Datter. Først første Juledag Kl. 12 Nat blev han løsladt, og to Dage senere var han og Familie hjemme i Haderslev igen, hvor mange Danske beredte dem en hjertelig Modtagelse.

*

Sidst paa Aaret 1877 forlod Hiort-Lorenzen nødtvungent Sønderjylland og bosatte sig i København. Ved sin Bortrejse sagde han Farvel til „Dannevirke's“ Læsere i en Artikel, dateret 6. Decbr. 1877, i hvilken han udtaler, at det er med vemodige Følelser, han drager af Lande, og „med dyb Sorg over, at det ikke skal forundes mig paa samme Maade som hidtil at arbejde med paa vort nationale Gjenfødselsværk, indtil det saa længselsfuldt attraaede Maal, Pragfredens femte Artikels Udførelse er naaet“. „Jeg skilles imidlertid“, fortsætter Hiort-Lorenzen, „fra mine Venner i Nordslesvig med den Bevidsthed, at jeg i de ti Aar, i hvilke det faldt i min Lod at være deres offentlige Røst, efter Evne har gjort min Pligt, og at jeg har ofret vor Velfærdssag mine bedste Kræfter. Denne Bevidsthed tilligemed Overbevisning om, at den nordslesvigske Befolkning i det væsentlige har billiget min offentlige Optræden, skal være den Tærepenge, jeg tager med mig, saalænge til jeg atter frit kan vende tilbage til mit Hjem.“

Fra Nyaar det følgende Aar overtog Hiort-Lorenzen Stillingen som Hovedredaktør for de Ferslew'ske Blade „Nationaltidende“ og „Dagstelegrafen“, en Stilling, han beklædte til 1893, da Uoverensstemmelser mellem Ejeren og ham førte til hans Fratræden.

I Sommeren 1879 solgte Hiort-Lorenzen „Dannevirke“ med tilhørende Aabenraa-Udgave „Freja“ samt Ejendom og Trykkeri i Haderslev til Dyrslæge J. H. Bjørnshauge, Aabenraa, hvis

Broder, Magister J. J. Bjørnshauge, Haderslev⁸⁾, der var gammel Medarbejder ved Bladet, overtog Udgivelse og Redaktion. Med de varme og stærkt nationalt prægede Afskedsord i Minde, som Hiort-Lorenzen ved sin Bortrejse havde henvendt til „Dannevirke“ Læsere, er det forstaaeligt, at han følte sig uretfærdigt behandlet, da der i Forbindelse med Salget fremkom Angreb paa ham i Carl Plougs „Fædrelandet“, udgaaet fra Haderslev, og han beklager sig i Brev til Pastor Mørk Hansen af 30. Maj 1879 bittert over, at Ploug har givet Boghandler Sabroe i Haderslev Adgang til gennem „Fædrelandet“ at fremsætte ærekrænkende Beskyldninger imod ham. Da Mørk Hansen lejlighedsvis skrev Artikler om sønderjyske Forhold til „Fædrelandet“, og Hiort-Lorenzen anser det for sandsynligt, at Mørk Hansen, næste Gang han skriver om Sønderjylland, agter at omtale Salget af „Dannevirke“ og „Freja“, „som virkelig er en Begivenhed“, kan han kun ønske, at Mørk Hansen „kender Sagen til Bunds“, og han overlader ham hoslagt i Brevet en længere Fremstilling af de forudgaaende Forhandlinger, „der kunde ligne et Tilsvar, men som kun er bleven et Exposé over, hvad der er foregaaet“. Hiort-Lorenzen fremhæver i øvrigt, at han hele Tiden har handlet i Overensstemmelse med Fysikus Madvig, at Angrebet i „Fædrelandet“ er „et yderligere Vidnesbyrd om, hvor sørgelig uvidende Ploug er om Forholdene i Haderslev“, og slutter: „Heldigvis læses „Fædrelandet“ nu kun af faa, saa man kan nu roligere finde sig i, hvad der staar i det, end før. Men syg, som jeg er i forvejen, har denne Historie dog gjort et meget dybt Indtryk paa mig som et sørgeligt Bevis paa, at Verdens Løn er Utak.“

Hiort-Lorenzens medsendte Redegørelse gengives her uden Afkortelse.

„Den Frihed, som „Fædrelandet“ har taget sig til dels selv dels ved andre at give forvanskede Fremstillinger af det sidste

⁸⁾ Brødrene Bjørnshauge var født paa Sillerupgaard i Fjelstrup Sogn.

Salg af de tvende sønderjyske Blade „Dannevirke“ og „Freja“, tvinger mig til at give en Forklaring om denne Sag. En længere Taushed fra min Side kunde blive udlagt i min Disfavør.

Da jeg i November 1877 blev tvungen til at opgive min Virksomhed som Udgiver af „Dannevirke“ og „Freja“, var cand. mag. J. Bjørnshauge, som den Gang i henved fire Aar havde været min trofaste Medarbejder og navnlig havde forestaaet Redaktionen ganske alene i Aaret 1875, hvoraf jeg tilbragte største Delen i Fængsel og paa Fæstning, det eneste tilbageværende Medlem af Redaktionen. Da jeg af Erfaring vidste, hvor vanskeligt det er for en enkelt Mand at overkomme hele Arbejdet ved de to nævnte Blade, tilbød jeg paa anden Haand en forhenværende Højskoleforstander i Vonsbæk og senere Timelærer i Flensborg, Seminarist A. P. West, at indtræde i Redaktionen. Han opstillede imidlertid saa exorbitante Fordringer (5600 Kroner i Gage, fri Bolig, Raadighed over hele Personalet samt Godtgjørelse for Mulkter og Procesomkostninger), at jeg ikke kunde gaa ind paa hans Tilbud. Cand. Bjørnshauge fortsatte da Redaktionen alene med den Assistance, jeg paa forskjellig Maade saa mig istand til at yde ham. Det var den Gang ikke paa nogen Maade min Hensigt at afhænde Bladene, idet jeg for Sagens Skyld holdt det for nyttigt, at jeg med min mangeaarige politiske og journalistiske Erfaring stod i Reserve, om jeg saa maa sige.

For henved et Aar siden henvendte Seminarist West sig her i Kjøbenhavn til mig med Anmodning om at blive Redaktør af „Dannevirke“, idet han foregav, at den almindelige Mening i Nordslesvig ønskede en Forandring i Redaktionen og netop ham til Redaktør. Jeg lovede ham at undersøge dette nærmere, da jeg kort efter alligevel skulde reise til Haderslev. Forinden jeg reiste, anmodede jeg fhv. Fysikus P. A. Madvig i Haderslev om at sammenkalde et Møde af Mænd fra Nordslesvig i Kolding, for at jeg der kunde komme til Kundskab om, hvorledes Stemningen var i den nævnte Henseende; men Madvig svarede mig,

at der efter hans personlige Erfaring ikke fandtes nogen som helst Misfornøielse hos Befolkningen med „Dannevirke's“ Redaktion, hvorfor han bestemt fraraadede et sligt Møde, hvis Udfald var forud givet. Da jeg under mit paafølgende Ophold i Haderslev i Juli s. A. fik denne Mening bekræftet fra alle Sider, fandt jeg ingen Anledning til at gjøre nogen Forandring.

Noget senere paa Aaret blev det mig dels gjennem Tømmermester Kayser og Redaktør Ploug i Kjøbenhavn, dels gjennem fhv. Kollaborator Monrad⁹⁾ i Flensborg gjentagne Gange sagt, at hvis jeg ikke afhændede „Dannevirke“ til Seminarist West, vilde denne ikke være til at afholde fra at oprette et nyt Blad i Haderslev, da det var hans bestemte Hensigt at betræde den journalistiske Bane, hvortil han troede sig ganske særlig kaldet. Jeg lod de tre førnævnte Herrer vide, at jeg følte mig baade ved min Ære og ved Taknemlighedens Baand saa stærkt knyttet til min mangeaarige Medarbejder Bjørnshauge, at jeg ikke kunde gaa ind paa noget som helst Arrangement, hvorved han blev udelukket fra Redaktionen, saa meget mindre som han agtede at gifte sig og havde faaet Løfte om at bo i mit Hus, hvor Redaktionen er. Og jeg anmodede derhos hine tre Herrer, som syntes at interessere sig for Sagen, om at søge tilvejebragt en Overenskomst mellem de Herrer Bjørnshauge og West om en fremtidig Samvirken ved Redaktionen. Kunde en saadan Overenskomst opnaas, vilde jeg være villig til at gaa ind paa et hvilket som helst Arrangement, disse to Herrer maatte ville foreslaa mig enten om et Kjøb, en Forpagtning eller en lønnet Bestyrelse. Hr. West var imidlertid end ikke til at formaa til at indlede Forhandlinger med cand. Bjørnshauge, og Sagen gik altsaa atter istaa.

Da jeg kort før Nytaar 1879 atter var i Haderslev og der hørte, at Seminarist West endnu ikke havde opgivet sit Fore-

⁹⁾ Tømmermester Kayser og Monrad havde gennem en Aarrække et nært Samarbejde inden for Foreningen »Dannebrog«, der ydede Støtte til nationale Formaal syd for Grænsen.

havende med et nyt Blad, tilbød jeg cand. Bjørnshauge at købe baade „Dannevirke“ og „Freja“ og hele min Ejendom i Haderslev. Vi forhandlede længe om Sagen, men kom ikke til noget Resultat, men jeg lovede ham Forkjørsret, naar jeg nogensinde vilde afhænde Bladene.

En Maanedstid efter meddelte Kollaborator Monrad mig atter, at hvis jeg nu ikke vilde sælge „Dannevirke“ til Seminarist West, maatte jeg være belavet paa, at han oprettede det nye Blad, hvormed han saa længe havde truet. Jeg var den Gang Medlem af Folketinget, og træt af disse evige Trakasserier gav jeg omsider mit Samtykke til, at der maatte aabnes nye Underhandlinger. Disse bleve da førte paa Hr. Wests Vegne af Fuldmægtig Asmussen i Kultusministeriet og paa mine Vegne af Apotheker N. N. Aggersborg. Jeg kjender kun Underhandlingerne gennem den sidstnævntes Meddelelser til mig. Da jeg sidste Gang, Mandagen den 31. Marts, talte med Hr. Aggersborg, meddelte han mig, at han troede, at Hr. West nu vilde være villig til at købe „Dannevirke“ og „Freja“ for 80.000 Kroner, men at jeg under ingen Omstændigheder vilde kunne opnaa en høiere Kjøbesum; dette var, indskyder jeg her, Firefemtedele af, hvad jeg havde betalt for Bladene og mine Ejendomme. Jeg bad da Hr. Aggersborg underrette Hr. Asmussen om, at jeg efter et tidligere givet Løfte først maatte tilbyde cand. Bjørnshauge min Ejendom for den samme Sum, og at jeg, saafremt han ikke modtog mit Tilbud, var villig til at forhandle videre med Hr. West. To Dage efter reiste jeg til Assens, hvor jeg pr. Telegraf modtog Underretning om, at cand. Bjørnshauge modtog mit Tilbud. Mandagen den 7. April reiste jeg fra Assens til Haderslev, og faa Dage efter overdrog jeg „Dannevirke“ og „Freja“ formelt dog ikke til cand. Bjørnshauge, men til hans Broder, Dyrslæge Bjørnshauge i Aabenraa.

Ikke desto mindre saa „Fædrelandet“, vildledt af en aldeles falsk Efterretning, sig allerede Torsdagen den 3. April istand til at meddele, at jeg havde solgt „Dannevirke“ (alene, uden

„Freja“) til Hr. West for 60,000 Kroner! Hr. Ploug kunde i sin Iver for at bringe denne Nyhed til Torvs ikke vente, til jeg meddelte den i mit eget Blad, som dog fornuftigvis maatte antages at ville blive hurtigst muligt forsynet med den af mig. Men ikke nok hermed. Da det definitive Salg til Dyrlæge Bjørnshauge blev meddelt i „Nationaltidende“, kunde Hr. Ploug ikke dy sig for at tilføie en Bemærkning om, at der var forevist ham et Brev, hvori Hr. West havde modtaget et Tilbud fra mig om at købe „Dannevirke“ og „Freja“ for 80,000 Kroner, uagtet jeg aldrig havde gjort et slikt Tilbud.

Uagtet Hr. Ploug bagefter er bleven underrettet om, at hin sidste Efterretning i „Fædrelandet“ var lige saa falsk som den første; uagtet han altsaa vidste, at han — selvfølgelig imod sin Villie — ved falske Meddelelser var bleven forledet til at fremstille min Handlemaade ved denne Leilighed i et for mig uheldigt Lys, saa har Hr. Ploug dog ikke betænkt sig paa i sit Blad for i Onsdags at optage en Erklæring, der indeholder de groveste Beskyldninger imod mig, nemlig en Sigtelse for, at jeg ved Salget af „Dannevirke“ ikke skulde have ladet mig lede af „Patriotisme“ og „den nordslesvigske Befolknings Tarv“.

Saa vidt Hiort-Lorenzen.

At den her skildrede pinlige Episode mange Aar senere, da Wildenradt-Krabbe-Affæren kom op, skulde blive efterfulgt af nye Pinagtigheder for ham, kunde hverken han eller andre ane noget om dengang. Redaktør J. Bjørnshauge døde allerede i 1891 og fik overalt det bedste Eftermæle.

I 1894 kunde Mørk Hansen fejre sit 50-Aars Præste-Jubilæum, og blandt de Hilsner, han modtog til Dagen, var ogsaa et Brev fra Hiort-Lorenzen, der Aaret i Forvejen var fratraadt som Redaktør af „Nationaltidende“. Hele Hiort-Lorenzens gamle Kærlighed til Sønderjylland blusser i Brevet op paa ny og vidner paa den smukkeste Maade om, at hans Tanker tit gik til Landet syd for Grænsen.

Kjøbenhavn, 19. Jan. 1894.

Kjære Hr. Stiftsprovst Mørk Hansen.

Min Hustru og jeg have været blandt de Mange, som i disse Dage med Hjertelighed have tænkt paa vor gamle Ven i Vonsild, hvis milde Træk og venlige Ord saa ofte glædede os i forudums Dage i den røde Gaard paa Klostret i Haderslev, den, vi ikke uden et Hjertesuk kunne tænke tilbage paa. Vi ønske Dem da nu oprigtig til Lykke med, at De har naaet en Hædersdag, medens De endnu er i Deres fulde Aands- og Handlekraft, hvilket ikke forundes ret Mange, især naar de har arbejdet saa ihærdig som De. Og vi forener dermed vor Tak for Deres Venskab i de henrundne Aar med Ønsket om, at De fremdeles vil bevare os i venlig Erindring. Og gid De endnu i mange Aar maa være vor trofaste gamle Grænsevogter, der raaber Vagten ud, naar Fjenden truer. Aarene gaa, De er bleven gammel, jeg bliver det snart, og dog er vi begge unge i vor Kjærlighed til vort Smertens Land, vi saa inderlig gjerne vilde se lykkeligt, inden vi lukkede vore Øjne. Kun Han deroppe veed, om det vil ske — ske kan det — men selv om vi skulde gaa i Graven uden at se det fuldbyrdet, kunne vi dog begge leve Livet ud i det Haab om en lykkelig Fremtid for det Fædreland, vi have ofret vore bedste Tanker.

De er saa lykkelig at leve i Nærheden af hine elskede Egne, jeg kommer der nu næsten aldrig, og det er min største Sorg, at jeg ikke kan udrette mere for vor Hjertesag, saaledes som jeg nu sidder i Taushed, henvist paa at spille en Tilskuers Rolle. Det er svært for mig at være saa passiv efter mangeaarig Virksomhed, hvad De, der aldrig har ophørt at arbeide, maa kunne forstaa. Jeg sysler nu ene med videnskabelige Smaaarbejder og kan nok faae Tiden til at gaa, men jeg savner alligevel ofte min gamle Virksomhed.

Maaske det kan interessere Dem at høre, at jeg i disse Dage efter Justitsminister Nellemanns Opfordring har paabegyndt et

stort Arbeide, et Repertorium om alle Landets milde Stiftelser og Legater, hvortil der er stærk Trang, saaledes som Legaterne har hobet sig op i de senere Aar. Det vil vel tage mig nogle Aar, maaske 4—5, men saa har jeg saa længe fuldt op af Arbeide.

Maa jeg ogsaa ønske Dem til Lykke til den Udmærkelse, Kongen har givet Dem til Jubilæet.

Med de hjerteligste Hilsner til Dem og Frøken Udde fra min Hustru og min Søster er jeg

Deres hengivne

H. R. Hiort-Lorenzen.

Hiort-Lorenzens tvungne Uvirksomhed varede nu ikke længe. Han blev samme Aar udnævnt til Stiftsskriver i Roskilde og virkede som saadan til sin Død. Under den første Verdenskrig, han var da langt over de 80 Aar, tog han Initiativet til og stillede sig i Spidsen for et Hjælpearbejde for sønderjyske Krigsdeltagere, der kom mange af hans snævrere Landsmænd til gode paa en Tid, da Samhu nordfra visselig var tiltrængt.

*

Da J. Bjørnshauge var død, blev M. C. Mathiesen Bladets Redaktør. Han havde fra 1875 været Lærer ved den danske Realskole i Haderslev, men maatte ved Skolens Lukning i 1881 søge andet Arbejde. Det paafølgende Aar fik han Ansættelse som Redaktionssekretær ved „Dannevirke“-„Freja“, og det var da naturligt, at han blev Bjørnshauges Efterfølger. M. C. Mathiesen var en overmaade flittig og nationalt retlinet Mand, og det var derfor ikke mærkeligt, at han følte sig utilpas, naar Bladets Ejer, Dyr læge J. H. Bjørnshauge i Aabenraa, der var kommen i økonomiske Vanskeligheder og efterhaanden blev meget svingende i sin nationale Indstilling, søgte at gribe ind over for Bladets Holdning, og det endte da ogsaa med, at Mathiesen fik sin Opsigelse.

Redaktør M. C. Mathiesen stod netop i disse Aar i jævnlig Brevveksling med den daværende Formand for Foreningen

„Dannebrog“, Pastor Johansen i Odense, der fra 1860 til 1870 havde været Hospitalspræst i Haderslev, og som i 1866 havde faaet den danske Realskole oprettet. Saa tidligt som 14. August 1892 skriver M. C. Mathiesen til Pastor Johansen¹⁰⁾

„Jeg vilde for øvrigt ønske, at det maatte blive mig muligt paa en eller anden Maade at faa Raadighed over Bladet og dets Redaktionsforhold, og det er min Hensigt at benytte den første den bedste Lejlighed til et Forsøg i den Retning. Det har allerede gjentagende i Løbet af det Aar, der er gaaet, siden Hr. Bj. døde, vist sig i højeste Grad uheldigt, at jeg har maattet underkaste mig Afgjørelser, der bagefter have vist sig at være aldeles fejlagtige.“

Det er muligt, at Redaktør Mathiesen nu og da har formaaet at gøre sine Synspunkter gældende, eller ogsaa har han uden videre siddet de Krav overhørig, som Dyrnlæge Bjørnshauge fremkom med. Hans Svoger, P. Eliassen, Kolding, fortæller i en Levnedsskildring af M. C. Mathiesen¹¹⁾, at Bjørnshauge i et Brev til Redaktør Mathiesen af 18. August 1894 understreger, at Mænd som H. P. Hanssen og Gustav Johannsen ikke skulde tages i Forsvar, naar de blev angrebet, men at M. C. Mathiesen uanfægtet fortsatte den Kurs, han fandt nationalt rigtig og forsvarlig. Imidlertid drev Dyrnlægen stadig længere ud, og Opgøret kom, da han i Efteraaret 1899 forlangte en Artikel optaget i „Dannevirke“, hvori danske Forældre opfordredes til ikke at sende deres Børn paa danske Højskoler og Efterskoler, men til den tyske Landbrugsskole i Aabenraa. Redaktør Mathiesen nægtede at optage Artiklen, og han blev derefter opsagt med Fratrædelse til 1. April 1900. I Stedet for indkaldtes en dansk Statsborger, den snart berygtede Eventyrer Fru Wildenradt-Krabbe, Datter af Herredsfoged og Folketingsmand Christopher

¹⁰⁾ Dette og efterfølgende Uddrag af Breve fra Redaktør Mathiesen taget fra Foreningen »Dannebrog's« Arkiv, Rigsarkivet, København.

¹¹⁾ »Haabets Mænd«, S. 188.

Krabbe, til at overtage Redaktionen, og Eliassen oplyser i den før nævnte Levnedsskildring, at han Nyaarsaften 1899 tilfældigt overværede en Samtale mellem Fru Wildenradt-Krabbe og M. C. Mathiesen, og at Redaktør Mathiesen herunder forholdt sig skarpt afvisende. Af denne Samtale har M. C. Mathiesen selv givet et Referat i efterfølgende Brev til Pastor Johansen:

Haderslev, den 7. Januar 1900.

Kjære Hr. Pastor Johansen.

Paa min Hustrus og egne Vegne ønsker jeg Dem og Deres Hustru et godt og glædeligt Nytaar.

Af Bladene vil De have set, at det gamle Aar for mit Vedkommende sluttede med en Begivenhed, der har vakt Opmærksomhed i vide Kredse og ikke kan andet end faa en væsentlig Indflydelse paa min og mines Fremtid.

Mussmann¹²⁾ meddelte mig for nogen Tid siden, at han paa en Rejse til eller fra Kjøbenhavn havde truffet Dem paa Banegaarden i Fredericia, og at han da havde berørt Forholdet mellem Bjørnshauge og mig samt de Fordringer, han stillede til mig, og som nødvendigvis maatte føre til et Brud før eller senere. Jeg forbigaar derfor her alt dette. Nu er Bruddet jo en Kjendsgjerning og mine Dage ved „Dannevirke“ efter al Sandsynlighed talte. Opsigelsen lyder paa 1. April, men Fratrædelse kan endog under visse Betingelser ske forinden. Fru Wildenradt, der skal lede Bladets Redaktion, vil helst det sidste og har spurgt mig, om jeg var villig dertil. Jeg har svaret, at der fra min Side ikke

¹²⁾ Vilh. Mussmann, Proprietær, Mariasminde, Haderslev, Slægten oprindelig indvandret fra Vestfalen i 1600-Tallet, født i Ejsbøl ved Haderslev 1845, indtog gennem en lang Aarrække en fremtrædende Stilling inden for den danske Landbostand i Haderslev Østeramt. Han var saaledes Formand for Haderslev Amts Landboforening 1889—1900, da han maatte træde tilbage, fordi han paa Grund af et Ejendomssalg til den præjssiske Stat (se længere fremme) havde mistet sine Standsfællers Tillid.

skulde være noget i Vejen, naar jeg fik den Løn, jeg med Rette kunde gjøre Fordring paa, og som jeg under Hensyn til mine pekuniære Forhold ikke kunde give Afkald paa. Jeg tvivler dog om, at Hr. Bj. gaar ind paa at opfylde hende, dette Ønske; men for øvrigt skal det jo snart vise sig.

„Dannevirke“ skal saa ind i et andet Spor end det, jeg har fulgt. De vil af det allerede udsendte Program have set, i hvilken Retning der skal arbejdes, og De vil vist give mig Ret i, at jeg som dansk Mand efter den Overbevisning, jeg hidtil har næret og vedblivende nærer, ikke kan være med paa denne Bane. Skjøndt det bedrøver mig efter atten Aars Arbejde ved Bladet at maatte forlade det, saa har jeg dog den Trøst, at man herovre — og jeg haaber: ogsaa i Kongeriget — i Almindelighed billiger min Færd. Her i Byen, og sikkert ogsaa paa Landet, misbilliger man i stærke Udtryk Hr. Bj.s Optræden; den kan aldrig være til Gavn for vor nationale Kamp, fordi den nødvendigvis maa splitte vore Kræfter, hvis det lykkes Bladet under de nye Forhold at faa nogen Indflydelse. Men man dømmer sandelig heller ikke den Kvinde mildt, der kommer herover for at ville lære os, hvorledes vi skulle føre Kampen for vor Sag. Jeg synes ogsaa nok, det er — mildest talt — et stærkt Stykke. Hun besøgte mig paa Nytaarsaften og udviklede sine Idéer for mig; de vare af en meget evropæisk Natur. Det Sprog, vi talte og skrev, var „forfærdeligt“, og det var et „utaaleligt Tyranni“, de danske Blade udøvede over Befolkningen. Det „kunde ikke nytte“ længere at haabe paa, at Tyskland nogen Sinde vilde give Slip paa Nordslesvig, det gjaldt at gjøre sig Forholdene saa lempelige som muligt, og det var „smaaligt“ at holde paa Navnet „Sønderjylland“; i hendes Bedstefaders Tid brugtes Navnet Slesvig, og hendes Bedstefader havde været General i den danske Hær osv. — Jeg lod hende snakke og lod kun nu og da en Bemærkning falde; jeg fandt ingen Anledning til at drøfte Sagen med hende, hvilket forresten ogsaa vilde have været aldeles ørkesløst. Kun spurgte jeg hende til sidst, om hun ikke

troede, at vi, der vare fødte her og havde oplevet hele den Kamp, der var ført for Danskheden under det præjsiske Herredømme, dog ikke kunde gjøre nok saa god Fordring paa at vide, hvorledes vi skulde forholde os, som hun, der hidtil kun havde kunnet se Forholdene paa Frastand, samt om hun ikke fandt det mærkeligt, at Ejeren af „Dannevirke“ kunde faa Tilladelse til at antage en dansk Undersaat til en saa fremskudt offentlig Stilling, som det dog var at være Redaktør af et Dagblad, medens enhver dansksindet Arbejdsgiver ikke engang kunde faa Lov til at holde en dansk Tjenestepige.

Det første indrømmede hun, det sidste fandt hun naturligt og forklarede det paa den Maade, at Myndighederne dermed vilde forsøge paa at bringe den danske Befolkning paa andre Tanker end dem, den hidtil havde næret.

Spørgsmaalet for mig bliver jo nu, hvad jeg skal tage mig for.¹³⁾ Det er en Selvfølge, at jeg vil anstrænge mig for at finde Beskæftigelse her, og jeg haaber, at det vil lykkes. Men Sagen kan jo have sine Vanskeligheder. Havde jeg været ene eller endog blot ikke været plaget med den Tunghørighed, jeg lider af, saa havde jeg set Fremtiden i Møde med større Ro. Nu maa jeg regne med den Mulighed, at jeg kan komme til at søge andet Steds hen. Det skulde gjøre mig ondt, om denne Mulighed skulde indtræde, men jeg haaber i saa Fald, at De, kjære Hr. Pastor Johansen, ikke vil nægte mig Deres Understøttelse.

Til Slutning en hjertelig Hilsen til Dem og Deres Hustru fra min Hustru og

Deres hengivne

M. C. Mathiesen.

I Brev til Pastor Johansen af 27. Juli 1900 hedder det videre vedrørende Bladsagen:

¹³⁾ Redaktør M. C. Mathiesen fik endnu samme Aar Ansættelse ved det andet danske Blad i Byen »Modersmaalet«, der omdannedes til et Aktieselskab og senere overtog »Dannevirke«.

„Kjære Hr. Pastor Johansen.

Mange Tak for Deres Lykønskning i Anledning af Købet af „Dannevirke“ og „Freja“. Endnu har jeg dog ikke faaet Lov til at indtage min gamle Plads. Købet har, som De vil have set af Bladene, faaet et Efterspil, der endnu ikke er til Ende, og som hidtil har hindret os i at tage den købte Ejendom i Besiddelse. Alt er i Orden undtagen den lille Omstændighed, at Bjørns-hauges Navn skal slettes i Handelsregistret. Saa længe dette ikke er sket, kan Postvæsenet nemlig ikke modtage „Dannevirke“-„Freja“ fra nogen anden Udgever, og af den Grund har vi maattet lade Fru W. fortsætte Redaktionen og gøre Skandale. Det er en ærgerlig Historie, og den tager sig ikke godt ud i udenforstaaendes Øjne; men forhaabentlig varer den ikke længe. Jeg vil være inderlig glad, naar jeg paa ny kan komme i de tidligere Omgivelser og genoptage Redaktionen af det gamle Blad.“

I Brev af 24. November 1900:

„Selskabet „Modersmaalet“ har anklaget de tyske Herrer, der udgiver „Dannevirke“ og „Freja“¹⁴⁾, fordi de har tilegnet sig disse Blade, der var Selskabets ved Køb erhvervede Ejendom. Sagen skal forhandles ved Landsretten i Flensborg den 12. December, forudsat at den ikke skydes længere ud. Man synes at have en slem Tilbøjelighed i den Retning. Jeg nærer dog ikke synderligt Haab om noget heldigt Udfald, ikke fordi jeg mener, at vi ikke har Retten paa vor Side, men fordi jeg ikke har Spor af Tillid til de prøjsiske Domstole, i alt Fald ikke i en Sag som denne.“

Og endelig omtales Sagen endnu i Brev af 3. Marts 1901:

„Med „Dannevirke“-Sagen gaar det meget langsomt; det synes, som om Landsretten i Flensborg med Flid trækker den i

¹⁴⁾ Redaktøren af det lokale tyske Organ, Strackerjan, samt den tyske Bogtrykker Schütze havde pludselig under de noget svævende Forhold annekteret de to danske Bladnavne.

Langdrag. Af Bladene herovrefra vil De have set, at Landsretsdommer Hartwig har afholdt Forhør over forskellige Personer, blandt hvilke ogsaa Bladets tidligere Ejer, Dyrlæge Bjørnshauge. Han erklærede under Ed, at de to Mænd, der havde solgt os Bladet, i sin Tid havde lovet ikke at ville afhænde det uden hans udtrykkelige Samtykke, men at de alligevel havde solgt det uden først at underrette ham derom¹⁵). Overpostsekretæren erkendte, at han havde vidst, at Bladet var købt af os den Gang, han havde givet de tre tyske Herrer Ret til at udgive det. Fru Wildenradt underholdt Forhørsdommeren i to Timer og fremstillede Sagen i et Lys, der tog sig fantastisk nok ud til at blænde lettroende Folk. Den Rolle, hun vedblivende spiller, vækker mere og mere Forargelse, og den kan da for den Sags Skyld heller ikke andet. Hvor hun faar Pengene fra til at holde sit Blad gaaende med, er mig vedblivende en Gaade; thi jeg vægrer mig endnu ved at tro, at f. Ex. Mussmann virkelig sætter Pengene i dette Foretagende¹⁶). Rigtignok er han meget intim med Fru W., saa intim, at man anser det for kun at være et Tidsspørgsmaal, at han gifter sig med hende; men paa den anden Side er han for pengekær til, at han skulde smide Pengene i Grams. Jeg ynkes for Resten over Manden. Der er faa, der har haft mere med ham at gøre end jeg, og skønt han har adskillige Skyggesider, saa er eller var der alligevel meget godt ved ham. Nu er han kommen paa Skraaplanet og glider stadig længere nedad. Alle hans tidligere Venner har trukket sig tilbage fra ham. Men han synes at ville hævne sig ved at understøtte Fru W. med den Viden, han selvfølgelig sidder inde med om Forholdene, for saa vidt de angaar den danske Sag og danske Personligheder.

¹⁵) Da Dyrlæge Bjørnshauge ikke havde opfyldt sine Forpligtelser over for »Folkebanken« i Aabenraa, var denne ved Salget den virkelige Ejer af Bladet, og han havde mistet sin Ret til at være medbestemmende.

¹⁶) Alt taler for, at det var den prøjsiske Regering, der stod bag. H. P. Hanssen: »Fra Kampaarene«, S. 182 og flg.

Det er stygt, men man kan ikke vente sig andet af ham, naar han har kunnet begaa en saadan Handling som den at afhænde sin Ejendom til den tyske Regering¹⁷⁾.”

I 1900—1901 rejstes der en stærk Bevægelse mod Herredsfoged Krabbe, valgt i Kalundborg-Samsø-Kredsen, paa Grund af Datterens Virksomhed i Sønderjylland, som han ikke vilde tage Afstand fra. Ved Folketingsvalget i 1901 blev han stemt ned, men erklæredes for valgt, da ingen Modkandidat havde meldt sig.

Efter at Fru Wildenradt-Krabbe selv omsider havde maattet forlade „Dannevirke“, startede hun et nyt Blad under Titlen „Det gamle Dannevirke“. I Avgust 1903 var Kassen aabenbart tom. Hun standsede da Bladet med en Erklæring om, at hun nu vilde „lade Partiet gro i Stilhed“, hvorefter hun tog til Paris. I 1906 ægtede hun en hollandsk Advokat Hanks Drielsma, og hun skal senere være død i det fremmede.

Et mørkt Kapitel i den sønderjyske Presses Historie var endt. De rollehavendes Navne er saa godt som gaaet i Glemmebogen. Men det gamle danske Blad, som de søgte at bringe ud af Kurs, lever og indtager fremdeles sin hævdvundne Plads i Danskhedens Tjeneste ved vort Lands Sydgrænse.

A. Svensson.

¹⁷⁾ Da den prøjsiske Regering i 1890-erne som et Led i Fortrykningspolitikken købte Jord op i Nordslesvig, var Mussmann, skønt velstaaende, blandt de faa Danske, der indlod sig i Underhandlinger med dem og solgte den gamle Frigaard Kehlet i Fjelstrup Sogn til den prøjsiske Stat for 350.000 Mark.

Teologiske Studenter fra Hertugdømmet Slesvig i Aarene 1814—1864

Ved **Thomas Otto Achelis**

I de tre og et halvt Aarhundrede fra Reformationen indtil 1864 har Landet mellem Ejder og Kongeaa produceret over 10.000 Studenter. Da der ikke fandtes Universitet i Hertugdømmet, var disse unge Slesvigere nødt til at studere udenfor deres snævre Hjemstavn, og vi møder dem derfor paa snart alle Højskoler, i Bologna og Upsala, i Dorpat, Oxford og Paris, i Tyskland, Danmark, Sverige, Holland, England, Frankrig, Svejts Italien og Estland. Af denne lange Periode er Aartierne fra 1814 til 1864, fra Kielfreden til Fredsslutningen i Wien særlig omskiftelig. I dette Tidsrum vaagner Slesvig til national Bevidsthed — baade til dansk og tysk —, og i denne Periode begynder den danske Regering, som fra 1779 var Herre over h e l e Hertugdømmet, at drive en bevidst dansk Politik.

Af de unge Slesvigere, som i Aaret 1814 begyndte deres Studier, var de fleste Teologer, og det samme var Tilfældet i 1864, da Østrigerne og Preusserne erobrede Landet og skabte aldeles forandrede Forhold. Af de 395 Slesvigere, som i Aarene 1814—1823 blev indskrevne ved Universiteterne, var de 158 Teologer, det er mere end 42%, medens 40% studerede Jura og 13% Medicin. I Slutningen af Perioden, i de ti Aar fra 1855—1864, blev kun 267 Slesvigere Studenter; det er 128 eller næsten 30% mindre. Af disse var 30,9% Teologer, 27,7% Jurister, 18,7% Medicinere og 22,1% studerede ved det filosofiske

Fakultet. Dette betyder en Aftagen hos Teologerne og Juristerne, en Tiltagen hos Medicinere og Filosofer. Alligevel var indtil 1864 Teologerne relativ stærkest repræsenterede i den akademiske Ungdom i Hertugdømmet.

Ialt har der været 615 teologiske Studenter i dette halve Aarhundrede. Jeg ser bort fra dem, som begyndte med Teologien, men gik over til et andet Studium eller blev Lærere. Af de 158 unge Mænd, som i Aarene 1814—1823 begyndte det teologiske Studium, var næsten en Trediedel Bøndersønner, 28,1%.⁴⁾ Først efter Udskiftningen, Ophævelsen af Livegenskabet og den deraf følgende økonomiske Udvikling blev det muligt for en Gaardmand at betale en eller flere Sønners Studium. Sønner af Inderster eller Kaadnere forekom kun meget sjældent som Studenter. I de sidste ti Aar, fra 1850—1864, var omtrent lige saa mange teologiske Studenter af Bondeslægt. Derimod voksede Antallet af Præstesønner blandt de teologiske Studenter, medens 1814—1823 godt og vel hver femte var Præstesøn, var 1855—1864 mere end hver tredje det. Det er paafaldende, at Tallet paa Degne-, Organist- og Lærersønner, som blev teologiske Studenter, aftog betydeligt. 1814—1823 udgjorde de næsten 10 pct., 1855—1864 kun 4 pct. Omvendt var der i de første ti Aar, kun 3,4 pct., som var Sønner af ikke-teologiske Akademikere, Læger eller Lærere ved højere Skoler, men i de sidste ti Aar er der dobbelt saa mange af dem, 8,7 pct. Kun forholdsvis faa Købmænd eller Haandværkere lod deres Sønner studere Teologi. Det er paafaldende, at saa faa fra Byerne valgte det teologiske Studium, hvilket vistnok hænger sammen med Borgerstandens materialistiske Indstilling. Mens Bondekonen drømte om at se sin Søn paa Prædikestolen i Sognekirken, tænkte Købmanden og Haandværkeren paa, hvorledes Sønnen kunde tjene de fleste Penge. Han kendte Advokater og Læger i Købstaden, som var mere velstaaende end Præsterne paa Landet. Kun en eneste Gang, i 1845, paabegynder en Arbejdersøn det teologiske Studium. Fra Landet, baade

fra Præstegaarde og Bondegaarde, kom næsten Halvdelen af de teologiske Studenter i disse 50 Aar. Blandt Præstesønnerne var der mange, hvis Forfædre i Aarhundreder havde været slesvigske Præster. Johann Sigismund Boysen fra Gammel-Haderslev Præstegaard, som blev Student i 1815, nedstammede fra „Ehr Johan Smidt tho Oseeby in Hadersleue herde“, som nævnes i den Haderslevske Kirkeordinans fra 1528. Christian August Valetiner — Student i Kiel 1817 og i Jena 1819 — var en Ætling af den i Flensborg 1642 fødte Wilhelm Valentiner, som senere blev Præst i Munkbrarup. Peter Heinrich Claudius fra Sønderborg — Student i Kiel 1849 og Sognepræst i Tolk fra 1864 — havde som Tipoldefader Emmerlevpræsten Claus Paulsen, som var født i Ribe omkring 1571. Men det er nu Undtagelser, Præstedynastiernes Tid er forbi, i hvert Fald omkring Aarhundredets Midte, og mange Sønner af gamle Præstefamilier maatte herefter forlade Hjemstavn.

Hvor studerede disse unge? I første Række i Kiel eller i København.²⁾ I 1768 forordnedes det, at alle, der vilde søge et Embede i Hertugdømmerne, skulde have studeret to Aar i Kiel. Efter Ordlyden gjaldt „Bienniet“ for alle Slesvigere, i Praksis dog kun for Slesvig Stift, ikke for de til de kongerigske Stifter hørende Omraader. Fra Tørninglen kom Børnene til Ribe Kate-dralskole, fra Ærø og Als — med Undtagelse af Sønderborg og Kegnæs — til Odense, og disse Studenter fra Ribe og Odense mødtes paa Københavns Universitet. Derimod besøgte Eleverne fra det øvrige Slesvig, ogsaa de nordligste Egne, Landsdelens fire lærde Skoler. Fra Sognene syd for Kolding gik Vejen ikke til det nærliggende Kolding, men til Haderslev, og dette betyder i Reglen tillige: ikke fra Kolding til København, men fra Haderslev til Kiel. Her gør de Grænser sig gældende, der kan spores tilbage til Kristendommens Indførelse og som først blev udvisket, da Nationalitetsbevidstheden vaagnede. Vigtigere end Kongeaaen, som skiller Jyder fra Jyder, var Stiftsgrænserne, som betød meget, inden Nationalitetskampen søn-

derrev dem. Indtil Midten af det 19. Aarhundrede var Antallet af slesvigske Teologer, som kom til Københavns Universitet, mindre end Antallet paa dem, som drog til Kiel, idet kun 13 pct. af Hertugdømmernes Indbyggere levede i de kongerigske Stifter. Fra 1814 til 1864 læste 329 teologiske Studenter udelukkende i Kiel, 110 kun i København, deraf 1850 til 1864 udelukkende i Kiel 21 og i København 38.

Undtagelser fra Reglen: Studenter fra Slesvig Stift gaar til Kiel, Studenter fra de kongerigske Bispedømmer til København, findes undertiden. Men indtil 1830 gaar nøjagtigt det samme Antal fra Tørninglen, Als og Ærø til Kiel som fra Slesvig Stift til København. Efter 1830 vokser Antallet af Studenter fra Slesvig Bispedømme i København lidt.

I 8 Aartier bestod „Biennium“. Ophævelsen for Slesvigs Vedkommende hilstes med Indignation fra slesvig-holstenske Kredse. Dertil kom Omdannelsen af de lærde Skoler, Husum Latinskole blev nedlagt, Skolen i Haderslev blev dansk, Flensborg Latinskole fik blandet dansk og tysk Undervisningssprog, og kun Katedralskolen i Slesvig beholdt tysk. Samtidig blev Skoleaaret forandret, svarende til Københavns Universitets Ordinarium. For Forældre, som ønskede, at deres Sønner fik en Stilling i Hjemstavnen, blev det en Fordel at lade dem studere i København.

Efter 1848 aftager Studenternes Tal stærkt. Medens der fra 1815 til 1848 gennemsnitlig var 15 unge Mennesker om Aaret, som begyndte et teologisk Studium, var det fra 1849 til 1864 kun 5. Tiderne mellem Krigene var Opgangstider, og Lysten til akademisk Studium er derfor sunket stærkt. Paa den anden Side er det interessant at lægge Mærke til, at Antallet af sønderjydske Teologer ved Københavns Universitet tiltog fra 1849. I Aarene fra 1849 til 1864 læste 43 teologiske Studenter fra Slesvig i København, 23 i Kiel, 25 paa begge Universiteter, 43 i Kiel og paa andre tyske Universiteter. Man mærker Forskellen, naar man sammenligner med Tiden før 1849.

I Aarene 1833 til 1848 studerede 69 Teologi udelukkende i Kiel, udelukkende i København 25, ved begge Universiteter 2, i Kiel og ved tyske Universiteter 62. Man mærker en Tiltagen af Tallet paa teologiske Studenter fra Slesvig i København, hvilket fremgaar af nedenstaaende Opstilling.

	Kun Kbhvn.	København og andre Universiteter	Kun Kiel	Kiel og andre Universiteter
1849—52	3	9	5	19
1853—56	10	16	2	16
1857—60	13	17	3	21
1861—64	13	19	13	29

Det er Tal, men bag Tallene staar Overvejelser og Afgørelser, Haab og Bekymringer. Det har noget at betyde, naar slesvigske Forældre sendte deres Sønner, som det tit skete i disse Aar, til Latinskoler i Holsten. De maatte derefter regne med, at Sønerne ikke let kunde faa Ansættelse mellem Kongeaa og Ejder.

Det er ogsaa sket, at slesvigske Studenter opgav Studiet i København og rejste til Kiel. I 1861 rettede 42 slesvigske Studenter i København, til hvem der senere sluttede sig andre 20, patriotiske Adresser til Krigsministeren og stillede sig til Raadighed i en truende Krig mod Tyskland. I disse Adresser var de Kielske Studenter fra Tiden før 48 betegnet som „underviste i Løgn og oplærte til Meened.“) De, som ikke vilde eller kunde underskrive Adresserne, kom til Kiel, hvor de forresten ikke blev vel modtaget. Og den samme Vej gik 6 teologiske Studenter i 1864, alle efter Slaget ved Dybbøl.

Mens de slesvigske Studenter i København i Reglen kun har besøgt dette Universitet, indskrænkede deres Studiefæller, som var gaaet sydpaa, sig ofte ikke blot til at gaa til Kiel. 4 Semestre var de nødt til at blive der. Af 665 unge Teologer kom 329, d. v. s. omtrent Halvdelen, kun til Kiel, men 110 eller næ-

sten hver sjette til København, Resten, d. v. s. næsten hver tredje har ogsaa besøgt andre Universiteter. Hvad gav Anledning dertil? J. S. M. Ostfeld mener, at det var ret dyrt at leve i Kiel, og at dette maaske har „været medvirkende til, at mange af Landets egne Studenter nøjedes med at opholde sig det lov- befaledede Biennium i Kiel og saa fuldende deres Uddannelse ved andre Universiteter.“⁴⁴) Hvis dette er rigtigt, saa har de nævnte 329 teologiske Studenter været meget ukloge. Det er netop de fattige Studenter, som tilbragte alle 3 Aar ved Christian-Albertina i Kiel. En tysksindet Slesviger, som var Student i København mellem Krigene, fortæller noget andet. „Kiel har altid kun haft enkelte videnskabelige Kapaciteter, men ogsaa kun enkelte. Den som længtes efter en dybere gaaende Almendannelse og hvis kulturelle Krav ikke blev tilfredsstillet gennem de der serverede hjemmebagte Brød, („die dort aufgetragene hausbackne Kost“), søgte altid, hvis det var muligt for ham, mindst et Aar, Ophold paa et større Universitet i Tyskland.“⁴⁵) Den sande Aarsag er vistnok den Overvejelse, at det er mere dannede for et ung Menneske at besøge flere Universiteter.

Hvilke Universiteter har de unge Slesvigere saa opsøgt foruden Kiel og København? Naturligvis kunde kun saadanne Universiteter komme i Betragtning, som havde et luthersk-teologisk Fakultet. Derfor gik kun Ikke-Teologer til München eller Würzburg. Ni Universiteter er i det halve Aarhundrede fra 1814 til 1864 besøgt af teologiske Studenter fra Hertugdømmet, de 3 preussiske i Berlin, Bonn og Halle, det hannoveranske Göttingen, Jena og Leipzig i Mellemtyskland, Erlangen, Heidelberg og Tübingen i Sydtysskland. De fleste gik til Berlin (66), saa følger Erlangen (34), Bonn (30), Jena (23) og Halle (20), de øvrige fire er kun opsøgt af enkelte (3—13). Af de 66, som gik til det nygrundlagte Universitet i Berlin, kom Halvdelen i Aarene 1814 til 1827; efter 1848 kom kun 8 til Preussens Hovedstad. I Halle var der indtil 1830 16 Slesvigere, derefter kun 4, efter de berygtede Haleske Denuntiationer ophørte Besøget

næsten fuldstændigt. Til Jena er der efter 1838 kun kommet 2 Teologer. Fra 1836 gik Strømmen til de to Universiteter Bonn og Erlangen, til Bonn særlig før 1848, til Erlangen især efter 1850. I Aarene 1850 til 1864 har der i Erlangen været næsten lige saa mange unge Teologer fra Hertugdømmet som samtidig i Berlin, Bonn, Göttingen, Halle, Heidelberg, Jena og Tübingen tilsammen.

Kiels Universitet, kaldet Christian-Albertina efter den gottorpske Hertug, som havde grundlagt det, var fra 1773 ifølge Mageskiftetraktaten med Rusland det andet Universitet i den dansk-norske Helstat. Universitetet laa imidlertid paa tysk Jord og havde tyske Professorer, og denne dobbelte Forbindelse mod Nord og mod Syd bliver udtrykt i det akademiske Konsistoriums Skrivelser, som begynder saaledes: "Vi Prorektor, Dekaner og samtlige Professorer ved det kongelige danske, hertugelig slesvig-holstenske Christian Albrechts-Universitet i Kiel,"⁷) Antallet af udenlandske Studenter aftog, da Indfødsretten kun gav Danskere, Nordmænd og „Holstenerne“ Adgang til Embeder. Sommeren 1814 var 13 pct. af Studenterne i Kiel født udenfor Hertugdømmerne, i det følgende Vintersemester kun 9 pct. Efter Norges Tab omfattede Helstaten kun Danmark og Hertugdømmerne.⁸)

Medens Studenterne ved de tyske Universiteter deltog i Kampen mod Napoleon, den „vesle Korsikaneren“, som Nordmændene siger, har ingen fra Kiel, en eneste fra Hertugdømmet Slesvig været med. En Student i Heidelberg skrev 1813 til sine Forældre i Augustenborg: „Gerne var jeg gaaet med, da alle mine Venner i Skarer ilede bort, og det voldte mig tit megen Besvær, ikke at blive revet med af den almindelige Enthusiasme“⁹), men tiltrods for sin Begejstring for Tysklands Kamp retrak han — at gaa til Göttingen. Ved Sehested kæmpede de danske Tropper sejrrigt imod en femdobbel Overmagt. Nogle Maaneder senere opfordrede Karl Theodor Welcker, som lige var kommet til Kiel som Professor i Lovkyndighed, Studenter-

ne til at fejre Aarsdagen for det store Slag ved Leipzig og var meget forbavset over, at Studenterne foretrak at feste for Sehested. Han kunde ikke lade været at skælde dem ud for deres „Danismus“.¹⁰⁾ Det kan være tvivlsomt, hvorvidt Welcker, som lige var kommet til Kiel, i det hele taget var i Stand til at bedømme Studenternes nationale Indstilling. Han savnede hos dem de tyske Følelser, som var tilstede ved de andre Universiteter, hvor Studenterne havde været med i Krigen. Men at Studenterne i Kiel i Almindelighed ikke var dansksindede, ser man af den Begejstring, hvormed Indbydelsen til Festen paa Wartburg blev modtaget (August 1817). „Lev vel, indtil vi kan hilse paa hverandre som Brødre og som Tyskere kan fejre vor store Landsmands Minde, som altid for os vil staa som det reneste Eksempel paa tysk Nationaldyd“¹¹⁾. At disse Ynglinge skriver om Luther, men tier om Slaget ved Leipzig (Folkeslaget), er forstaaeligt, men betegne Luther som „vor store Landsmand“ kunde ingen dansk Student gøre. Omtrent 30 Studenter fra Hertugdømmerne deltog i Festen, det er næsten 16 pct. af de Studerende, fra det store Universitet i Berlin var der ligeledes kommet 30, fra Heidelberg næsten 8 pct., fra det nærliggende Leipzig mindre end 5 pct. De 500 km havde disse Studenter fra Hertugdømmerne tilbagelagt til Fods, mens de mageligere ni Mecklenborgere foretog Rejsen til Vogns. Denne Rejse betyder en Bekendelse baade til Protestantismen og til Tyskland. Men denne Bekendelse sker indenfor Helstatens Rammer; ingen tænkte dengang paa en Adskillelse fra Kongeriget. At der kom nye aandelige Strømninger til Kiel, skyldes dels nogle unge Professorer, dels den Paavirkning, som Studenterne fik ved Besøg fra andre Universiteter. Af de Slesvigere, som blev Studenter i Aarene 1815 til 1818, har over Halvdelen været paa andre tyske Højskoler. Der blev de vakt i tysk Aand og fik saa i Kiel Indflydelse paa de Studenter, som ikke havde studeret andetsteds.

Af de 111 slesvigske teologiske Studenter, som begyndte deres Studier i Aarene 1814 til 1823, har mere end en Trediedel

haft Lejlighed at lære tyske Studenters Følelser og Tanker i Tiden efter Frihedskampene at kende. Derfor kunde Studenterne i Kiel Sommeren 1818 skrive: „Ingen af de tyske Stammer skal herefter staa uden for [det tyske Fællesskab] og ubekymret om andre kun tænke paa deres eget Vel. I et tysk Fædreland skal alle finde sammen, og det fælles Fædrelands Lykke og Sorg skal bestemme de enkelte Stammers Lykke og Sorg“⁽¹¹⁾) Til disse „tyske Stammer“ hørte uden Tvivl Holsten, maaske efter manges Opfattelse ogsaa Slesvig. Den tidligere nævnte Student Christian August Valentiner fra Flensborg kom 1820 fra Jena tilbage til Kiel og var meget utilfreds med den Aand, han fandt her: „Da jeg var vendt tilbage til Kiel, deltog jeg i at splitte og opløse det her endnu i den gamle Aand eksisterende Studenterforbund, hvis Motto var: aldeles ingen politisk Begejstring og Uddannelse eller, hvis det absolut var nødvendigt: for „Schleswig-Holstein““⁽¹²⁾) I December 1821 kom det til et Opgør mellem den gamle „landsmannschaftliche“ Retning og den „burschenschaftliche“. Valentiner var med til at stifte Studenterforeningen „Germania“, et „Burschenschaft“ efter Jenas Forbillede, som af sine Medlemmer ved Optagelsen krævede en Bekendelse til det tyske Folk. Da Valentiner 1833 sad i det akademiske Fængsel, „Carcer“ kaldet, skrev han i Protokollen om trent følgende: „Ogsaa mig har man bragt 8 Dage til dette Fortabelsens Sted og lod mig underskrive „consilium abeundi““⁽¹³⁾). Her har vi siddet som Ledere af en Studenterforening, som kaldte sig Germania. Vi har syndet imod en forældet Tidsalders forældede Bogstav. Vi har deltaget i Fredens Tid i en Del af den Kamp, som man kan kalde Krigen efter Krigen. Fædrelandet, som vi fandt i vort Folk, var den Tanke, til hvilken vi næst efter Troen knyttede vort Liv“⁽¹⁴⁾). Denne teologiske Student fra Flensborg maa nok betegnes som tysksindet. Det samme gælder for alle, som sluttede sig til den „burschenschaftliche“ Forening. Disse unge Mennesker drømte om et forenet Tyskland, om en tysk Nationalstat. — Lidt anderledes var det for

Korpset (Holsatia), hvis Medlemmer af principielle Grunde var politisk indifferente. Ogsaa deriblandt fandtes teologiske Studenter, indtil 1836 et Samfund af Teologistuderende, det ældste ved et tysk Universitet, blev stiftet. Aaret 1848 tvang alle til at tage et nationalt Standpunkt, men Afgørelsen var meget vanskelig for mange. Lettest var det uden Tvivl for dem, som kom fra de kongerigske Stifter. Men i Slesvig Stifts nordlige Del stod Modersmaalet paa den ene Side, den tyske Undervisning i Latin-skolen paa den anden. 25 teologiske Studenter fra Hertugdømmet forblev i Krigsaarene paa Universiteterne, de 5 i København, de 20 ved tyske Universiteter udenfor Kiel.¹⁵⁾ De sjælelige Kampe, som en ung Haderslev Student fra et tysk Hjem var udsat for, giver nogle Linier af et Brev til Forældrene et Indblik i: „Jeg har altid sagt: Mit Sprog er tysk, mine Digtere skrev tysk, hele mit Væsen er tysk og netop derved stik modsat de herværende Studenter; Moder, Hjemstavn, Fader er for mig tyske og meget andet — kun den Smule Dannelse, som jeg ejer, er tildels af dansk Oprindelse“¹⁶⁾. Brevet er skrevet i 1861, da de „patriotiske Adresser“ tvang ham til at forlade København.¹⁷⁾

Tre Aar senere bragte Krigen store Forandringer. De fire lærde Skoler fik atter tysk Undervisningssprog, men beholdt foreløbig dansk som Undervisningsfag.¹⁸⁾ „Biennium“ blev snart ophævet, og de teologiske Studenter blev fritstillede m. H. t. Valg af Universitet, naar de blot i tre Semestre opholdt sig ved et af de preussiske Universiteter¹⁹⁾., til hvilke nu ogsaa Kiel (fra 1867) hørte.

Anmærkninger

1) Se Bilag 1.

2) Se Bilag 2.

3) Danevirke 18/2 1861, jfr. Archiv für Kulturgeschichte, Bd. 17 (1928), S. 303—304.

4) J. S. M. Ostenfeld: Stemninger og Tilstande i Holsten (1909), S. 129. Ved Retten i Augustenborg forklarede Væveren Christian Hansen 14/10 1828, at hans Søn Frederik Christian (se Arends I, 314) som Student i Kiel aarligt fik 80 r. Cour., ellers hverken Understøttelse eller Stipendium.

5) Das Studentenwesen und die Studentenverbindungen auf der Universität Kiel. Ein Beitrag zum Verständniz der schleswig-holsteinischen Bewegungspartei. Von einem Schleswiger: Berliner Revue, Social-politische Wochenschrift, Bd. 42, 3. Quartal/1865/, S. 166. »Kiel hat immer nur *einzelne* tüchtige wissenschaftliche Köpfe gehabt, aber auch *nur Einzelne*. Wer daher nach einer tieferen allgemeinen Ausbildung trachtete und dessen Culturansprüchen die dort aufgetragene hausbackne Kost nicht genügte, der suchte womöglich stets, wenigstens auf eine Jahr, den Aufenthalt auf einer grösseren deutschen Universität Deutschlands(!) zu ermöglichen.«

6) Se Bilag 3.

7) »Wir Prorektor, Dechanten und sämtliche Professoren der Königlich Dänischen, Herzoglich Schleswig-Holsteinischen Christian Albrechts-Universität zu Kiel«. En meget mærkelig Undtagelse findes i »Plan zu einem mit Königlicher Allerhöchster Genehmigung einzuführenden Ehrengerichte für die sämtlichen auf der Königlichen Christian Albrechts Universität zu Kiel Studirenden« (1793, trykt i Provinzialberichte 1793 II, S. 97): »Wir Prorektor, Dechanten und sämtliche Professoren der Königlichen schleswig-holsteinischen Universität zu Kiel.«

8) Litteratur angaaende Studenterne i Kiel 1815—1848 er samlet af R. Bülick i »Kieler Studenten im Vormärz (1940), S. 405—414.

9) Neue Heidelberger Jahrbücher 1936, S. 43: »Gerne wäre ich mitgegangen als alle meine Freunde hier scharenweise fortströmten, und es kostete mich oft nicht geringe Mühe, mich nicht von dem so allgemeinen Enthusiasmus ergreifen zu lassen.«

10) Ostenfeld, 1. c., S. 239.

11) Udgivet ved Otto Scheel i »Kieler Studenten im Vormärz« (1940), S. 199: »Keiner der deutschen Stämme soll abgerissen für sich bestehen und unbekümmert um andere, nur seinem eigenen Wohle nachjagen. In einem deutschen Vaterlande sollen alle sich wiederfinden, und das Wohl und Wehe dieses gemeinsamen Vaterlandes soll das Wohl und Wehe der einzelnen Stämme bestimmen.«

¹²⁾ Udgivet ved R. Bülck i »Kieler Studenten im Vormärz« (1940), S. 317: »Nach Kiel zurückgekehrt hatte ich Teil an der Zersprengung und Auflösung der hier im alten Geiste noch fortbestehenden Verbindung, deren Sinn war: durchaus keine politische Begeisterung und Ausbildung, oder höchstens die für Schleswig-Holstein«.

¹³⁾ »Consilium abeundi« var en Straf, det akademiske Konsistorium kunde idømme en Student, som havde overtraadt Universitetets Love. Ved »subscriptio consilii abeundi« blev han dømt til at forlade Universitetet for Forseelser, som ellers kun blev straffet med akademisk Fængsel (Carcer). Den »Subscriptio consilii abeundi«, som stud. theol. Carsten Erich Carstens fra Tønder, den senere Provst, (se Arends I, 120), har udstedt den 2. Juli 1835, findes gengivet i »Geschichte des Corps Holsatia, Kiel« (1938), Bilag 15; hans Indførelse i Carcerbogen, dat. »Lauterbach d. 16. Nov. 35), er gengivet i »Kieler Studenten im Vormärz (1940), Tavle efter S. 320.

¹⁴⁾ Udgivet ved R. Bülck i »Kieler Studenten im Vormärz (1940), S. 317: »Auch mich brachte man auf 8 Tage an den Ort der Verdammnisz, und liess das consilium abeundi mich unterschreiben. Wir sassen hier als Vorsteher einer Verbindung, die sich nannte: Germania. Gesündigt hatten wir gegen einen altgewordenen Buchstaben eines altgewordenen Lebens. Mitgekämpft hatten wir in der Zeit des Friedens einen Theil des Kampfes, den du nennen magst: den Krieg nach dem Kriege. Das Vaterland — wir fanden es in unserm Volke — war der Gedanke, an welchen wir nächst dem des Glaubens unser Leben knüpften.«

¹⁵⁾ Geschichte des Corps Holsatia, Kiel (1938), Bilag 30.

¹⁶⁾ Archiv für Kulturgeschichte, Bd. 18 (1928), S. 303.

¹⁷⁾ Jfr. ovenfor Anmærkning 3.

¹⁸⁾ Harald Skalberg: Undervisningen i Dansk ved Universitetet i Kiel og i Hertugdømmernes lærde Skoler efter 1864 (1932) og Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 77 (1953), S. 219—222.

¹⁹⁾ H. Ratjen, Geschichte der Universität zu Kiel (1870), S. 21.

Bilag 1: Fædrene til de teologiske Studenter.

Aar	Antal	Præster	Andre Akademikere	Degne, Lærere	Købmand	Haandværkere	Skipper	Bønder	Kaadnere	Forskelligt
1814—23 158	35	3	15	14	15	3	45	3	23
1824—33 215	48	12	15	24	31	8	43	8	24
1834—43 103	25	10	15	12	14	1	16	2	8
1844—53 52	17	3	6	3	4	1	14	0	3
1854—64 87	29	8	12	4	7	1	24	0	2

Bilag 2: Besøgte Universiteter.

Aar	Kiel	København	Kiel- København	Kiel og tyske Universiteter
1814—23	101	20	7	39
1824—33	142	24	4	53
1834—43	48	20	0	43
1844—53	18	12	12	31
1854—64	18	35	15	29

Bilag 3: Tyske Universiteter (udenfor Kiel).

	Aar 1814-23	1824-33	1834-43	1844-53	1854-64
Berlin	16	26	9	5	6
Bonn	0	0	12	18	0
Erlangen	0	0	11	7	16
Göttingen	5	3	0	2	2
Halle	4	11	2	1	1
Heidelberg	1	2	0	0	4
Jena	11	2	8	1	1
Leipzig	2	1	0	0	0
Tübingen	0	0	5	1	3

Ejderkanalen

Af Aage W. Wegner.

Der findes den dag i dag masser af håndgribelige beviser på dansk virke omkring Sydslesvigs sydgrænse; specielt resterne af den gamle, danske Ejderkanal taler et tydeligt sprog om dansk initiativ og kunnen i det 18. og 19. århundrede.

Disse bevarede rester af Ejderkanalen — som man i Danmark med rette var så stolt af og betegnede som „et teknikkens underværk“ — ligger hen i en tornerosesøvn, afsides beliggende, godt gemt fra alfarvej, hvilket sikkert også er grunden til, at der i det hele taget er noget bevaret endnu. Tiden har dog været hård ved anlægget, især sluserne. De gamle sluseporte af svært egetræstømmer er smuldret bort, de røde slusemure slår dybe revner, og slusekamrene er ved at blive opfyldt med mudder eller al mulig ragelse, som omegnens bønder har kastet ned i dem. Danske kongers navnetræk, danske og latinske inskriptioner og årstal er stadig synlige — omend mange steder kun meget svagt. Naturen omkring det gamle, endnu bevarede kanalløb er smuk og ganske uberørt. De smalle, nu næsten tilgroede stier, som fører langs med kanalen, er de samme trækveje, som hestene og ofte skibsdrengene måtte benytte for at trække de tungt lastede skibe ved ugunstige vindforhold. Mange steder dækker et hav af åkander og andre planter vandfladen, og sjældne fugle holder til her, hvor kun nu og da et menneske forstyrrer naturens fred. For den, som interesserer sig for Sydslesvigs historie og samtidig holder af naturen, er denne egn en sand guldgrube, som man næppe finder magen til andre steder i landsdelen.

udvalget af generalmajor v. Wegner, ingeniørkaptajnerne v. Peymann og Detmer og landråd v. Schilden-Haseldorf, som senere blev erstattet med konferensråd v. Stemann. Kancelli-assessor Janssen var sekretær og kasserer. Ligeså ofte tiden til-
lod det, deltog finanministeren i kanalbyggeudvalgets møder.

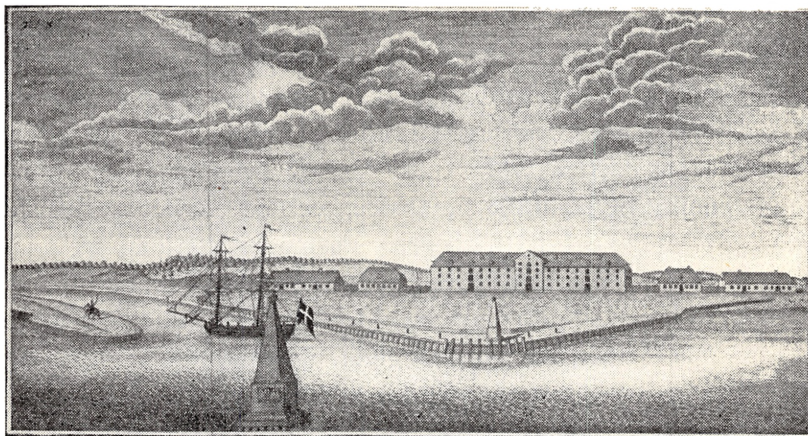
Som indledning til kanalbyggeriet bestemte et kongeligt dekret af 6. maj 1776, at sandbankerne i Ejderen vest for Rendsborg omgående skulle fjernes. Den 7. april 1777 udsendtes en forordning med ordre til amtmanden for amterne Kiel og Kronshagen og til ejerne af godserne Søkamp, Knoop, Schwartenbek, Varlebjerg, Nordsø, Schinkel, Kønigsförde, Sehested, Østerrade og Kluvensig om, at de til bygning af kanalen nødvendige landområder skulle afståes mod rimelig erstatning. Specielt blev ejeren af det adelige gods Knoop opfordret til at nedlægge den til godset hørende vandmølle med gæstgiveri.

Det samtidig ved dekret af 7. april 1777 oprettede *kanal-taxationsudvalg* (kammerherre og landråd Christian Frederik v. Schilden til Haseldorf, justitsråd og overinspektør Lass Christensen og overlandinspektør Otte — hvis sæde senere indtoges af justitsråd Stahl og siden af kammerråd Dröse fra Slesvig —, samt konsejlssekretær Huss) indkaldtes for første gang den 22. april 1777 i Kiel. Dette udvalg, som behandlede samtlige erstatningssager (ialt udbetaltes 171,346 rigsdaler 26¹/₂ skilling i affindelser og erstatninger) virkede indtil udsendelsen af det kongelige opløsningsdekret af 17. marts 1792.

Arbejdet påbegyndtes i april 1777 under ledelse af generalmajor v. Wegner, ingeniørkaptajnerne v. Peymann og Detmer, som alle tre gjaldt for at være fremragende teknikere; v. Peymann havde 1774—1776 foretaget rejser til Holland for at studere hollandsk vandbygningskunst. 300 soldater og officerer virkede som såkaldte kronarbejdere og anvendtes ved opmåling og planering af terrainet, bevogtning af redskaber; endvidere bidrog de til opretholdelse af ro og orden blandt kanalarbejderne, der var en noget broget flok.

Jordarbejdet blev i begyndelsen overdraget privatentreprenører fra Glückstadt og Rendsborg, som først tog fat på strækningen mellem Kiel fjord og Knoop. Da arbejdet imidlertid ikke blev afleveret på foreskreven måde og med store forsinkelser, bestemtes, at det fra 1782 skulle udføres umiddelbart for kongelig regning og samtidig befaledes, at hele værket skulle stå færdigt allerede eet år (!) senere. Formodningen om, at man ville kunne klare arbejdet hurtigere uden entreprenører, viste sig ikke at holde stik. Terminen, til hvilken kanalen skulle være færdig, måtte udsættes gang på gang, og den ene efterbevilling efter den anden var nødvendig for at holde arbejdet igang. Årsagen til vanskelighederne var af forskellig art. Undergrunden og grundvandet besværliggjorde i særlig grad jordarbejdet. Nogle steder lå overordentlig mange sten af kæmpekaliber, og andetsteds skød dybtliggende mosejord bestandig op. Moradset gjorde det også næsten umuligt at få dæmningerne langs kanalens sider til at holde. Man måtte derfor befæste dæmningerne med kvasfletværk, et meget besværligt og tidkrævende arbejde. Somrene 1782 og 1783 var tilmed så regnfulde, at afledningen af vandet og arbejdet i den fugtige undergrund krævede næsten overmenneskelige anstrengelser. 13—1400 arbejdere — ca. halvdelen af hele personalet — blev angrebet af sumpfeber, en sygdom, som man dengang stod ret magtesløs overfor, og herved besværliggjordes byggeudvalgets bestræbelser for at få en afslutning på kanalbyggeriet yderligere. Det så ud, som om hele naturen havde rejst sig mod dette kanalbyggeri, og der fandtes da også folk, som mente, at Vor Herre var blevet fortørnet over dette forehavende, der ville lave om på landkortet og forbinde to have med hinanden. Ledelsen var dog ikke overtroisk, og især generalmajor v. Wegner viste sig at være en energisk leder-skikkelse, som ikke lod sig dupere af genvordighederne.

Samtidig med at udgravningerne skred frem fra øst til vest, byggedes sluseanlæggene under ledelse af 2 hollandske sluseingeniører. På en mur ved Holtenu-slusen, som blev fuldendt

*Kanalkompagniets bygninger i Holtenau ved kanalens udmunding
i Kiel fjord.*

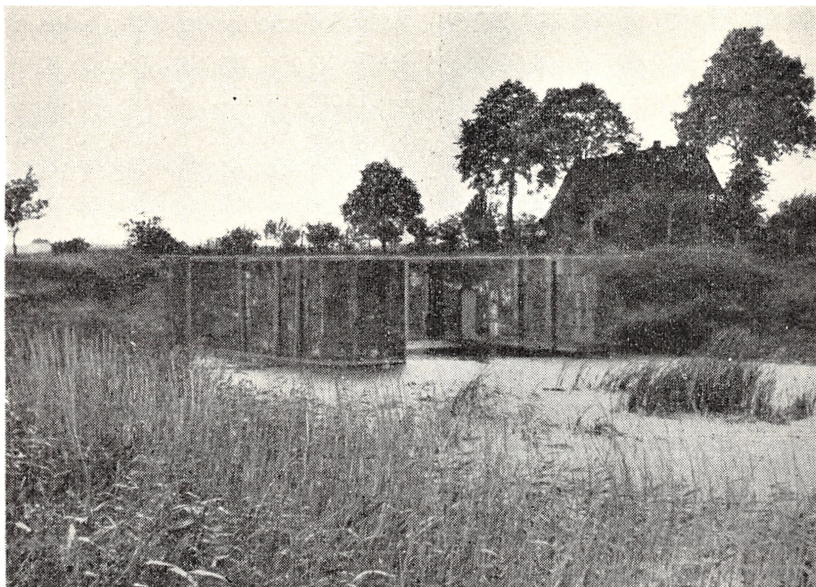
1781 og fik navnet „Frederiksslusen“, anbragtes, vendt mod Kiel Fjord, en nu forsvunden stor marmortavle, der bar følgende inskription:

*Christiani VII
jussu et sumptibus
mare balticum
oceano
commissum anno
MDCCLXXXII*

(Paa Christian VII's
bud og bekostning blev
Østersøen forbundet
med oceanet
år 1782)

Endvidere blev på hver side af Holtenau-slusen rejst minde-søjler af marmor, som samtidig markerede indsejlingen til kanalen. Den sydlige søjle bar ordene *Patriae et populo* (For fædreland og folk). Af disse mindesmærker eksisterer idag kun det nordlige og endda kun i fornyet form; marmorsøjlen, som var meget høj og slank, væltede og blev erstattet med en søjle af granit og forsynet med samme inskription som den sydlige. Den sydlige søjle, som var anbragt på pæleværk ude i vandet, blev en dag sejlet omkuld og ikke rejst igen.

Slusen ved Rathmannsdorf og broerne ved Levenså og Landeværn blev opført 1779—1781. Grundstenen til Rendsborg-

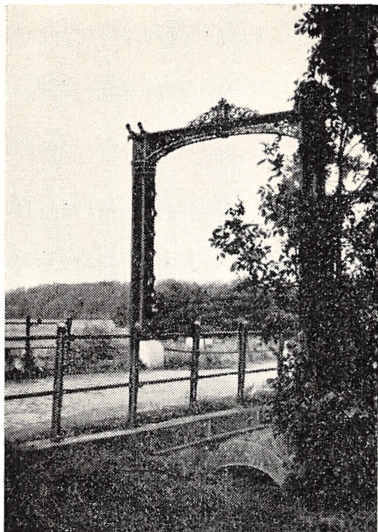
Rathmannsdorf-slusen med slusehus.

slusen nedlagde fæstningens kommandant, grev v. Ahlefeldt, 1781. Slusen stod færdig 1782, og slusemurene forsynedes med følgende inskriptioner:

<i>Christiani VII</i>		
<i>jussu et sumptibus</i>		
<i>oceanus</i>	<i>Regno</i>	(Mit rige og
<i>mari baltico</i>	og <i>et</i>	fædreland
<i>commissus</i>	<i>patriae meae</i>	til ære.)
<i>MDCCLXXXII</i>	<i>sacrum</i>	

Formodentlig har disse plader også oprindeligt været fremstillet af marmor. Senere blev begge inskriptioner anbragt på en stor støbejernsplade og indmuret i den nordlige slusemur. På den sydlige mur kunne man læse ordene:

<i>Christiani VIII</i>	(På Christian VIII's bud
<i>jussu et sumptibus</i>	og bekostning blev denne
<i>emissarium</i>	kanal istandsat
<i>hoc reffectum anno</i>	år 1845.)
<i>MDCCCXXXV</i>	

*Bro med støbejernsportal ved
KlUVensig-slusen.*

Også disse støbejernsplader er — hvis jeg er rigtig orienteret — forsvundet. Rejsningen af sluserne ved KlUVensig og Königsförde skete ligeledes i årene 1782—1782.

Af det omfattende byggeri, som fandt sted i forbindelse med kanalen, skal kort nævnes de store kongelige pakhuse i Holtenau, Rendsborg og Tønning, som stadig i det væsentlige står uforandrede.

Efter vanskelighederne somrene 1782 og 1783 kom med vinteren 1783-84 en langvarig, ualmindelig streng frostperiode,

som yderligere sinkede arbejdet. Endelig i september 1784 kunne man betragte opgaven som løst.

Den 1. oktober 1784 indberetter byggeudvalget til København, at kanalens åbning nu kan finde sted for skibe med 9 fods dybgang, dog på Underejderen — vest for Rendsborg — foreløbig kun for skibe med 7 fods dybgang. Derefter udstedtes ordre om, at Kanalkompagniets i Egernförde byggede kanalskib „Rendsborg“, og en pakot fra ruten Kiel—København skulle prøvesjles fra Holtenau til Rendsborg. Begge skibe ankom den 17. oktober til indsejlingen ved Holtenau og tog kanalbyggeudvalget med kronprins Frederik i spidsen og mange indbudte gæster ombord. „Rendsborg“ var 96 fod lang og 26 fod bred; pakotten målte henholdsvis 76 fod og 22 fod, og begge fartøjer blev lastet således, at de stak 9 fod $3\frac{3}{4}$ tommer dybt. Den 18. oktober opbrandt den store dag, man havde stilet henimod i årevis: Kl. 6 om morgenen littede man anker og sejlede ind i Holtenau-slusen, mens et militærorkester spillede nationalhymnen og en

tusindtallig menneskemængde blottede hovederne. — Skibene blev trukket af 4 heste hver. „Rendsborg“, som havde festselskabet ombord, sejlede først; 100 meter efter fulgte paketten. Langs med kanalen havde folk taget opstilling og hilste skibene med leve- og hurra-råb. På grund af modvind og kanalskibets høje rigning, samt skibets store længde, kom man kun langsomt frem, og derfor måtte festselskabet — mod alle beregninger — overnatte i Kluvensig. Man fristes til at forestille sig det fine selskab gå i land i deres stiveste puds midt om natten søgende efter natkvarter i det ensomme Kluvensig. For den ret afsides beliggende landsby har denne tildragelse sikkert været samtaleemne i mange år. Næste morgen kl. 6¹/₂ fortsattes rejsen, og først om eftermiddagen kunne man lægge til ved Rendsborg-sluse, hvor skibene og selskabet trods den store forsinkelse fik en begejstret modtagelse med musik, taler og blomster. Prøvesejladsen viste, at kanalens indretninger i sig selv fungerede tilfredsstillende; den store forsinkelse skyldtes mandskabets uerfarenhed og de før nævnte forhold. Ved kanalskibets og pakettens ankomst til Rendsborg var den stive vestlige vind blevet til storm, og da Underejderen, som nævnt, endnu ikke var tilstrækkelig uddybet, måtte man sejle tilbage til Holtenau.

Ejderkanalen blev altså åbnet den 18. oktober 1784. Arbejdet havde stået på i 7¹/₂ år. En egentlig kanalgravning havde kun været nødvendig mellem Varlebjerg og Flemhude sø og på den ³/₄ mil lange strækning mellem Kønigsførde og Kluvensig sluser; på de øvrige strækninger kunne man nøjes med at uddybe og gøre eksisterende vandløb bredere. Men alligevel var dette værk, set på baggrund af tidens primitive tekniske hjælpemidler, da det endelig stod færdigt, imponerende. Fyrster, ingeniører og andre interesserede fra hele verden valfartede til Sydslesvig for at beundre dette „verdens vidunder“. Danmark kunne rose sig af at eje Europas største kanal og at have rejst den dengang meget store sum af 7,537,296 rigsdaler courant til bygning

af dette anlæg. Selve kanalen var 33,9 km lang, bredden i vandlinien 31,40 m og dybden 3,45 m.

Det havde været nødvendigt at indbygge 6 sluser i kanalsystemet. Gennem Frederiksslusen ved Holtenau, sluserne ved Knoop og Rathmannsdorf blev skibene løftet 7 meter for at komme paa højde med Flemhude sø og måtte ad den øvre Ejder fortsætte gennem sluserne ved Kønigsførde, Kluvensig og Rendsborg for at nå ned til den nedre Ejders vandstand. Hver af de 6 slusekamre havde en længde af 35 meter og bredde af 7,80 meter. Foruden ved Levenså og Landeværn førte ved hver af sluserne vindebroer over kanalen. Slusemurene var af røde hollandske klinker, og hjørner og andre udsatte steder var beklædte med bornholmsk sandsten. Gennemslusningen varede ved roligt vejr ca. 15 minutter, ved stærk blæst kunne det tage dobbelt så lang tid. For et sejlskib tog det 3—4 dage at komme fra Holtenau til Tønning, senere brugte hjuldampene 15 timer til samme strækning.

På begge sider af kanalen anlagdes trækveje, ved søerne og Ejderen dog kun på den nordlige side. Trækheste blev stillet til rådighed af forpagtere, resp. slusevogtere ved Holtenau, Landeværn, Kluvensig og Rendsborg. Lødstjenesten på kanalen og Ejderen udførtes af en 1794 oprettet lodsforening, som havde afdelinger i Holtenau, Rendsborg og Tønning. Forbindelsen mellem lodsstationerne opretholdtes ved hjælp af brevduer. Alle skibe med lastevne over 60 cbm var pligtige til at tage lods ombord. Denne bestemmelses effektivitet var dog saa som saa, idet man ved at erlægge halvdelen af lodsgebyret kunne købe sig fri for at tage lods, og skibe med hjemmehavn ved Underejderen var helt fritaget.

På hvilken måde man skulle udnytte den nye kanal, var man uenige om inden for regeringen. Oprindeligt havde man til hensigt at oprette et *kanalkompagni*, og i en den 13. maj 1782 udstedt oktroj for et saadant kompagni fastsloges, at kun dansk-norske skibe måtte benytte kanalen. Regeringen ville lade opføre

rummelige pakhuse, i hvilke kompagniet for egen regning kunne tage varer fra Østersø- og Nordsølandene til videreforsendelse på lager, og man ville også udsætte præmier for nybygning af kanalskibe for derigennem at øge kanaltrafikken. Selskabet, som fik det fine navn „Den kongelige danske, norske, slesvigske og holstenske kanalkompagni“, fik indrømmet mange særrettigheder og skulle have en aktiekapital på 1.500.000 rdl. cr. i aktier a 100 rdl. cr. Bestyrelsen skulle have sæde i København, medens en administrerende direktion skulle oprettes i Altona. Uenigheden inden for regeringen resulterede dog i, at kanalkompagniet blev opløst allerede 1784, altså kort efter kanalens åbning, og bestemmelsen om, at fremmede skibe skulle udelukkes fra at benytte kanalen, faldt samtidig bort.

Et vanskeligt kapital var told- og kanalafgiftsforholdene. Regeringen gjorde sig fra begyndelsen umage for at undgå en alvorlig konkurrence fra kanalens side overfor Øresundspassagen, som i århundreder havde været en indbringende og sikker indtægtskilde. Man fastsatte derfor kanalafgifterne betydelig højere end sundtolden. Men dette gav anledning til vanskeligheder og besværinger. Slesvig-Holstenerne udnyttede denne sag politisk og anvendte med stor snilde denne forskelsbehandling som propaganda mod det danske regime. Først 1842 blev kanalafgifterne ligestillet med Øresundstolden. Det ville føre for vidt at komme ind på de mange toldforordninger, som i kanalens 100-årige eksistens er blevet udsendt. Der kunne skrives en lille bog alene om dette bedrøvelige emne. Det har sikkert været vanskeligt at komme til den erkendelse, at man ikke i længden kunne få både i pose og i sæk.

Som følge af de høje afgifter var kanalen et forholdsvis godt aktiv for den danske stat. I tiden 1820—40, da kanalen årligt passeredes af over 2600 skibe, beløb indtægten sig til 70.000 rdl. cour., medens udgifterne til vedligeholdelse, lønninger etc. androg 20.000 rdlr. cour. Nettofortjenesten var altså 50.000 rdlr. cour., og hele anlægget forrentede sig med 2 pct.

Juridisk dannede kanalen i lang tid et eget område. Ved kancellipatent af 5. juni 1813 blev det bestemt, at den slesvigske overret alene skulle udøve jurisdiktionen i første instans „ i alle på Canalens Leie eller Strøm forefaldende Retssager og at ved disse Sagers Forhandling og Afgørelse udelukkende den for Hertugdømmet Slesvig gjældende Ret skulle komme til Anvendelse“. Denne jurisdiktion gik senere over til Hytten herred.

Den gamle Ejderkanal kunne imidlertid kun benyttes af forholdsvist små fartøjer. Den blev flere gange udvidet og moderniseret, men den var faktisk forældet og urentabel fra omkring midten af forrige århundrede, da der kom fart i skibsbyggeriet og skibene byggedes større og større. Sundtoldens ophævelse i sidste halvdel af forrige århundrede i forbindelse med dampskibets opfindelse gav til slut Ejderkanalen dødsstødet. Den måtte afløses af en bredere, dybere og mere lige vandvej med færre sluser. Militærstrategisk var Ejderkanalens værdi lig nul, og dette var først og fremmest årsagen til, at Tyskland efter annektionen måtte være interesseret i at skabe en ny forbindelse mellem de to have, som tillod de største krigsskibe at passere. 1887 blev grundstenen til den nye kanal nedlagt af kejser Wilhelm I, og snart blev hovedparten af den gamle kanals mange og store krumninger skåret bort. Bevaret er en stump på 1,2 kilometers længde fra Knoop til Projensdorf med den gamle Rathmannsdorf-sluse, et stykke kanal på ca. 6 kilometers længde mellem Hohenfelde og Georgsdal med Kluvensig-sluse, samt et lille stykke ved Kønigsförde med sluse af samme navn. Alt andet, som Frederiksslusen ved Holtenau, sluserne ved Knoop og Rendsborg blev slugt af den nye Kiel-kanal. I en ikke altfor fjern fremtid vil de få endnu synlige minder om et stort værk sandsynligvis være helt forsvundet.

LITTERATUR

- »Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts« af Falck, II, Altona 1831.
- »Wanderungen durch die Herzogthümer etc.« af J. A. Petersen, 1. afd. Kiel 1839, 2. afd. Kiel 1842.
- »Der schleswig-holsteinische Kanal« af major v. Lund, i Harms Gnomon, Kiel 1843.
- »Topographie der Herzogthümer Holstein und Lauenburg« af v. Schröder og Birnatzki, Altona 1845.
- »Den danske stat« af August Baggesen, Kjøbenhavn 1845.
- »Hertugdømmet Slesvig« v. I. P. Trap, Kjøbenhavn 1864.
- »Rendsburger Wochenblatt« 1884, Nr. 22, 24, 26, 28, 30, 32 og 34 Rendsburger Chronikbilder af lærer Höft.
- »Zur Geschichte des Schleswig-Holsteinischen Kanals und zur Erinnerung an den hundertjährigen Gedenktag der Eröffnung. Zusammen­gestellt im Auftrage der städtischen Behörden der Stadt Rendsburg«, Rendsborg 1884.
- »Das alte Amt Kronshagen,« professor A. Gloy, Kiel 1914.
- »Die Einwirkungen des Nord-Ostseekanals auf die Siedlungen und Gemarkungen seines Zerschneidungsbereichs«, Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, Paul Adolf Toas­pern, Kiel 1950.
- »Wanderbuch der Kieler Nachrichten,« Kieler Nachrichten, Kiel 1951.
- »Mit der Eider quer durchs Land«, Karl Müller, Rendsborg 1951.
- »Sydslesvig rundt,« Dansk-Slesvigsk Forlag, Kjøbenhavn 1952.

Oversigt
over afhandlinger vedrørende sønderjysk historie
i tyske tidsskrifter 1945—52

Ved **Peter Kr. Iversen**

Det varede nogle år efter kapitulationen, inden man fra tysk side igen kom igang med historisk arbejde, i hvert fald så vidt angår udgivelsen af historiske tidsskrifter; det gælder såvel de mere populære som de egentlig videnskabelige. Men efter valutareformen sattes — ligesom på det materielle område — ind her med en forbavsende energi. Gamle arbejdsfæller inden for det lokalhistoriske arbejde fandt igen sammen, snart genoptoges udsendelsen af *kredsårbøgerne*. og „*Die Heimat*“, der var udkommet med nogle tynde hæfter 1947—48, udsendtes igen i sit gamle omfang. Også de egentlige videnskabelige tidsskrifter dukkede frem påny. Første årgang af *Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte*, der udsendes 1949, virkede vel nok i sit ydre lidt pauvert, og omfanget var noget mindre end sædvanligt, men indholdsmæssigt kunde det stå mål med ældre årgange. Af Zeitschrifts indhold er navnlig den lange række anmeldelser af interesse. Også *Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengeschichte* udkom paany 1949, og det følgende år er hele rækken af de gamle kendte tidsskrifter der igen, i et par tilfælde dog i ændret skikkelse og under andre navne. Om de fleste gælder, at de er forbavsende godt udstyret. Især hæfter man sig ved *Kunst in Schleswig-Holstein*, der udgives af museet paa Gottorp og redigeres af museumsinspektør E. Schlee, *Nordelbingen*, der redigeres af museumsdirektør, dr. Fritz Fuglsang og dr. Harry Schmidt, og afløseren af *Der Schleswig-Holsteiner*, månedsskriftet *Schleswig-Holstein*. Det sidste vil kunne tages som direkte forbillede for et folkeligt dansk månedsskrift med orienterende artikler om forholdene i grænselandet i fortid og nutid. Generelt kan siges — og det gælder både de populære og de videnskabelige tidsskrifter —, at der i dem

er en fylde af artikler og afhandlinger, som må påkalde danske historikeres og historisk interesseredes interesse.

I det følgende er der forsøgt givet en oversigt over indholdet af tidsskrifterne til og med 1952, idet dog kun de afhandlinger, der vedrører sønderjyske emner, er medtaget. I de følgende årgange af Sønderjydske årbøger vil man til orientering for læserne tilstræbe år for år at give en oversigt på et par sider over indholdet af de tyske tidsskrifter.

Ved nedenstående fortegnelse over de 15 gennemsete tidsskrifter er ud for hvert enkelt anført den forkortelse, der i oversigten er anvendt for den pågældende publikation.

- Hammaburg. Vor- und frühgeschichtliche Forschungen aus dem niederelbischen Raum, 1948—52* (Hb).
Hansische Geschichtsblätter. Herausgegeben vom Hansischen Geschichtsverein, 1950—52 (H. G.)
Die Heimat. Monatschrift des Vereins zur Pflege der Natur- und Landeskunde in Schleswig-Holstein, 1947—52 (H).
Jahrbuch des Angler Heimatsvereins, 1948—52 (Jb. A.)
Jahrbuch der heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft Schwanzen, Amt Hütten, Dänischwohld, 1949—50 og Jahrbuch des Kreises Eckernförde, 1951—52 (Jb. E.)
Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts, 1949—52. (Udgivet af de dansk-orienterede frisere) (Jb. nfr. I.)
Jahrbuch des nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe, 1949—52 (Jb. nfr. V.)
Heimatkundliches Jahrbuch für den Kreis Rendsburg, 1951—52 (Jb. R.)
Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, nr. 45, 1948—52 (K. S.)
Kunst in Schleswig-Holstein. Jahrbuch des schlesw.-holst. Landesmuseums Schleswig/Schloss Gottorp, 1951—52 (K. S.-H.)
Nordelbingen. Beiträge zur Heimatsforschung in Schlesw.-Holst., Hamburg und Lübeck, bd. 19—20, 1950—51 (N.)
Offa. 1949—52 (O.)
Schleswig-Holstein. Monatshefte für Heimat und Volkstum, 1949—52 (S.-H.)
Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte, 2. rk., 10.—11. bd., 1949—52 (Schr.)
Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte, bd. 73—74/75, 1949, 1951 (Z.)

Andre anvendte forkortelser: Bind = bd., død = d., født = f., række = rk., side og sogn = s.

Hjemstavns historie (opøvelse og mål)

- 1) W. Friccus: Warum Unterricht in Heimatgeschichte, S-H. 1950, dec. s. 5—6. — 2) M. Nissen: Lehrgang für schleswig-holsteinische Geschichte, S-H. 1951, s. 311—12. — 3) Dr. Pagel og R. Schengte: Landesgeschichte im Studium und Unterricht, S-H. 1951, s. 325—27. — 4) Chr. Petersen: Warum Unterricht in Heimatgeschichte, S-H. 1951, s. 76—77. — 5) Chr. Petersen: Heimatgeschichte im Unterricht, S-H. 1952, s. 75—76. — 6) Das Ziel heimatgeschichtlichen Unterrichts. Antrag an die Regierung, S-H. 1951, s. 202—03.

Arkiver, biblioteker, museer og andre samlinger

- 1) O. Clausen: Quellen zur Geschichte Mittelschleswigs in Kopenhagen, H. 1952, s. 59—62. — 2) O. Klose: Das Primkenauer Archiv, S-H. 1951, s. 75—76. — 3) O. Klose: Das Primkenauer Archiv, Z. 76. s. 201—206. — 4) H. J. Eggers: Die dänische Urgeschichtsforschung 1939—1951, Hb. 1951/53, s. 88—100. — 5) Fr. Schriewer: Büchereipolitik im Grenzland Schleswig, S-H. 1950, marts, s. 10—12. — 6) M. Steinhäuser: Bücherarbeit an der Grenze. Gemeinde- und Kreishauptbücherei in Niebüll eröffnet, S-H. 1951, s. 280—81. — 7) K. Radunz: Ein Wort für die »Landesbibliothek« und die »Historische Landeshalle«, H. 1950, s. 94. — 8) Die Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, H. 1950, s. 342. — 9) O. Klose: Die Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, S-H. 1950, jan., s. 9—10. — 10) R. Bülck: Die Kieler Universitätsbibliothek, S-H. 1950, juni, s. 14—15. — 11) W. Klüwer: Kieler Universitätsbibliothekare und landesgeschichtliche Forschung, H. 1950, s. 241—43. — 12) O. Klose: Die historische Landeshalle der schleswig-holsteinischen Landesbibliothek, K. S-H. 1952, s. 176—177. — 13) O. Klose: Die Historische Landeshalle für Schleswig-Holstein, S-H. 1950, april, s. 22. — 14) E. Schlee: In Tafeln und Blättern spiegeln sich Heimat und Welt. K. S-H. 1952, s. 174—175. — 15) H. Hingst: Arbeiten des Schleswig-Holsteinischen Museums vorgeschichtl. Altertümer und des Landesamtes für Vor- und Frühgeschichte von Schleswig-Holstein nach dem Kriege, Hb. 1948/49, s. 67—71. — 16) E. Schlee: Das Schleswig-Holsteinische Landesmuseum (Thalau Museum) baut auf, S-H. 1949, sept., s. 4. — 17) I. Schleppe og E. Schlee: Wie man im Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum empfangen wird, S-H. 1950, aug., s. 29—30. — 18) E. Schlee: Zur Neueröffnung des Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum (Thalau-Museum) in Schloss Gottorf, S-H. 1950, aug., s. 22—28. — 19) K. Kersten: Das Museum vorgeschichtlicher Altertümer einst und heute, S-H. 1950, aug., s. 3—8. — 20) K. Kersten: Die Neuaufstellung des Museums vorgeschichtlicher Altertümer in Schloss Gottorf, S-H. 1952, s. 105—107. — 21) E. Schlee: Zum Neuaufbau des Landesmuseums in Schloss Gottorf, K. S-H. 1951, s. 150—163. — 22) E. Schlee: Die neuen Räume des Lan-

desmuseums in Schloss Gottorf, S-H. 1952, s. 104—105. — 23) E. Schlee: Aus der Arbeit des Landesmuseums, K. S-H., 1952 s. 163—166. — 24) E. Schlee: Kostproben aus dem Landesmuseum, S-H. 1950, aug., s. 31—36. — 25) K. Kersten: Das Nydamsboot und sein Schicksal in den letzten 10 Jahren, S-H. 1949, sept., s. 5—6.

26) K. v. Rath: Die Aufgabe der Denkmalspflege in Schleswig-Holstein, H. 1950, s. 57. — 27) P. Hirschfeld: Bericht des Landesamtes für Denkmalspflege Schleswig-Holstein über die Jahre 1948 und 1949, H. 1950, s. 49—57. — 28) Samme: Beretning for årene 1950 og 1951, H. 1952, s. 97—120. — 29) P. Hirschfeld: Herrenhäuser als Kulturstätten, S-H. 1949, juni, s. 17. — 30) P. Hirschfeld: Restaurierung von Wanddekorationen des 18. Jahrhunderts, H. 1950, s. 72. — 31) W. Ewoldt: Der Schutz der Natur und Kulturdenkmäler, S-H. 1952, s. 231—33. —

32) P. Hirschfeld: Neue Sammlungsräume im Städtischen Museum Flensburg, S-H. 1952, s. 102—103. —

33) F. Zacchi: Das Dr. Carl Häberlin-Friesen-Museum in Wyk auf Föhr, H. 1949, s. 135—137. — 34) W. Trede: Volkskunde — durch das »Gettorfer Heimatmuseum« lebendig gestaltet, Jb. E. 1950, s. 71—78. — 35) W. Trede: Das Gettorfer Heimatmuseum als Grundlage für ein lebendiges Kreismuseum, Jb. E. 1951, s. 61—65. — 36) G. Spanjer: Vom »Schleswig-Holsteinischen Volkslied-Archiv«, H. 1951, s. 369. — 37) K. Witt: Zehn Jahre Theater- und Musik-Archiv der Stadt Flensburg — Veröffentlichungen aus dem Theater- und Musikarchiv der Stadt Flensburg 1952, nr. 1. — 38) G. Grundmann: Das deutsche Glockenarchiv in Hamburg, K. S-H. 1952, s. 173—174. — 39) W. Hadelar: Lichtbild und Heimat, H. 1950, s. 114—16. — 40) Handschriften. Staatsexamensarbeit des Geographischen Instituts der Universität Kiel, H. 1950, s. 261. — Handschriften, H. 1951, s. 277. — 41) K. Gripp: Das wandernde Museum Schleswig-Holstein, S-H. 1952, s. 19—20. — 42) M. Simeonit: Museum und Schule, K. S.-H 1952, s. 168—171. —

Segl, vaaben, mønt

1) W. Stephan: Mittelalterliche Siegel als Kunstwerke, N. 20, 1952, s. 32—39. — 2) H. Schlottfeldt: Das holsteinische Nesselblatt in Rendsburger Siegeln und Wappen, Jb. R. 1952, s. 61—66. — 3) F. H. Hamkens: Woher kommen die zwei Löwen im schleswigschen Wappen?, H. 1949, s. 263. — 4) G. Carstens: Die Bedeutung des Wappenwesens für Nordfriesland, Jb. nfr. I. 1949, s. 65—73. — 5) G. Carstens: Nordfriesische Wappen und Familien, Jb. nfr. I. 1950, s. 184—189. — 6) G. Carstens: Nordfriesische Wappenrolle, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 168—172.

7) P. la Baume: Die Münzen von Nydam und Thorsberg im Museum vorgeschichtlicher Altertümer in Schleswig, O. 9, 1951, s. 63—74. —

- 8) M. Martensen: Eine Römermünze vom Scheersberg, H. 1950, s. 315. — 9) E. Waschinski: Ein Münzfund bei Gr.-Wittensee, Jb. E. 1952, s. 145—146. — 10) E. Nöbbe: Der Goldmünzenfund von Waabs (Schwanen) med tillæg af E. Waschinski, Jb. E. 1952, s. 147—156. — 11) H. Schmidt: Erstes Papiergeld am Gottorfer Hofe, H. nov. 1947. — 12) L. Petersen: Zwei Münzfunde in Immenstedt (Mønter fra ca. 1400—ca. 1700), Jb. nfr. I. 1949, s. 74—78.

Forhistorie og arkæologi

(se ogsaa mønt)

- 1) G. Schwantes: Vom Wesen der Typologie, 0. 10, 1952, s. 1—9. — 2) G. Schwantes: Zur Kulturkreislehre, S-H. 1950, aug., s. 12—13. — 3) K. Kersten: Welche Geheimnisse birgt unser Boden, S-H. 1949, dec., s. 4—5. — 4) H. Schwabedissen: Höhlenbewohner des Eiszeitalters wandern nach Norden, S-H. 1950, aug., s. 10—11. — 5) H. Jokisch: Die Muschelhaufen am Windebyer Noor und ihre zeitliche Einordnung, Jb. E. 1951, s. 76—84. — 6) R. Schütrumpf: Das Alter der Rengeweihefunde von Süderbrarup, S-H. 1950, aug., s. 13—14. — 7) J. Röschmann: Ein mittelsteinzeitliches Jagdgerät, H. 1949, s. 117.
- 7a) J. Röschmann: Gräber der jüngeren Steinzeit im Flensburger Stadtgebiet, H. 1951, s. 62—68. — 8) E. Sprockhoff: Zwei Megalithgräber, aus Schleswig und Holstein, 0. 10, 1952, s. 15—28. — 9) M. Peters: Ein Dolmen bei Büdelsdorf, Kreis Rendsburg, 0. 9, 1951, s. 1—2. — 10) E. Auer: Das Kammergräberfeld von Haithabu, 0. 10, 1952, s. 61—115. — 11) E. Auer: Die Steinkammern von Hörst, Albersdorf und Witenborn, 0. 9, 1951, s. 2—10. — 12) J. Röschmann: Hünengräber in Angeln vor 100 Jahren, H. 1951, s. 184—196. — 13) H. Jess: Betrachtungen zu der Ausgrabung und Neuerstellung des Eichthaler Steingrabes, Jb. E. 1951, s. 70—72. — 14) P. la Baume: Verschwundene Grabhügel bei Eichthal, Gemeinde Gammelby, Jb. E. 1951, s. 66—69. — 15) P. la Baume: Zwei Grabhügel bei Eichthal, S-H. 1951, s. 170—171. — 16) K. Kersten: Einzelgrabhügel bei Fockbek, Kreis Rendsburg, 0. 10, 1952, s. 9—14. — 17) J. Brandt: Die Untersuchung von zwei Grabhügeln bei Norddorf auf Amrum, 0. 9, 1951, s. 28—37. — 18) O. Rochna: Ausgrabungen im »Düwdeal« bei Norddorf auf Amrum, 0. 9, 1951, s. 37—39. — 19) H. Schmidt: Urgeschichtliche Grabhügel unter den Dünen der Insel Sylt, H. 1952, s. 267—70. — 20) H. Schmidt: Weiteres zu den Berichten über alte Siedlungsspuren um Wenningsstedt auf Sylt, H. 1951, s. 389. — 21) H. Schmidt: Vorgeschichtliche Grabhügel im Bereich der Stadt Westerland auf Sylt und ihrer Gemarkung, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 11—38 og 28, 1950/51, s. 74—75.

23) J. Röschmann: Ein wertvolles Bruchstück (bronze), H. 1949, s. 138. — 24) E. Hensius: Ein Schlüsselfund vom Urnenfriedhof Mühlenbrück, Kreis Flensburg, H. 1949, s. 49—53. — 25) H. Hingst: Neue Dünenfunde von För und Amrum und ihre Bedeutung für die Vorgeschichtsforschung, S-H. 1951, s. 169—170. — 26) G. Schwantes: Die Jastorp-Zivilisation, H. 1950, s. 4—8. — 27) J. Brandt: Ein Fund aus der älteren Eisenzeit von Morsum auf Sylt, H. 1952, s. 10—12. — 28) H. Hinz: Eisenverhütung in der Vorzeit, H. 1952, s. 64—67.

29) H. Schwabedissen: Die Bedeutung der Moorarchäologie für die Urgeschichtsforschung, 0,8, 1949, s. 46—74. — 30) K. Kersten: Bedeutende Moorfunde in der Umgebung von Damendorf, Kreis Eckernförde, Jb. E. 1950, s. 48—58. — 31) K. Raddatz: Bronzezeitliche Funde aus dem Thorsberger Moor, Jb. A. 1952, s. 78—93. — 32) H. Jankuhn: Ein unbeachtet gebliebener Versuch zur Deutung des Thorsberger Moorfundes, Jb. A. 1951, s. 140—148. — 33) K. Schlabow: Fund einer Opfergrube im Ruchmoor Gemeinde Damendorf, Jb. E. 1951, s. 73—75. — 34) R. Schütrumpf: Die pollenanalytische Untersuchung eisenzeitlicher Funde aus dem Rüder Moor, Kreis Schleswig, 0,9, 1951, s. 53—57. — 35) H. Schwabedissen: Eisenzeitliche Einbäume und Paddel aus dem Rüder Moor, 0,9, 1951, s. 52—53. — 36) H. Schwabedissen: Torfstiche mit Opfergefäßen der Eisenzeit aus dem Rüder Moor, Kreis Schleswig, 0,9, 1951, s. 46—52. — 37) J. Röschmann: Ein seltener Moorfund, H. 1950, s. 14. — 38) K. Kersten: Ein Moorleichenfund von Osterby bei Eckernförde, 0,8, 1949, s. 1—2. — 39) K. Schlabow: Haartracht und Pelzschulterkragen der Moorleiche von Osterby, 0,8, 1949, s. 3—6.

40) W. Laur: Die Schiffe in den Moorfunden von Nydam und Hirschsprung und der Nerthuskult, H. 1949, s. 199—202. — 41) W. la Baume: Zum Stand unserer Kenntnis vom germanischen Schiffbau. (Heri omtales også Hjortspring- og Nydambådene), Hb. 1948/49, s. 216—225. — 42) H. Jankuhn: Das Nydamboot, S-H. 1950, aug., s. 18—19.

43) A. Bantelmann: Ergebnisse der Marschenarchäologie in Schleswig-Holstein, 0,8, 1949, s. 75—88. — 44) A. Bantelmann: Vor- und Frühgeschichte im Dienste der Marschenforschung, (også vedrørende den sønderjyske marsk), Hb. 1948/49, s. 43—47. — 45) J. Brandt: Eine unbekannte Augurne, H. 1952, s. 291—92. — 46) J. Röschmann: Ein Schalenstein bei Klein-Wiehe, H. 1949, s. 138—139.

47) K. Classen: Der Kultus der Nerthus, eine Kunde aus vorgermanischer Zeit, H. 1951, s. 375—76.

48) E. G. J. Knoop: Unsere kimbrische Halbinsel und die Skandinavien-Inseln nach Klaudius Ptolemæus, Z. 74—75, s. 408—416. — 49) W. Hübener: Die Besiedlung zwischen Eider und Sorge in vorgeschichtlicher Zeit, Jb. R. 1952, s. 72—77. — 50) W. Laur: Waren die Angeln Nordgermanen oder Südgermanen?, Jb. A. 1949, s. 80—83. — 51) H. Jan-

kuhn und R. Schütrumpf: Siedlungsgeschichte und Pollenanalyse in Angeln, 0.10, 1952, s. 28—46. — 52) H. Jankuhn: Siedlungs- und Kulturgeschichte der Angeln vor ihrer Auswanderung nach England, Jb. A. 1950, s. 54—132. — 53) H. J. Killmann: Vorgeschichtliche Funde aus der Feldmark »Hofnungsthal« — Sörup, H. 1951, s. 169—173. — 54) H. Jankuhn: Die Auswanderungen der Angeln und Sachsen, S.-H. 1949, juli, s. 4—5. — 55) H. Jankuhn: Wirtschafts- und Kulturgeschichte Angelns in der Wikingerzeit, Jb. A. 1952, s. 25—77. — 56) H. Jankuhn: Die Besiedlung Angelns im frühen Mittelalter, Jb. A. 1951, s. 28—40.

57) C. Kühl: Ist Eiderstedt eine friesische besiedelte fränkische Mark, H. 1951, s. 268—271. — 58) H. Hinz: Zur Entwicklung der Bevölkerung in Westschleswig, S.-H. 1951, s. 167—169. — 59) H. Hinz: Zur Herkunft der Nordfriesen, Hb. 1950/51, s. 163—169. — 60) P. la Baume: Zur Herkunft und Einwanderung der Nordfriesen, H. 1951, s. 9—12. — 61) H. Hinz: Zur Herkunft der Nordfriesen, Jb. nfr. V. 29, 1952/53, s. 196—210. — 62) P. la Baume: Die Wikingerzeit auf den nordfriesischen Inseln, Jb. nfr. V. 29 1952/53, s. 5—185. — 63) M. Lorenzen: Das Beowulf-Lied und die Friesen, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 42—44.

64) W. Laur: Fositesland und die Bernsteininsel, Z. 74/75, s. 416—444. — 65) H. Hinz: War der Stolberg eine Insel, Z. 74/75, s. 444—448. — 66) R. Hennig: War Helgoland die antike Bernsteininsel und das friesische Fositesland?, H. 1949, s. 297—302. — 67) W. Laur: Fositesland, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 50—53. — 68) G. Carstens: Die Heilige Insel (forfatteren henlægger Fositesland til Ejdersted), Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 53—147.

69) E. Hensius: Eine merkwürdige Schlüsselform unter den Haithabufunden, H. 1950, s. 230—35. — 70) K. O. v. Wahl: Untersuchungen im Hafengelände von Haithabu, H. 50, s. 87—89. — 71) H. Jankuhn: Ergebnisse und Probleme der Haithabuausgrabungen 1930—1939. Ein Beitrag zur Frage der Stadtentstehung im Norden, Z. 73, s. 1—86.

72) G. Carstens: Hugelstedt, Jb. nfr. I. 1949, s. 109—119. — 73) G. Carstens: Myld, Milde und Mildburg, Jb. nfr. I. 1950, s. 30—127. Ang. udgravningerne i Tofting værft, Oldensworth s. se: Topografi nr. 16—18.

74) H. Hinz: Ein Haus der Wikingerzeit aus Bredstedt, Kreis Husum, Hb. 1950/51, s. 54—58. — 75) H. Hinz: Eine Siedlung der Kaiserzeit von Westerohrstedt, 0.9, 1951, s. 57—62. — 76) K. Kersten: Zwei neue Alsen gemmen in Schleswig-Holstein. (Det ene fundet ved Løjtmark på Swansen og det andet i Holsten), 0.9, 1951, s. 80. — 77) H. Schwabedissen: Meisterstücke des vorgeschichtlichen Handwerkes, S.-H., febr. 1950, s. 11—12. — 78) K. Schlabow: Aus heimatlichen Webstuben vor 2000 Jahren, S.-H. 1950, aug., s. 17—18. — 79) J. Brandt-Peters: 1500 Jahre alte Pflugscharen, S.-H. 1952, s. 308. — Se endv.: Landbrug nr. 18. — 80) H. Hoyer: Die Goldhörner von Gallehus, S.-H. 1950, juni, s. 18.

Almindelig historie

1) W. Jürgensen: Schleswig-Holstein in Vergangenheit und Gegenwart. Et foredrag, Jb. E. 1952, s. 5—10. — 2) H. Jankuhn: Die Bedeutung der Schleswiger Landenge im frühen Mittelalter, S-H. 1949, nov., s. 5—8. — 3) J. Thomsen: Was war die mittelalterliche St. Knudsgilde?, H. 1951, s. 353. — 4) W. Carstens: Beiträge zur Entstehung des schleswig-holsteinischen Staates, Z. 74/75, s. 1—58. — 5) A. Kamphausen: Die Schanze von Hemmingstedt, Z. 74/75, s. 472—480.

6) F. C. Rode: Schleswig-Holstein im westfälischen Frieden, H. 1949, s. 251—53. — 7) F. C. Rode: Der Glückstädter Elbzoll im Spiegel der grossen europäischen Politik, H. 1950, s. 32—36. — 8) E. Waschinski: Zur Finanzpolitik der Herzöge von Holstein-Gottorf, Z. 73, s. 298—312. — 9) O. Hauser: Die Bernstorffs und Schleswig-Holstein, S-H. 1949, nov., s. 4—5. — 10) E. Waschinski: Schleswig-Holsteinische Währungsorgen in früherer Zeit, H. 1949, s. 6—8. — 11) I. Voigt-Larsen: Kieler Umschlag, S-H. 1950, jan., s. 13—14. — 12) Th. O. Achelis: Was geschah in Skanderborg am 26. Juni 1712?, H. 1952, s. 30—31. — 12a) Fr. Hoffmann: Der Weg in die »bessere Zukunft« und A. C. H. Niemann (1761—1832) als Wegbereiter, N. 19, s. 63—79.

13) A. Scharff: Uwe Jens Lornsens »Vermächtnis«. Studium zu Lornsen und seinem Freundeskreis, Z. 74/75, s. 320—362. — 14) N. Eggers: Wirtschaftliche Verhältnisse in der Uggelharde vor 100 Jahren, Jb. A. 1948, s. 51—58. — 15) J. Grønhoff: Soziale Bewegungen unter den Landarbeitern Schleswig-Holsteins während der Erhebungszeit 1848—51, H. 1949, s. 274—281. 15a) F. Kleyser: Die Märzrevolution in Kiel, K. S. 1948, marts. — 16) M. Steinhäuser: der Tag von Eckernförde, S-H. 1949, juni, s. 7. 17) E. Erichsen: Angelns deutsches Bekenntnis 1849, Jb. A. 1950, s. 29—31. — 18) E. Freytag: Ein Dokument über die Haltung der Geistlichkeit Angelns aus dem Jahre 1849, Jb. A. 1952, s. 153—156. — 19) M. Krog: Abschrift eines Berichts über eine Audienz des Oelmühlenbesitzers und Schiffsreeders Nane Jürgensen, Flensburg, beim preuss. König Friedrich Wilhelm IV, Jb. A. 1950, s. 31—37. — 20) Idstedt in Wort und Bild, S-H. 1950, juni, s. 3—5. Se endv.: Topografi nr. 31, 43. — 21) G. Sandhofer: Vor 100 Jahren. Aus Briefen schleswig-holsteinischer Politiker, S-H. 1952, s. 177—179. — 21a) E. Erichsen: Vor hundert Jahren Ein ritterliche Däne, Jb. A. 1951, s. 127—129. — 22) Klauder: Nordangeln in der Zeit der Erhebung Schleswig-Holsteins, Jb. A. 1948, s. 26—38.

23) E. Erichsen: Deutscher Volkswille im Lande Schleswig, Stimmen aus dem Jahre 1864, S-H. 1950, dec., s. 8—9. — 24) F. R. S. v. Schwarzenfeld-Hall: Die ehemals österreichisch-ungarische Armee und Schleswig-Holstein (Personalhistoriske oplysninger om østrigske

officerer), Jb. E. 1950, s. 136. — 25) E. Erichsen: Aus dem Primkenauer Archiv. König Wilhelm I. und die schleswig-holsteinische Frage im Januar 1864, S-H. 1952, s. 238—240. — 26) O. Hauser: England und das Schicksal Schleswig-Holsteins 1866, S-H. 1952, s. 330—331. — 27) M. Franzen: Turnfeste in Rendsburg, S-H. 1951, s. 235—236. — 28) F. Christians: Der 14. März 1920. Erinnerungen aus der Abstimmungszeit, S-H. 1950, marts, s. 3—4. — 29) R. Ortman: Im deutschen Abstimmungshauptquartier in Flensburg 1920, S-H. 1951, marts, s. 69—71. 30) H. Mühling: Die Finanzlage Schleswig-Holsteins, S-H. 1950, okt., s. 5—7. —

Administrations- og retshistorie. Forsikring

1) H. Kellenbenz: Vom geheimen Consilium zum Geheimen Ratskollegium. Eine Studie zur Geschichte der Gottorfischen Behördenorganisation, Z. 73, s. 197—231. — Se endv.: Topografi nr. 23, 24 og 68. — 2) O. Kähler: Die Siebenhardenbeliebung, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 54—60. — 3) H. Lupprian: Geschichte und wesentliche Grundsätze der revidierten Landgerichtsordnung von 1636. — Ein Beitrag zur Geschichte des Rechtsganges in Schlesw.-Holst., Z. 73, s. 232—254. — 4) V. Pauls: Das Klosterrecht der schleswig-holsteinischen Ritterschaft. Seine Entstehung, Entwicklung und rechtliche Bedeutung, Z. 73, s. 87—118. — 5) O. Clausen: Mittelschleswig um 1600 im Spiegel der Polizeiberichte, H. 1950, s. 122—124. — Se endv.: Jagt og fiskeri nr. 1. 6) G. Helmer: Die Entwicklung der öffentlich-rechtlichen Brandversicherung in Schleswig-Holstein bis zur Entstehung der heutigen Landesbrandkasse, H. 1949, s. 241—245. — 7) A. Geerkens: Die Eiderstedter (Holländer) Mobilien-Brandgilde, Jb. nfr. I. 1949, s. 13—64. — Se endv.: Topografi nr. 38.

Befolkning

1) F. Hoffmann: Bevölkerungsgrösse und Bevölkerungsdichte der schleswig-holsteinischen geschichtlichen Frühzeit, H. 1952, s. 312—314. — 2) H. Hinz: Ueberlieferung und Zuwanderung. Gedanken über die Zusammensetzung der Bevölkerung in Westschleswig am Beginn des Mittelalters, S-H. 1952, s. 11—12. — 3) E. Hoffmann: Das Bürgertum in den Städten des Herzogtums Schleswig, S-H. 1950, nov., s. 7—8. — 4) Th. O. Achelis: Schleswigsche Studenten 1517—1864, Z. 73, s. 255—295. — 5) Th. O. Achelis: Studenten aus Angeln, Jb. A, 1950, s. 37—53. — 6) K. Radunz: Einiges von der Freimaurerei in Schleswig-Holstein, H. 1951, s. 372. — 7) Chr. Kock: Sterblichkeit durch Epidemien in vergangenen Jahrhunderten, H., sept./okt. 1948. — 8) D. N. Christiansen: Was tat man früher gegen die Tollwut?, H. 1951, s. 350—51. Se endv.: Topografi nr. 25.

Kirkehistorie

1) R. Bülck: Schlesw.-Holst. Geistliche im Spiegel ihrer Autobiographien I, Schr. 2. rk. 11. bd., s. 228—52. — 2) Th. O. Achelis: Tausend Jahre der Stifte Ripen und Schleswig. Eine kritische Würdigung dänischer Veröffentlichungen, Schr. 2. rk. 10. bd., 2. hæfte 1950, s. 115—154. — 3) Th. O. Achelis: Deutsche und dänische Gottesdienste im Herzogtum Schleswig, Schr. 2. rk., 10. bd., 1. hæfte, 1949, s. 79—102. — 4) F. H. Schirrmann-Hamkens: Der Poppostein, Jb. A. 1952, s. 93—100. — 5) E. Meyer: Die liturgischen Bestimmungen in den Constitutiones Capituli Slesvicensis 1352, Z. 74/75, s. 449—472. — 6) W. Jensen: Herzog Christian von Schleswig-Holstein und Landgraf Phillipp von Hessen, Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte 1950, s. 8—19. — 7) W. Jensen: Das Flensburger Propsteibuch vom Jahre 1538, Schr. 2. rk., 10. bd., 1. hæfte 1949, s. 35—78. — 8) O. Kähler: Die Einführung der schlesw.-holst. Kirchenordnung von 1542, Schr. 2. rk., 11. bd., s. 101—110. — 9) W. Jensen, Die Visitationsreise des schlesw.-holst.-gottorpischen Generalsuperintendenten Mag. Jacobus Fabricius im Jahre 1639 (I), Schr. 2. rk., 11. bd., s. 37—56. — 10) Th. O. Achelis: Weigerung der Eiderstedter Geistlichkeit eine Kirchenvisitation durch den königlichen Generalsuperintendenten zuzulassen, 1678, Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte 1950, s. 20—23. — 11) Th. Matthiesen: Gotthard Johann Zwerg und Olaus Hinrich Moller. Freundesbriefe aus der Zeit des Pietismus 1741—51, Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte, 1950, s. 41—64. — 12) O. Scheel: Pietismus, Christiansfeld und Dalbyhof, Schr. 2. rk., 11. bd., s. 199—277. — 13) Th. Matthiesen: Einbruch des Rationalismus in das Flensburger Kirchenwesen (von 1790 ab), Schr. 2. rk., 11. bd., s. 164—184. — 14) G. E. Hoffmann: Harmsiana, Claus Harms Antrag auf Aenderung der Perikopen vom 27. November 1820, Schr. 2. rk., 11. bd., s. 253—260. — 15) P. Riis: Lügumkloster als Missionszentrale in Nordschleswig in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts und seine Missionare, H. 1952, s. 34—39. — 16) E. Freytag: Deutsche und dänische Abendmahl-Gottesdienste in der Flensburger Propstei von 1846—47, S-H. 1952, s. 246—247. — 17) H. Kiesow: Schlesw.-Holst. Geistliche zu Gothenburg (Göteborg), Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte 1950, s. 91—101. — 18) H. Schmidt: Der »Aufwecker« oder »Kirchenstörer«. Ein Beitrag zur Vergleichenden-Volkskunde. N. 19, s. 117—121. — Se endv.: Topografi nr. 46, Personalhist.: Callison, Kafatan, Klotz, Prahl, Tonnesen.

Skolehistorie

1) K. Jordan: Die Universität Kiel und die schlesw.-holst. Landesgeschichte, S-H. 1952, s. 99—100. — 2) H. Siewert: Die Gebäude der Kieler Universität in drei Jahrhunderten, S-H. febr. 1950, s. 13—14. — 3) R. Bülck: Frühe germanistische Forschung an der Kieler Universität,

H. maj, 1948. — 4) R. Bülck: Karl Müllenhoff und die Anfänge des germanistischen Studiums an der Kieler Universität, Z. 74/75, s. 363—407. — 5) R. Bülck: Müllenhoff und die Errichtung des ersten germanistischen Lehrstuhls an der Kieler Universität, H. 1950, s. 252. — 5a) F. Hoffmann: Vom alten Kieler Gelehrtenleben, K. S. 1949, s. 17—24. — 6) E. Edert: Von der Landesuniversität. Rektoratswechsel am 11. Mai 1949, S-H. 1949, juni, s. 22.

7) M. Martensen: Die ersten Angler Landsleute auf dem Seminar in Tondern, Jb. A. 1949, s. 41—45.

8) Th. O. Achelis: Die Lateinschule in Eckernförde. Foredrag, Jb. E. 1952, s. 94—100.

9) A. Henningsen: Die Entwicklung der schlesw.-holst. Heimatsvolkshochschulen, S-H. 1950, april, s. 3—4. — 10) J. Johannsen: Aus der Arbeit der Heimvolkshochschule Leck, S-H. 1950, april, s. 7—9. — 11) F. Laack: Heimvolkshochschularbeit am Kanal (Rendsborg), S-H. 1950, april, s. 4—5. — 12) E. Erichsen: Die Schulverhältnisse in Angeln und die Adlersche Schulreform, Jb. A. 1952, s. 109—148. — 13) E. Erichsen: Schulreform einst. Das Regulativ der Probstei Flensburg 1798, Jb. A. 1951, s. 130—132. — 14) G. Reimer: Zur Schulgeschichte des Amtes Rendsborg, Jb. R., 1952, s. 86—110. — 15) Johann Grönhoff: Schulpatrone in Dänischwohld um 1800, Jb. E. 1952, s. 88—93. Se endv.: Topografi nr. 3, 66, 93, 98, 132, 137.

Sproghistorie, sted- og personnavne

1) S. Gutenbrunner: Die gebundenen Runen des Erichsteins, O. 9, 1951, s. 77—79. — 2) S. Gutenbrunner: Vom Runendenkmal des Erik, S-H. 1950, aug., s. 19—21. — 3) E. Erichsen: Wie die dänische Sprache in Angeln starb. Nachdenkliche Zeugnisse deutscher und dänischer Pastoren, S-H. 1950, maj, s. 15—16. — 4) P. Selk: Der Sprachenwechsel südlich der deutsch-dänischen Grenze in der heutigen Zeit, H. 1949, s. 19—20. — 5) H. Hoyer: Plattdänisch-Hochdänisch-Hochdeutsch, H. 1951, s. 50—54. — 6) E. Freytag: Plattdeutsch als Volkssprache in der Uggelharde vor 100 Jahren, Jb. A. 1949, s. 84—87.

7) A. Johannsen: Die älteste sprachliche Ueberlieferung der Wiedingharder Mundart, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 45—48. — 8) A. Johannsen: Neuer Plan für die Arbeit am nordfriesischen Wörterbuch, Jb. nfr. I, 1949, s. 137—140. — 9) R. Arfsten: Föhrrer Vogelnamen, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 72—74.

10) W. Laur: Was unsere Ortsnamen erzählen, S-H. 1950, aug., s. 21—22. — 11) H. Ludat: Ostsee und Mare Balticum, Z. 76, s. 1—23. — 12) Schmidt - Petersen: Ueber Flussnamen, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 61—64. — 13) H. Hansen: Zwei Vorschläge für die Schreibung heimischer Namen, H. 1950, s. 21; jvnfr. s. 214. — 14) W. Laur: Angelns älteste Ortsnamen, Jb. A. 1950, s. 133—140. — 15) W. Laur: Die Ortsnamen

Nordfrieslands, Jb. nfr. V. 29, 1952/53, s. 186—196. — 16) W. Laur: Die nordfriesischen Ortsnamen auf -heim, H. 1951, s. 23—25.

17) P. Carstensen: Zur Namengebung, H. 1949, s. 95. — 18) F. Zacchi: Die Namengebung in Nordfriesland, H. 1951, s. 288—89. — 19) H. Bülick: Fürböter und Bötetfür, H. 1949, s. 17—19.

Kunst, arkitektur og håndværk

NB! Se endv.: Personalhistorie.

1) P. Hirschfeld: Ueber die Stellung der Denkmalspflege und Inventarisation in der Kunstwissenschaft, K. S-H. 1951, s. 88—98. — 2) E. Schlee: Vom Wert der alten Volkskunst für die Gegenwart, S-H. 1950, april, s. 18—19, maj, s. 9—11.

3) A. Kamphausen: Schleswig-Holsteins Beitrag zum Spätbarock, N. 20, 1952, s. 101—111. — 4) L. Martius: Schleswig-Holstein vor 100 Jahren, S-H. 1951, s. 174—177. — 5) H. Schmidt: Holländische Kunsthändler in Schleswig-Holstein, 1950, s. 97. — 6) E. Redlefsen: Holländische Wohnkultur in Schleswig-Holstein, S-H. 1952, s. 168—171. — 7) E. Geib: Der schlesw.-holst. Kunstpreis, K. S-H. 1952, s. 171—172. — Se endv.: Topografi nr. 57, 120, 121, 122 og 138.

8) P. Hirschfeld: Schlesw.-Holst. Schlösser und Herrenhäuser, S-H. 1951, marts, s. 72—75. — 9) O. Klose: Die Bautätigkeit Herzog Friedrich Christian II von Augustenburg und seine Beziehungen zu C. F. Hansen, N. 20, 1952, s. 141—145. — Se endv.: Topografi nr. 121. — Bøndergårde: se Landbrugshistorie.

10) L. Rohling: Malerei in Schleswig-Holstein. Gedanken zur gegenwärtigen Situation einer landschaftgebundenen Malerei, K. S-H. 1951, s. 1—30. — 11) E. Redlefsen: Ein Rom-Panorama aus der Romantikerzeit und die Panoramenmalerei, K. S-H. 1952, s. 177—182. 11a) E. Schlee: Welttheater und Panorama, K. S-H. 1952, s. 182—184. — 12) F. Fuglsang: Konstantinopoltaniske Miszellen zu Melchior Lorck, N. 20, 1952, s. 52—62. — 13) H. Schmidt: Neues zu Jürgen Ovens. Ein Gemälde von Friedr. Adolf Ovens, N. 20, 1952, s. 90—101. — 13a) H. Apuhn: Zwei neue Porträts von Jürgen Ovens, K. S-H. 1952, s. 166. — 14) O. Andrup: Herzog Friedrich Carl von Plön und seine Familie. Gemälde von Johann Heinrich Tischbein, N. 20, 1952, s. 111—114. — 15) L. Martius: Der »Eutiner Tischbein«, N. 20, 1952, s. 114—137. — Se endv.: Topografi nr. 48, 95 og 130—131.

16) W. Johnsen: Das Bildnis des Bildschnitzers, H. 1950, s. 104—08. — 17) M. Urban: Die Prinzessin aus Nübbel, S-H. 1951, 148—150. — 18) W. Johannsen: Die Anbetung der heiligen drei Könige, S-H. 1951, s. 13—14. — 19) Chr. Greve: Eine alte schlesw.-holst. Truhe, H. 1950, s. 317—19. — Se endv.: Topografi nr. 109, 125—129.

20) G. Reimer: Schiebkarren, H. 1951, s. 249.

21) A. Kamphausen: Beiderwandwebereien in Schleswig-Holstein, S-H. 1949, sept., s. 10—11. — 22) P. Kuhlemann: Ein Webgewicht aus Aukamp. Kreis Eckernförde, Jb. E. 1952, s. 157—58. — 23) F. Lilienthal: Versunkene Handwerke (Farveri), H. 1950, s. 227—29. — 24) H. Schwindraheim: Ueberlieferung und eigene Gestaltung in niederdeutschen Stickmustertüchern. (Heri kun lidt sønderjysk stof). N. 19, s. 126—136. — 25) H. Schwindraheim: Eine nordschleswigsche Netzarbeit des 18. Jahrhunderts, K. S-H. 1952, s. 166—168. — 26) H. Seidel: Lebendiges Volksgut? (Sivmätter), H. 1952, s. 183—86.

27) P. Hirschfeld: Ikonografische Bemerkungen zur Angler Löwen-Plastic des 12. Jahrhunderts, N. 20, 1952, s. 20—31. — 28) H. Hinz: Die mittelalterliche Irdenware in Nordfriesland, Jb. nfr. V. 28, 1950/51, s. 48—73. — 29) K. Raddatz: Eine Scherbe aus dem Nordstrander Watt, H. 1951, s. 117—121.

30) B. Grandjean: Ein Speckstein-Ofen auf Waterneverstorf, gezeichnet 1779 von G. E. Rosenberg, H. 1950, s. 71—72. — 31) C. Schneider: Unsere alten Bilegger-Ofen — noch heute lebendig, S-H. 1950, s. 19—21. — 32) E. Schlee: Der Feuerschäpen (Kulbækken), H. 1951, s. 382—87.

33) E. Schlee: Die Herkunft des Kugelhauses und des Gottorfer Globus, N. 20, 1952, s. 72—89. — 34) E. Pomsel: Schlesw.-Holst. Musikfeste, H. 1949, s. 102—107. — Se endv.: Kirkehistorie nr. 5, Topografi nr. 49, 50, 117—119. — 35) P. Cruse: Aus dem niederdeutschen Bühnenleben, S-H. 1950, maj, s. 12-14.—Se endv. Topografi nr. 49.—35) G. Degn: 1652—1952. Casper Dankwerths Landesbeschreibung, S-H. 1952, s. 364—66.

Folkekultur og folkløre

1) C. Häberlin: Die Charakterzüge der Nordfriesen, S-H. 1952, s. 172—173. — 2) H. Schmidt: Zur Volkskunde der Insel Syt, Jb. nfr. V. 28, 1950/51, s. 130—144. — Se endv.: Topografi nr. 82 og 151.

3) A. Johannsen: Das friesische »Jül« im nordischen Juhlkreis, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 148—162. — 4) H. Jessel: Biikebrennen und Petritag auf Syt. Die Erlebnisse eines Knaben zwischen Neujahr und Petritag, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 79—106. — 5) A. Johannsen: Ein alter friesich-nordischer Reimspruch zum Biikenfeuer, Jb. nfr. I. 2, 1950, s. 26—29. — 6) H. Jessel: Am 21. Februar 1950 werden grosse Feuer auf Syt brennen, S-H. 1950, febr., s. 21—22. — 7) A. Johannsen: Die Fliegenklappe zum Petritag, letzte Ueberlieferung eines alten Dämonenglaubens, H. 1951, s. 55—60. — 8) Die Tischordnung beim Festmah, N. 19, s. 107—117. — 9) A. Johannsen: Die sieben Mahlzeiten der Nordfriesen, Jb. nfr. I. 3, 1950/51, s. 49—52. — Se endv.: Topografi nr. 123.

10) H. Schmidt: Sechswochenzeug. (Udstyr til barselkone og barn de første 6 uger efter en fødsel), Z. 73, s. 317—321. — 11) G. F. Meyer: Verlobung und Trauung, N. 19, s. 80—106. — 12) Th. O. Achelis: Ein

Streit um die Brautkronengerechtigkeit im Amte Hütten 1815—25, Jb. E. 1951, s. 54—60. — 13) H. Hamkens: Die Brautsteine, H. 1952, s. 32—34. 14) F. H. Hamkens: Die Brutsteine, S-H. 1951, s. 335—36. — 16) H. Schmidt: Die Mitgift der Urgrossmutter Theodor Storms. Was die Tochter einer reichen Flensburger Kaufmannfamilie im Jahre 1751 als Aussteuer erhielt, H. 1952, s. 249—57. — 17) H. Schlie: Beerdigung in Nordschleswig (Stepping), H. 1949, s. 310. — Se endv.: Topografi nr. 87.

18) E. Schlee: Ringreiten oder Ringrennen in Nordfriesland am Anfang des 19. Jahrhunderts, S-H. 1949, juli, s. 10—13. — 19) F. Zacchi: Winterfreuden in Friesland. Schneehäuser, Segelschlitten, Eislauf und Schollentreiben, S-H. 1951, febr. 53—54.

20) B. Bleichen: Nordfriesische Volkstrachten. Insel Föhr, S-H. 1949, aug., s. 17. — 20a) E. Schlee: Volkskundliche Bagatellen: Knochen und Hörner als Geräte, H. 1949, s. 65—68.

21) E. Erichsen: Volkerzählungen der Schleswiger Geest, H. 1950, s. 201—202. — 22) P. Selk: Der Volkerzähler als »Künstler«, H. 1950, s. 103—104. — 23) H. Kruse: Die Wandlung des Sühnedankens im Erzählgut der Heimat, H. 1951, s. 356—58, 370—72. — 24) J. Kruse: Von bäuerlichen Krafthelden in Schleswig-Holstein, S-H. 1950, juni, s. 20—21. — 25) P. Selk: Aus meiner volkskundlichen Sammlung, Jb. E. 1952, s. 119—122 og Jb. A. 1952, s. 189—92. — 26) E. Erichsen: Menschen der Landschaft Angeln. Stina Jordan — ein Mittelangleroriginal, H. 1951, s. 175—178. — 27) P. Selk: Der Vorspuksglaube in der Angler Volksüberlieferung, Jb. A. 1949, s. 64—79. — 28) H. Schütt: De Schatzgrawers vun Lundhök, Jb. A. 1951, s. 148—150. — 29) H. Kruse: Das Brandstifterunwesen im Volksmund unserer Heimat, H. 1952, s. 275—83. — 30) H. Schmidt: Eine Frau des Gutes Sehestedt buhlt mit dem Teufel, Jb. E. 1952, s. 85—87. — 31) F. H. Hamkens: Das Oldenburger Horn, H. 1950, s. 191—93. — Se endv.: Kirkehist. nr. 18, Topografi nr. 111.

Samfærdsel

1) O. Klose: Schlesw.-Holst. Verkehrsausstellung, S-H. 1950, juli, s. 15—17.

2) H. Diekmann: Die Handelshäfen der schleswig-holsteinischen Westküste im Wandel der Zeit, H. 1951, s. 4—9. — H. Diekmann: Die Fischereihäfen der schleswig-holsteinischen Westküste, H. 1952, s. 82—84. — 4) H. Kraft: Schifferfamilien an der Untereider. 2. del, Jb. R. 1952, s. 118—131. — 5) Th. Thomsen: Der erste Kompass in Schleswig-Holstein, H. 1951, s. 220.

6) H. Hinz: Vor- und frühgeschichtliche Wege im Kreise Husum, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 39—49. — 7) H. Krüger: Pilgerstrassen durch Schleswig-Holstein auf Ehrhard Etzlaubs Romweg — Karte zum Heiligen Jahr 1500, H. 1951, s. 281—284. — 8) H. Hinz: Auf alten Wegen und Ste-

gen, S-H. 1950, maj, s. 18—19. — 9) Erlenbach: Schleswig-Holstein und seine Strassen, S-H. 1950, marts, s. 13—14. — 10) H. Hinz: Die Friesenwege an der Grenze Nordfrieslands, H. 1949, s. 282—283. — 11) F. Goos: Vom Fuhrwesen im alten Amt Hütten um 1700, Jb. E. 1952, s. 101—111.

12) J. Thomsen: Die Schleswig-Angler Eisenbahn als Vorläuferin der Kreisbahn, Jb. A. 1951, s. 133—140.

13) F. Diestelhorst: Das Postwesen in Schleswig-Holstein (1773—1851), H. 1951, s. 272—276. — 14) H. Hübner: Alte Postkurse in Schleswig-Holstein, H. 1949, s. 33—37. — 15) H. Hübner: Verkehr und Post nach den nordfriesischen Inseln. Geschichtlicher Rückblick, H. 1949, s. 148—152. — 16) H. Hübner: Die Post-Schillinge. Die erste schlesw.-holst. Briefmarke, S-H. 1951, s. 18—19.

Landbrug

1) H. Hinz: Bauernhäuser und Kulturlandschaften, S-H. 1952, s. 306—07. — 2) E. Schlee: Wie wurden unsere alten Bauernhäuser — und was wird aus ihnen? S-H. 1952, s. 173—176. — 3) F. Saeftel: Das Bauernhaus in der Landschaft Angeln, H. 1951, s. 143—146. — 4) H. Hinz: Eiderstedter Hallighäuser, S-H. 1951, s. 241. — 5) C. Kühhl, Rauchhäuser in Eiderstedt und ihre Bedeutung für die spätere Bauart, Jb. nfr. I. 1949, s. 97—108. — Se endv.: Topografi nr. 104.

6) E. Freytag: Ein Lanstenverzeichnis der Uggelharde vom Jahr 1472, Jb. A. 1950, s. 154—156. — 7) H. Sievers: Steuern und »ungemesene« Dienste im Amte Rendsburg von 1672—1839, H. 1951, s. 213—216, 236—239. (S. 303—307 suppl. oplysninger af G. Reimer). — 8) G. Reimer: Ueber Hufe, Hufenschatt und Roggenhur im Amte Rendsburg, H. 1952, s. 89—91. — 9) P. Ingwersen: Die Leiden und Sorgen der Lindewittschen Bauern im Amte Hadersleben gegen Ende des 17. Jahrhunderts, H. 1951, s. 32—36. — 10) H. Schmidt: Eine Mutter überantwortet ihr Kind der Leibeigenschaft, Jb. E. 1952, s. 83—84. — 11) P. Selk: Eine Volkssage und eine Urkunde, H. 1951, s. 159—160. — 12) H. Perlebach: Die Gaasten unter den leibeigenen des königl. Gutes Gelting in den Jahren 1736 und 1758, H. 1951, s. 152—155. — Ang. hovedgårde se: Topografi nr. 37, 62 og 112. Frigårde se: Topografi nr. 64 og 65.

13) J. Gosch: Feld und Hof vor 175 Jahren, Jb. R. 1952, s. 78—81. — 14) D. Bieske: Die Kolonisierung der schlesw.-holst. Heiden und Moore unter Darstellung der Kolonie Friedrichsmoor nr. 1 (Flensborg amt), H. 1951, s. 345—49. — Se endv.: Topografi nr. 105.

15) Chr. Kock: Wurtsitze und Katen. Entstehung und die historische Entwicklung. Foredrag. Jb. E. 1952, s. 36—40. — 16) F. Saeftel:

Katen in Schwansen, Amt Hütten und Dänischwohld, Jb. E. 1952, s. 41—44.

17) A. Möller: Die Forta — der »Runde Hof« in Norder Brarup, H. 1951, s. 136—143. — 18) H. Hinz: Ueber Erntebergung ind der Urzeit, H. 1952, s. 232—34. — 19) E. Schlee: Bauern des 17. Jahrhunderts bei der Feldarbeit, S-H. 1951, februar, s. 49—50.

20) E. Waschinski: Kleine Mitteilungen zur schlesw.-holst. Ochsenzucht in früherer Zeit, H. 1950, s. 260—61. — 21) W. Herre: Die Heimat unserer Hausrinder, S-H. 1951, febr. s. 45—46. — 22) K.-F. Holm: Einzelbäume und Baumgruppen auf Dauerweiden in Schleswig-Holstein, H. 1950, s. 42—45; jfr. 285—86. — 23) K.-F. Holm: Die Knicks in Schleswig-Holstein, H. 1949, s. 302—304. Ang. landbrug: Se endv.: Topografi nr. 36, 59, 60, 67 og 107.

Jagt og fiskeri

1) H. Jensen: Forst- og Jagdfrevel in alter Zeit, H. 1950, s. 197—200. — 2) W. Kühl: Wildpfäle oder Jagdsteine in unserer Angler Landschaft, Jb. A. 1952, s. 100—103. — 3) W. Kühl: Einnahme Geldt für verkaufte Fische (Mohrkirchen Geldtrechnung 1692), Jb. A. 1949, s. 88—99. — 4) G. Hinkelmann: Oberfischmeister Hinkelmann. Ein Beitrag zur Geschichte der Fischerei, Jb. E. 1950, s. 28—47. — Se endv.: Samfærdsel nr. 3 og Topografi nr. 135.

Forskellige næringsveje

1) E. Washinski: Von der Einführung der Seidenindustri in Schleswig-Holstein, H. sept. 1947. — 2) H. Schmidt: Seidenbau in Schleswig-Holstein, H. sept./okt. 1948. — Ang. industri, se endv.: Topografi nr. 97. — 3) U. Muus: Salzgewinnung im Störtewerkerkoog vor 450 Jahren, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 65—71. — 4) E. Erichsen: Alte Krüge und was sie boten, S-H. 1950, jan. s. 17—18. — 5) G. Häberlin: Die nordfriesischen Seebäder, H. 1949, s. 129—131. — 6) W. Thomsen: Vom Sterben der Windmühlen, Jb. A. 1950, s. 157—161. — Ang. møller, se endv.: Topografi nr. 26, 27, 41, 77, 78, 145 og 150. — Handel og skibsfart, se Topografi nr. 33 og 34.

Grænsepolitik

1) H. Brodersen: Die Kirche im Grenzland, S-H. 1952, s. 35—37. — 2) E. Edert: Heimatland-Flüchtlingsland, S-H. 1949, juni, s. 5—6. — 3) E. Edert: Der Wille zur nationalen Selbstbehauptung. Tale, S-H. 1949, sept., s. 3. — 4) E. Edert: Wachsende Einsicht: S-H. 1949, juli, s. 3—4. — 5) E. Edert: Die Erklärung der Landesregierung über die

Rechte der dänischen Minderheit, S-H. 1949, nov. s. 3—4. — 6) E. Edert: Schleswig-Holstein als Völkerbrücke zum Norden, S-H. 1950, juli, s. 13—14. — 7) E. Edert: Kulturelle Offensive, S-H. 1950, okt. s. 3. — 8) E. Edert: Am Scheideweg (vedr. flygtningeproblemet), S-H. 1950, dec., s. 3—4. — 9) E. Edert: Arbeits- und heimatlose Jugend, S-H. 1951, marts, s. 67—69. — 10) E. Edert: Heuss—Hedtoft—Adenauer. Zur Frage des Selbstbestimmungsrechtes, S-H. 1951, s. 259—60. — 11) E. Edert: Der Streit um das Selbstbestimmungsrecht. Eine Antwort an Herrn Hans Hedtoft, S-H. 1952, s. 3-4. — 12) E. Edert: Wir brauchen klare Verhältnisse! S-H. 1952, s. 69-71. — 13) E. S. Hansen: Das Schicksal der deutschen Schulen in Nordschleswig, S-H. 1952, s. 67-69. — 14) A. Henningsen: Die Flüchtlinge und der schlesw.-holst. Heimatgedanke, S-H. 1950, sept. s. 3-4. — 15) A. Henningsen: Die Volksschule und ihre Lehrer in der öffentlichen Kritik, S-H. 1951, s. 37—39. — 16) Th. Heuss: Rede des Bundespräsidenten Prof. Heuss in Flensburg, S-H. 1950, marts, s. 4—7. — 17) H. Hoyer: Wechselwirkungen im volklichen Ringen unserer Heimat, S-H. 1951, s. 133—134. — 18) J. Iwersen: Was ist Minderheit, S-H. 1950, marts, s. 8—10. — 19) W. Jürgensen: Mitten im Dorf liegt die Schule, S-H. 1951, marts, s. 79—80. — 20) W. Jürgensen: Volk-Staat-Abendland. Gedanken zum schleswigischen Grenzlandproblem, S-H. 1951, s. 195—197. — 21) W. Jürgensen: Der Vorrang des volklichen Denkens, S-H. 1951, s. 323—325. — 22) P. Koopmann: Das Neudänentum von 1925 — eine Episode? S-H. 1952, s. 37—38. — 23) F. Laack: Deutsch-Skandinavische Herbsttage in Bad Segeberg, S-H. 1950, nov. s. 25—26. — 24) Lübke: »Grenzakademie Sankelmark« (tale ved grundstensnedlæggelsen), S-H. 1951, s. 214—15. — 25) Lübke: Einweihung der Grenzakademie Sankelmark (tale), S-H. 1952, s. 229-30. — 26) P. Meinhold: Kieler Theologiestudenten besuchten Nordschleswig, S-H. 1951, s. 313. — 27) A. Scharff: Ringen um die geschichtliche Wahrheit. Zum Abschluss der deutsch-dänischen Verhandlungen über eine Revision der Geschichtsbücher, S-H. 1952, s. 323—325. — 28) R. Schenck: Minister Dr. Schenck spricht zu den Kieler Studenten, S-H. 1949, aug., s. 3—5. — 29) R. Schenck: Unser Kurs (tale), S-H. 1949, okt. s. 3. — 30) R. Schenck: Unsere deutsche Aufgabe (foredrag), S-H. 1950, nov., s. 3—4. — 31) R. Schenck: Die Ergebnisse der »Kieler Erklärung«, S-H. 1950, april, s. 13—14. — 32) R. Schenck: Der Weg zur Befriedung des Grenzlandes, S-H. 1951, s. 291—294. — 33) F. Schriewer: Durchbruch verschütteten Dänentums. Die neu-dänische Theorie von der volklichen Lebensgrundlage, S-H. 1951, s. 163—164.

34) M. Steinhäuser: Im Bunde mit der Geschichte. Trotz allem »up ewig ungedeelt«, S-H. 1949, okt., s. 4—5. — 35) M. Steinhäuser: Die »Schlesw.-Holst. Gemeinschaft« (Møde i Rendsborg 18/11. 1950), S-H. 1950, dec., s. 27—28. — 36) M. Steinhäuser: Volk und Staat in Wechselwirkung, S-H. 1952, s. 38—39. — 37) M. Steinhäuser: Landesgeschichte

und Schleswig Frage, S-H. 1952, s. 227—29, 264—66, 296—98. — 38) M. Steinhäuser: »Wiedervereinigung ohne Deutsche«. Ein Zeitdokument über «Südschleswig», S-H. 1952, s. 325—26. — 39) W. Steller: Nordfriesland in der Entscheidung, S-H. 1949, dec., s. 5—7. — 40) H. v. Weber: Die Rechtsstellung nationaler Minderheiten nach dem Strafrechtsänderungsgesetz, S-H. 1952, s. 291—93. — 41) Bro: Die Landeskirche — nicht politisiert (referat vedr. landssynoden i Rendsborg, 9/2. 1951), S-H. 1951, s. 92—93. — 42) H. K.: Das heimatliche Arbeitsfeld. Jahrestagung des Schleswig-Holsteinischen Heimatbundes in Eckernförde, S-H. 1951, s. 294—95. — 43) H. K.: Die ausgestreckte Hand, Erinnerungen an Patenbesuche in Nordschleswig. Wiederanknüpfung alter Beziehungen, S-H. 1951, s. 345—46. — 44) —n: 30 Jahre deutsche Volksgruppe in Nordschleswig, S-H. 1950, sept., s. 6—8. — 45) —a—: Besitzverhältnisse und Bevölkerungsdichte in Nordschleswig, S-H. 1950, juli, s. 12—13. — 46) Der deutsche Wahlerfolg in Nordschleswig (folketingsvalget 14/3. 1950), S-H. 1950, april, s. 15. — 47) Brauchen wir einen Kultusminister? S-H. 1950, nov., s. 3. — 48) —: Die Grenzhochschule Sankelmark, S-H. 1951, april, 103—105. — 49) —: Aus der Bundeshauptstadt (ang. forholdene i Sydslesvig), S-H. 1951, s. 125. — 50) —: Ein neues Glied in der sozialen Grenzarbeit. Ein Kindergarten in Bredstedt, S-H. 1952, s. 53—54. — 51) Undemokratische Zustände im Grenzland Schleswig. Eine Stellungnahme des »Grenzpolitischen Rates«, S-H. 1952, s. 163—164.

I »Schleswig-Holstein« findes endv. månedlige oversigter over stillingen i Nord- og Sydslesvig.

Forskelligt

1) E. Dittmer: Mittelalterliche Verfehlung in Nordfriesland, H. 1950, s. 77—79. — 2) J. Rickers: Neues zum Problem der »Sietwenden«, H. 1949, s. 54—62, 229—32.

Topografi

Nordslesvig

Å b e n r å a m t, *Åbenrå*: 1) M. Rasch: Von den Barbieren, Chirurgen und den ersten gelehrten Medizinem in der Stadt Apenrade, H. 1951, s. 37—49. — *Kliplev s.*, se: Kirkehist. nr. 9. — *Kværs s.*, se: Kirkehist. nr. 9. — *Østerløgum s.*: 2) H. Kardel: Neue Kunde vom Hairulf-Stein, H. 1951, s. 43. — 3) Th. O. Achelis: Die Anfänge des Schulwesens im Kirschspiel Osterløgum (Probstei Apenrade), Schr. 2. rk., 10. bd., 1. hæfte, 1949, s. 103—107.

H a d e r s l e v a m t, se: Landbrug nr. 9. — *Christiansfeld*, se: Kirkehist. nr. 12, *Haderslev*: 4) F. Fuglsang: Zur Einweihung der Marien-

kirche in Hadersleben, S-H 1951, febr. s. 40—43. — 5) Th. O. Achelis: Vom Haderslebener Klosterkirchhof, H. 1951, s. 29—32. — *Stepping s.*, se: Folkekultur m. m. nr. 17.

Sønderborg amt, *Broager*: 6) H. Schmidt: Die Zwillingstürme von Broager sollten abgebrochen werden. Ein Schildbürgerstreich wurde verhindert. Z. 73, s. 313-317. — *Nordborg*: se Personalhist.: *Brandt*. — *Sønderborg*: 7) J. Raben: Die Schlosskapelle zu Sonderburg, H. 1952, s. 27—30.

Tønder amt, *Slogs herred*: 8) M. Rasch: Die Truppen Wallensteins und Tillys in der Schluxharde 1627/28, H. 1952, s. 47—52. — *Hostrup s.*, se: Topografi nr. 51. — *Løgumkloster*, se: Kirkehist. nr. 15. — *Møgeltønder s.*, se: Arkæologi nr. 80, Landbrug nr. 19. — *Tønder*: 9) O. Scheel: Tondern zwischen Wiking- und Hansezeit, H. G. 1952, s. 76—83. — 10) G. E. Hoffmann: Die Lehrjungen des Tischleramtes der Stadt Tondern im ersten Jahrhundert seines Bestehens, H. 1951, s. 69—72. — 11) P. Gläser: Das Österreich. Soldatengrab auf dem Kirchhof in Tondern, H. 1952, s. 40—42. Se endv.: Skolehist. nr. 7.

Sydslesvig

Ejdersted kreds: 12) G. Jacoby: Eine Karte der Eidermündung von 1621, H. 1952, s. 304—07. — *Rungholt*: 13) A. Busch: Über Clades Rungholtina, H. 1952, s. 270—72. — 14) A. Busch: Ein Versuch vor 60 Jahren, Rungholt zu entdecken, H. 1951, s. 79—80. — 15) W. Friccius: »Heut bin ich über Rungholt gefahren . . .«, S-H 1950, juni, s. 23—24. — *Oldensworth s.*: 16) A. Geerkens: Die Geheimnisse der Toftinger Warft, Jb. nfr. I. 1950, s. 5—24. — 17) A. Bantelmann: Tofting, eine 1700-jährige Marschensiedlung. Vorläufiger Bericht der Grabungsergebnisse 1949/50, Jb. nfr. V. bd. 28, 1950/51, s. 9—47. — 18) A. Bantelmann: Tofting, eine 2000-jährige Wurtensiedlung an der Eidermündung, S-H, 1950, aug., s. 16. — *Tating s.*: 19) D. Hansen: Die Stiftung Hochdorf bei Tating, Jb. nfr. I. 1950, s. 164—172. — *Tønning*: 20) E. Hoffmann: Tønning, S-H. 1952, s. 13—14. — 21) Geerkens: Glück, Not und Ende der Festung Tønning, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 5—41. —

Eckernförde kreds: 22) W. Schrøder: Ein Beitrag zur Topografi des Kreises Eckernförde, Jb. E. 1951, s. 119—136 og 1952, s. 183. — 23) Th. A. Achelis: Entstehung und Verwaltung des Amtes Hütten, Jb. E. 1949, s. 51—67, og 1950, s. 150. (Heri fortegnelse over amtsforvalterne og som tillæg en slægtstavle over familien Hey (e). — 24) J. Smith: Amtsschreiber und Amtsverwalter im Amte Hütten, Jb. E. 1950, s. 130. — 25) Chr. Degn: Der Aufbau der Bevölkerung im Kreise Eckernförde, S-H 1949, sept., s. 7—8. — Se endv.: Skolehist. nr. 8. — *Borrebj s.*: 26) H. J. Kuhlmann: Die Borbyer Wassermühle 1431—1733, H. 1951, s. 91—94, 110—112, 202—205. — 27) H. J. Kuhlmann: Die

Schnaaper Wassermühle, Jb. E. 1952, s. 15—35. — Se endv.: Arkæologi nr. 13, 14 og 15, Kunst m. m. nr. 22, Samfærdsel nr. 11. — *Bünstorf* s., se: Segl m. m. nr. 9. — *Dänischenhagen* s.: 28) H. Kellenbenz: Christianspries und die Anfänge von Friedrichsort, Z. 74/75, s. 276—295. — 29) N. Dethlefsen: Wo lag die Festung Christianspries, H. 1951, s. 127—129. — 30) N. Dethlefsen: Baumgruppen und Alleen im Gebiet des früheren adeligen Gutes Seekamp, H. 1950, s. 329—30. — *Eckernförde*: 31) E. Hoffmann: Eckernförde, S-H. 1951, s. 114—115. — 32) Chr. Degn: Eckernförde — heller und dumpfer Klang, S-H. 1951, s. 261—63. — 33) H. J. Kuhlmann: Der Lombard in Eckernförde. Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte der Stadt, Jb. E. 1951, s. 5—23. — 34) Chr. Kock: Seehandel und Schifffahrt in Eckernförde, Jb. E. 1951, s. 24—53 og 1952, s. 45—81. — 35) W. Jessen: Die erste Eckernförder Zeitung, Jb. E. 1949, s. 93—103. — 36) Th. Thomsen: Die Niederlegung des Dorfes Selmerstorf bei Eckernförde, H. 1950, s. 257—58. — *Gettorf* s.: 37) A. Seidel: Zur Geschichte des Gettorfer Meierhofes, Jb. E. 1949, s. 75—83. — 38) H. Sacht: Die »Gettorfer Windgilde« von 1824, Jb. E. 1950, s. 79—105. Se endv.: Arkiver m. m., nr. 34—35. — *Hytten* s.: 39) C. Piepgras: Alte Einwohner des Dorfes Brekendorf, Jb. E. 1951, s. 113—118. Se endv.: Arkæologi nr. 30, 33, 38 og 39. — *Kosel* s. 40) E. Edert: Schloss Luisenlund als Landeserziehungsheim, S-H. 1949, juli, s. 14—15. *Riseby* s., se: Arkæologi nr. 11. — *Svans* s.: 41) Chr. Kock: Die Damper Bockmühle, Jb. E. 1949, s. 85—92 (med efterskrift af Detl. Thomsen). Se endv.: Arkæologi nr. 76. — *Vabs* s. se: Segl m. m. nr. 10.

Femern: 42) E. Waschinski: Eine alte Fehmarners Inschrifttafel, H. 1951, s. 15—16.

Flensborg: 43) M. Steinhäuser: »Nach verbrieften Urkunden«. »Up ewig ungedeelt« in Flensburg 1848, S-H. 1950, marts, s. 24. — 44) N. Haase: 50 Jahre Handwerkskammer zu Flensburg, S-H. 1950, marts, s. 15—16. — 45) H.-V.-Müller: Gestaltendes Handwerk. 60 Jahre Meisterschule in Flensburg, S-H. 1950, juni, s. 7—9. — 46) Th. Matthiesen: Das Flensburger Religionsblatt, Schr. 2. rk. 10. bd. 1. hæfte, 1949, s. 136—154. — 47) H. J. Kuhlmann: Die Diebler-Taufe in Flensburg und ihre Stifter, S-H. 1951, s. 208—210. — 48) E. Redlefsen: 200 Jahre Bildnismalerei in Flensburg, S-H. 1950, december, s. 10—12. — 49) Kl. Witt: Aus der Flensburger Theatergeschichte i »Veröffentlichungen aus dem Theater- und Musikarchiv der Stadt Flensburg,« 1953, nr. 2. — 50) H. Prinke: Aus der Geschichte des Flensburger Gesangsvereins von 1842, S-H. 1952, s. 206—207. — 51) Th. Møller: Denkstein auf dem Nikolaifeld bei Flensburg, H. 1952, s. 238—240. — 52) G. Petersen: Denkstein auf dem Nikolaifeld bei Flensburg, H. 1952, s. 53—54. Se endv.: Arkiver m. m. nr. 32 og 37, Alm. hist. nr. 29, Kirkehist. nr. 13.

Flensborg kreds: 53) Schrifttum über Angeln in »Der Heimat«, H. 1951, s. 151—52. — 54) E. Erichsen: In Angeln um 1800, H.

1951, s. 289—292. Se endv.: Kirkehist. nr. 7, 16, Skolehist. nr. 12, 13, Landbrug nr. 6. — *Adelby s.*: 55) L. Rohling: Bilder von einer alten Empore, S-H. 1952, s. 348-40. — *Gelting s.*: se: Landbrug nr. 12. — *Glücksborg*: 56) K. Lund: Eine Erinnerung an das Rudekloster, H. 1952, s. 8—9. — 57) W. J. Müller: Kunstwerke im Schlosse Glücksburg, N. 20, 1952, s. 62—72. — 58) J. S. zur Wiesch: Aus Arbeit und Leben der Landfrauenschule Glücksburg, H. 1951, s. 181—183. — *Hyrup s.*, se: Personalhist.: Sager. — *Kværn s.* 59) M. Martensen: Aus der Geschichte des Festebauerndorfes Kalleby, Jb. A. 1951, s. 86—96. — 60) M. Martensen: Roikier. Wesen, Werden und Wachsen eines Katendorfes, Jb. A., 1949, s. 27—40. — 61) O. Schmidt: Aus der Geschichte der Nordmarkfeste auf dem Scheersberg, Jb. A. 1951, s. 21—26. — Se endv.: Segl m. m. nr. 8. — *Lille Solt s.* 62) E. Freytag: Gewalttat in Klein Solt. Heinrich v. Ahlefeldt auf Satrupholm raubt den Bauern das Heu, Jb. A. 1952, s. 107—108. — 63) L. Rohling: Die Kirche in Munkbrarup, Jb. A. 1949, s. 50—61. — *Oversø s.* 64) P. Ingwersen: Augaard. Beitrag zur Geschichte der Freibondengüter, Jb. A. 1951, s. 41—60, 1952, s. 104—107. — Se endv.: Grænsepolitik nr. 24, 25 og 48. — *Siversted s.* 65) E. Freytag: Die privilegierten Höfe in Popholz und ihre Besitzer, Jb. A. 1951, s. 61—65. (personalhist. oplysninger vedr. slægterne Claudi og Eberhertz). — *St. Solt s.*, se: Arkæologi nr. 24. — *St. Vi s.*: 66) P. Ingwersen: Die Einnahmen des Küsters und Lehrers in Grossenwiehe vor 200 Jahren, H. 1951, s. 2—3. — 67) P. Ingwersen: Ein Streit um die »Wedemstede« und die »Forth«, H. 1952, s. 44—46. Se endv.: Arkæologi nr. 46. — *Sørup s.*: se Arkæologi nr. 53.

Husum kreds: 68) E. Erichsen: Amt und Stadt Husum in ihrem Verhältnis zur Landesverwaltung 1849/50, Jb. nfr. V. 28, 1950/51, s. 98—118. — 69) N. Möllgaard: Aus der Landschaft Bredstedt durch neun Jahrhunderte, Jb. nfr. V., 28, 1950/51, s. 75—95. — 70) G. Carstens: Neuer Koog und Kleiner Peters Koog, Jb. nfr. I. 1949, s. 127—136. Se endv.: Samfærdsel nr. 6. — *Bredsted*: 71) A. Schmidt-Petersen: Bredstedt (Topographische Skizze), Jb. nfr. I. 1950, s. 173—183. Se endv.: Arkæologi nr. 74, Grænsepolitik nr. 50. — *Breklum s.*: 72) H. Hinz: Eine Wegesperre bei Lütjenhorn?, H. 1950, s. 188—190. — *Fjælde s.*: 73) A. Bjerrum: Fjælde — das Kirchspiel Viöl, Jb. nfr. I. 1949, s. 145—150 (Med supplement af H. Carstensen). — *Hoge*. '74) H. Brandt: Hooe — Hallig oder Insel?, S-H. 1951, s. 277—278. — 75) F. Zacchi: Land zu eigen für den Halligmann, S-H. 1950, febr., s. 22. — 76) H. Brandt: Die Sprache des Meeres. Betrachtungen zur Abnahme des Landes und der Einwohnerzahl auf Hallig Hooe, Jb. nfr. V., 28, 1950/51, s. 119—130. — 77) H. Brandt: Die Bockmühle auf Hallig Hooe, H. 1951, s. 284—285. — 78) H. Brandt: Die letzte Bockmühle auf Hallig Hooe, S-H. 1950, sept., s. 22. — H. Brandt: Letzte Spuren der Fedder-BandixWarft, H. 1950, s. 37—39. — 80) H. Brandt: Dr. Samuel

Friedrich Koch, der Halligpastor, S-H. 1949, aug., s. 19. — Husum: 81) H. Ludat: Husums Kirchenregister als geschichtliche Quelle, Jb. nfr. I. 1950, s. 153—159. — 82) Fr. Hoffmann: Volksleben und Volkswesen im Husum vergangener Zeiten, Z. 74/75, s. 296—319. — 83) H. Ludat: Kloster und Gasthaus in Husum, Jb. nfr. I. 1949, s. 79—82. — Nordstrand: 84) H. Hinz: Versunken in salziger See, S-H. 1950, okt., s. 4. — 85) R. Lehfeldt: Nordstrand, das Paradis der Seligen, Jb. nfr. I. 1950 160—163. — Ostenfeld: 86) E. Erichsen: Das Haus blieb deutsch. Aus der Vergangenheit des Ostenfelder Bauernhauses in Husum, S-H. 1951, s. 336—339. — 87) E. Schlee: Eine Beerdigungsfeier in Ostenfeld, S-H. 1951, s. 11—13, jfr. s. 119—120. — Pelvorm: 88) H. Brandt: Die Turmruine auf Pellworm, H. 1949, s. 139—141. — Svabsted: 88a) H. Meyer: Der Schwabstedter Taufstein aus den 13. Jahrhundert, H. 1949, s. 195—197. — 89) H. Appuhn: Der Altar in Schwabstedt, S-H. 1949, nov., s. 19. — 90) H. Meyer: Die Reliquie im Altar der Schwabstedter Kirche, H. 1950, s. 294—96. — 91) H. Meyer: Die angebliche Kirche St. Nicolai vor dem Schwabstedter Schloss, H. 1952, s. 125—128. — Svesing s. se: Segl m. m. nr. 12, Arkæologi nr. 75.

Rendsborg kreds. — Se: Skolehist. nr. 14, Landbrug nr. 7—8. — Rendsborg: 92) W. Hübener: Ausgrabungen in Rendsburg. Vorläufiger Bericht über die Überwachung der Kanalisationsarbeiten und die Ausgrabungen in der Rendsburger Altstadt im Herbst 1951, Jb. R. 1952, s. 67—72. — 93) Th. O. Achelis: Deutsch und Dänisch in der Rendsburger Gelehrtenschule 1819—65, Z. 74/75, s. 492—499. — 94) W. Johnsen: Neue Aufschlüsse über die Ausstattung der Marienkirche in Rendsburg, Jb. R. 1952, s. 29—60. — 95) P. Hirschfeld: Neue entdeckte Gewölbenmalereien in der Rendsburger Marienkirche. Instandsetzung und kunstgeschichtliche Stellung, Jb. R. 1952, s. 17—18. — 96) Th. O. Achelis: Das Haus Königinstrasse Nr. 1 in Rendsburg und seine Bewohner während eines Vierteljahrtausends, Schr. 2. rk. 11. bd., s. 111—135. (Huset var 1693—1806 bolig for de skiftende generalsuperintendenten). — 97) H. Schmidt: Ahlmann-Carlshütte K. G. zum 125-jährigen Jubiläum, S-H. 1952, s. 144—146. — 98) A. Henningsen: 30 Jahre Heimvolkhochschule Rendsburg, S-H. 1952, s. 18. — Se endv.: Segl m. m. nr. 2, Alm. hist. nr. 27, Arkæologi nr. 9, 16, Skolehist. nr. 11.

Slesvig kreds, Mårkær amt: 99) W. Kühl: Vom »Edelhof Moerker« zum »Amt Mohrkirch«. Ein Rückblick auf 6 Jahrhunderte, Jb. A. 1951, s. 96—109. (Heri fortegnelse over amtmænd og amtsforvaltere med biografiske oplysninger). — Frederiksstad: 100) E. Schermer: Friedrichsstadt, die erste deutsche Freistadt, H. 1951, s. 258—262. — 101) H. Schmidt: Friedrichsstadt an der Eider in Wort und Bild, S-H. 1950, okt., s. 7—10. — 102) H. Chr. Saggau: Friedrichsstadts Hausmarken, H. 1951, s. 82—84. — Haddeby s. 103) D. Edert: Die Kirche zu Haddeby, S-H. 1949, aug., s. 10—12. Se endv.: Arkæologi nr. 10, 69—71.

— *Havetoft* s. 104) J. Thomsen: Bäuerliches Kulturdenkmal in Angeln. Vielhundertjährige Fachwerk-Kornscheune auf dem Hofe Alt-Bunsbüll, H. 1951, s. 174—175. — 105) W. Phillipsen: Die ersten Siedler von Holmingfeld (nach mündlichen Überlieferungen), Jb. A. 1950, s. 147—153. — 106) W. Phillipsen: Kulturgeschichtliches aus dem alten Holming, Jb. A. 1951, s. 96—109. — 107) W. Phillipsen: Dorfschafts-abrechnung der Gemeinde Hostrup, Jb. A. 1948, s. 46—50. — *Kappel*: 108) J. Nagel: Kappeln, eine siedlungsgeographische Betrachtung, H. 1951, s. 167—169. — 109) W. Johnsen: Hirtenanbetung in Kappeln. Ein Werk des Bildschnitzers Hans Gudewerth d. J., S-H. 1950, dec., s. 14—15. — 110) J. Nagel: Die Herkunft der Feldsteine an der Kappler Kirche, Jb. A 1950, s. 140—143. — Se endv.: Personalhist. Richter. — *Nr. Brarup* s. 111) A. Möller: Die Läuteschlüssel, »Lüdslötel« und die Nachbahrschaften im Kirchspiel Norderbrarup, H. 1951, s. 263—267 og Jb. A. 1951, s. 150—155. Se endv.: Landbrug nr. 17. — *Ravnkær* s. 112) A. Petersen: Die Entstehung und Geschichte des Gutes Dollrott bis zur Parzellierung, Jb. A. 1949, s. 10—26. — *Slesvig*: 113) E. Hoffmann: Schleswig — Stadt niederdeutschen Volkstums, S-H. 1951, jan., s. 10—11, — 114) Th. O. Achelis: Die Stadt Schleswig in zehn Autobiographien des neunzehnten Jahrhunderts, Jb. A. 1951, s. 118—126. — 115) E. Petersen: Gab es in Schleswig eine »porta latina«?, H. 1952, s. 294. — 116) E. Petersen: Schleswiger Scharfrichter, H. 1951, s. 231—35. — 117) J. Thomsen: Das Musikleben im alten Schleswig, Jb. A. 1950, s. 162—174. — 118) J. Thomsen: Anfang und Entfaltung des Chorgesangwesens in Schleswig, H. 1952, s. 220—221. — 119) J. Thomsen: Zum 110-jährigen Bestehen des Schleswiger Gesangsvereins von 1839, S-H. 1949, okt., s. 22. — 120) E. Schlee: Der Königssaal in Schloss Gottorf, H. 1950, s. 67—71. — 121) E. Schlee: Ein Gang durch die Kapelle des Schlosses Gottorf, K. S-H. 1952, s. 151—162. — 122) E. Schlee: Der Betstuhl in der Kapelle von Schloss Gottorf, H. 1950, s. 220—227, jvnfr. s. 229—30. — 123) H. Schmidt: Seit wann gebrauchte man am Gottorfer Hofe Gabeln, H. 1951, s. 303—304. — 124) W-W. Meyer: Neuere über das Alter des Schleswiger Domes, Schr. 2. rk. 10. bd. 2. hæfte 1950, s. 1—7. — 125) H. Appuhn: Der romanische Kapitelsaal des Schleswiger Doms, S-H. 1952, s. 199. — 126) H. Appuhn: Zur Entstehung des Bordesholmer Altars, H. 1949, s. 113-114. — 127) W. Stubbe: Brüggemanns Schleswiger Altar und seine Kritiker, K. S-H. 1951, s. 99—112. — 128) Fr. H. Hamkens: Hans Brüggemanns Altarblatt im Dome zu Schleswig, S-H. 1949, sept., s. 13—14. — 129) E. Redlefsen: Vom Ruhm des Brüggemann-Altars im Dome zu Schleswig, S-H. 1951, s. 358—361. — 130) H. Schmidt: Jürgen Ovens Heilige Familie mit dem kleinen Johannes im Dome zu Schleswig, S-H., 1949, dec. s. 13. — 131) H. Appuhn: Die Truthähne im Schleswiger Dom, H. 1949, s. 181—183. — 132) P. Cruse: Die Domschule in Schleswig (1848—1864), S-H.

1950, sept., s. 9—10, okt. s. 14—16. — 133) J. Thomsen: Vor 450 Jahren erstand die gottorfische Hofapotheke in Schleswig, H. 1950, s. 312. — 134) G. Wietek: Das Cornilsche Haus in Schleswig, S-H. 1952, s. 198—199. — 135) Sta-Wo.: Die Holmer Beliebung. 300 jährige Tradition eines Fischerdorfes, S-H. 1951, s. 278—79. Se endv.: Kirkehist. nr. 5. *St. Michaelis landsogn*, se: Alm. hist. nr. 20. — *Strukstrup* s. 136) H. Appuhn: Der Altar in Struxdorf von 1655, N. 19, s. 50—60. — *Sønderbrarup* s. se: Arkæologi nr. 6. — *Tøstrup* s. 137) E. Erichsen: Die erste landwirtschaftliche Schule Angels in Örsberg 1844—50, H. 1949, s. 197—198. — 138) J. Thomsen: Kirchliche Kunst in alten og Neuen Gewande zu Uelsby, Jb. A. 1949, s. 62—63.

Syd t ø n d e r k r e d s, *Amrum*, se: Arkæologi nr. 17, 18, 25. — *Før*: 139) P. la Baume: Die vorgeschichtlichen Landesaufnahme auf Föhr, H. 1949, s. 131—134. — 140) L. C. Peters: Bilder aus der Geschichte Föhrs, Jb. nfr. I. 1949, s. 83—96. — 141) A. Clausen: Christian I verpfändet die Harde Westerland-Föhr an das Schleswiger Domkapitel 1460, H. 1952, s. 68—69. — 142) P. Wenstorp: Die Lembecksburg auf Föhr, H. 1951, s. 105—107. — 143) A. Clausen: Die Föhrer Normalle, H. 1950, s. 98. — 144) F. Zacchi: Was ein alter Friesenkapitän alles wagte, S-H. 1950, s. 23. — 145) E. Schlee: Kunstdenkmäler des Kreises Sütdon- dern (Vriksum mølle), H. 1952, s. 86. Se endv.: Arkiver m. m. nr. 33, Arkæologi nr. 25, Folkekultur m. m. nr. 2—7. — *Sild*: H. Schmidt: Die älteste Sylter Landvogtei, Jb. nfr. V. 28, 1950/51, s. 95—98. — 147) E. Schlee: Wenn af Sylt die Uhren stehenblieben . . ., S-H., 1951, s. 342—43. — 148) H. Hoyer: Sylter Dokumente aus den Jahren 1848 und 1864, S-H. 1950, dec., s. 9—10. — 149) H. Kardel: Schicksale einer Insel-Apotheke. Ein Beitrag zur Gesundheitspflege auf Sylt, H. 1952, s. 262—64. — 150) H. Schmidt: Zur Geschichte der Rantumer Mühle, H. 1949, s. 141—147. Se endv. Arkæologi nr. 19—21, 27. — *Dedsbøl*. 151) D. N. Christiansen: Aus dem Leben eines nordfriesischen Dorfes um 1890, H. 1952, s. 70—71. — *Læk*, se Skolehist. nr. 10.

Personalhistorie

Almindelig.

1) O. Klose: Biografisches Lexikon für Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck, H. 1952, s. 92. — 2) E. Jacobsen: Die Kanzler und Vizekanzler zu Gottorf, H. 1949, s. 78—85. — 3) Th. O. Achelis: Bibliothekare aus und in Schleswig-Holstein, H. 1949, s. 220—224.

Alm. personalhist. se endv.: Alm. hist. nr. 24, Topografi nr. 1, 24, 96. 99. Arkiver m. m. nr. 11.

Speciel.

Achelis, Th. O., historiker, f. 1887, H. sept./okt. 1948. — *Alnor*, Karl. grænsepolitiker, historiker, 1891—1940, S-H. 1951, s. 71—72. —

Andresen, Hans N., lærer, lokalhistoriker, 1867—1949, H. 1949, s. 191—192, S-H. 1949, juli s. 21, Jb. A. 1949, s. 8—10. — *Andresen*, Heinrich, forfatter, f. 1875, Jb. A. 1948, s. 43-45, S-H. 1950, sept., s. 23. — *Bechstedt*, Johann Caspar, herregårdsgartner, 1735—1801, H. 1949, s. 63—65. — *Bernstorff*, se: Alm. hist. nr. 4. — *Bettermann*, Gerhart, maler og grafiker, nulevende, Jb. E. 1950, s. 106—113. — *Beyle*, M., botaniker, geolog, 1865—1947, H. 1950, s. 254. — *Biernatzki*, Johannes, præst, kunsthistoriker, 1849—1935, H. 1950, s. 82—87. — *Blaunfeldt*: M. Rasch: Neues zum Falle Hardsvovgt Blaunfeldt in Fleckeby (1864), Jb. E. 1952, s. 11—14. — *Bobé*, Louis, historiker, 1867—1951, S-H. 1951, s. 280, S-H. 1950, maj s. 17. — *Bohn*, Simon Reinhard, nordfrisisk digter, 1834—1879, Jb. nfr. I. 1949, s. 151—155. — *Brandt*: R. Bülck: Aufzeichnungen des Probstens Hans Caspar Brandt in Norburg (1688—1740), Schr. 2. rk., 10. bd. 1. hæfte 1949, s. 108—135. — *Bülck*, Rudolf, bibliotekar, f. 1880, H. 1950, s. 244—248. — *Callisen*: W. Jensen: Abschiedsbrief des schleswigschen Generalsuperintendenten D. Christian Friedrich Callisen vom 5. Juli 1848, Schr. 2. rk. 10. bd. 2. hæfte, 1950, s. 113—114. — *Carstens*, Asmus Jacob, maler, 1754—98, Jb. A. 1948, s. 39—42. — *Carstens*, Werner, arkivar, 1899—1948, Z. 73, s. V—VIII. K. S. 1948, juli, s. 17—18. — *Christiansen*, Chr. C., f. 1882, fabrikant, grænsepolitiker, S-H. 1952, s. 88—89. — *Christiansen*, D. N., lærer, botaniker, 1879—1952, H. 1952, s. 213. — *Christiansen*, Willi, lærer, botaniker, f. 1885, H. 1950, s. 265-267., — *Cibber*: F. Fuglsang: Cay Gabriel Cibber. Zum 250. Todestage, billedhugger 1630—1700, S-H. 1950 nov., s. 12-14. — *Clasen*, Heinrich, embedsmand, f. 1887, S-H. 1952, s. 371. — *Claudi*, slægten se: Topografi nr. 65. — *Clausen*, Thomas, landmand, lokalhistoriker, 1859—1949, H. 1950, s. 46, Jb. nfr. I. 1950, s. 194—195. — *Dannmeier*, Heinrich, lærer, redaktør af »Die Heimat,« 1892—1937, H. 1951, s. 1—2. — *Dettmann*, Ludwig, maler, 1865—1944, N. 19, s. 50—60, K. S-H., 1952, s. 71—76. — *Diederichsen*, Johannes, gårdejer, lokalhistoriker, 1865—1948, Jb. A. 1948, s. 6, 8—9. — *Eberhertz*, slægten, se: Topografi nr. 65. — *Eckener*, Alex, grafiker, 1870-1944, K. S-H., 1952, s. 77-79, S-H., 1950, dec., s. 6-7, S-H., 1951, s. 247. — *Engel*, Otto Heinrich, maler, 1866-1949, K. S-H., 1952, s. 111-124, H. 1949, s. 124. — *Erichsen*, C. F. E., botaniker, 1867-1945, H. 1951, s. 365-366. — *Fabricius*, Jac., se: Kirkehist. nr. 9. — *Feddersen*, Ernst, kirkehistoriker, Schr. 2. rk. 10. bd. 1. hæfte, 1949, s. 3—6. — *Feddersen*, Hans Peter, maler 1848—1943, H. 1951, s. 380—381. — *Fehrs*: Chr. Boeck: Johann Hinrich Fehrs als Schleswig-Holsteiner, forfatter 1839—1916, S-H. 1951, s. 299—300. — *Friedrich*, hertug, godsejer, f. 1891, S-H. 1951, s. 279. — *Friis*, Aage, historiker, 1870—1949, S-H. 1949, nov., s. 21, Z. 74/75, s. XV—XXII. — *Fröhlich*, F. H. V., præst, botaniker, 1769—1845, H. 1951, s. 146—149. — *Fuglsang*, Fritz, museumsdirektør, f. 1897, S-H. 1952, s. 102—103. — *Gläser*, Paul, lærer, lokalhistoriker, 1891—1952, H. 1952, s. 78, S-H. 1952, s. 89. — *Goldschmidt*: J. Diederichsen: Pastor Pe-

ter Goldschmidt, ca. 1660—1713, Jb. A. 1948, s. 10—25. — *Groth*: D. Puls: Klaus Groth und Schleswig-Holsteins Erhebung, S-H. 1952, s. 304. — *Gudewerdt*: L. Rohling: Hans Gudewerdt der Jüngere, billedskærer ca. 1600—1671, S-H. 1951, s. 264—66. — *Hagenah*, Hermann, historiker, 1890—1948, Z. 73, s. IX—XXII, K. S. 1948, juli, s. 17. — *Hamer*: G. Carstens: Franziskus Hamers Grabstein, præst, 1496—1553, Jb. nfr. I. 1949, s. 141—144. — *Hampke*, Hans, maler, 1862—1952, S-H. 1952, s. 372. — *Hansen*, Aleth, præst, 1817—1889, S-H. 1952, s. 50—51. — *Hansen*, Hans, maler, 1910—44, K. S-H. 1952, s. 87—89. — *Hansen*, C. F., se: Kunst m. m. nr. 9. — *Harms*: R. Bülck: Claus Harms und das Plattdeutsche, præst 1778—1855, Schr. 2. rk. 11. bd. s. 57—71. — *Harring*: W. Ladewig: Harro Harrings geistige Verwandtschaft mit Byron, Jb. nfr. I. 1950, s. 128—152. Samme: Harro Harrings Brief aus Cowes of Wight vom 23. Mai 1848 an die dänische Regierung, Jb. nfr. I. 1949, s. 120—126. — *Harsen*, Bernhard, landmand, 1864—1951, Jb. nfr. I. 3, 1951/52 s. 178. — *Haseloff*, Arthur, kunsthistoriker, f. 1872, S-H. 1952, s. 370—371. — *Hedemann-Heespen*, Hartwig v., godsejer, ornitolog, f. 1882, Jb. R. 1952, s. 11—14. — *Hein*, Max, Lærdesarchivdirektor, Z. 76, s. XVII—XIX. — *Henningsen*, slægten, se: Wipholm. — *Hensel*, Gerhard Fritz, maler, S-H. 1951, s. 297—298. — *Hermanns Sohn* se: Peters, Nicolaes. — *Hey(e)*, slægten se: Topografi nr. 23. og Jb. E. 1950, s. 128—29. — *Hinkelmann*, slægten, se: Jagt og fiskeri nr. 4. — *Hinrichs*, Wilhelm, digeinspektør (1866—1952) Jb. nfr. J. 3, 1951/52, s. 179. *Hinrichsen*, Ludwig, forfatter, f. 1872, Jb. A. 1950, s. 13—16. — *Holmer*: W. Jessen: Der Pastor und Magister Johannes Holmer in Süderstapel, 1552—1631, H. 1949, s. 85—87. — *Holtorf*, Hans, maler, regisør, f. 1899, K. S-H., 1951, s. 31—35, H. 1951, s. 179—181, S-H. 1951, s. 8—9. — *Ingwersen*, Katharine, lokalhistoriker, f. 1879, Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 8—10. — *Ingwersen*, P., skolemand, historiker, f. 1885, H. 1951, s. 4. — *Jansen*: G. E. Hoffmann: Karl Jansen. Zum 125. Geburtstag des Lornsen-Biographen (1823—1894), H. 1949, s. 217—220. — *Jebsen*, Jacob, skibsreder, 1870—1941, S-H. 1952, s. 182—183. — *Jensen*: Th. O. Achelis: Ein Brief von Pastor Nicolai Andreas Jensen in Boren aus dem Jahre 1849, Jb. A. 1952, s. 157, s. 157—162, H. N. A. Jensen (1802—50), endv.: Jb. A. 1950, s. 6—8 og H. 1951, s. 146—149. — *Jensen*, Johannes, billedskærer, f. 1900, S-H. 1952, s. 43—44, H. 1951, s. 161. — *Jessen*, Asmus, lærer, maler, f. 1890, S-H. 1950, juni, s. 10—12. — *Jessen*, Wilhelm, lærer, historiker, 1879—1949, H. 1949, s. 285—86. — *Jessen*, Willers, lærer, lokalhistoriker, Jb. E. 1949, s. 5—49, Jb. E. 1950, s. 147—150, H. 1949, s. 97—99, S-H. 1949, aug., s. 23. — *Johannsen*, Albert, maler, f. 1890, S-H. 1950, april, s. 15—17, Jb. nfr. V. 28, 1950/51, s. 3—8. — *Johansen*, Erich, frisk digter. 1862—1938, S-H. 1950, juli, s. 23—24. — *Jürgensen*, Nane, se: Alm. hist. nr. 19. — *Jürgensen*, Peter, arkitekt, f. 1872, H. 1952, s. 258—262. — *Jørgensen*: R. Ortman: Hans Jørgensen, Pastor, Botaniker,

Patriot, 1796—1877, Jb. nfr. V. 29, 1952/53, s. 210—18, endv. H. 1952, s. 55—58. — *Kaftan*: W. Göbell: Theodor Kaftan (1847—1932), Schr. 2. rk. 10. bd. 1. hæfte 1949, s. 7—26. — *Klotz*: P. Ingwersen: General-superintendent Klotz (1606—1668) als Gutsherr auf Gross-Adelbylund, H. 1951, s. 293—295. — *Knudsen*, Knud Broder, nordfrisisk digter, 1846—1917, Jb. nfr. I. 1949, s. 155—158. — *Koch*, Samuel Friedrich, præst, se: Topografi nr. 80. — *Kock*, Christian, lærer lokalhistoriker, 1867—1949, Jb. E. 1950, s. 5—27, H. 1949, s. 99—100, H. 1951, s. 113—114, S-H. 1949, aug., s. 23. — *Kroymann*: O. Rautenberg: Carl Friedrich Kroymann zum Gedächtnis, maler. 1781—1849, Jb. E. 1949, s. 69—74 (med fortegnelse over K's billeder). — *Kucheis*, Max, lærer, folklorist, 1890—1948, S-H. 1949, juli, s. 21. — *Kühl*, Wilhelm, lærer, lokalhistoriker, 1884—1952, s. 183. — *Kähler*, Julius, redaktør, 1873—1952, S-H. 1952, s. 183. — *Lass*, Jan, kunstmaler, S-H., 1950, dec., s. 22. — *Lassen*, Hans, landmand, lokalhistoriker, 1859—1940, Jb. A. 1948, s. 6—8. — *Lassen*, Käte, glasmaler, f. 1880, S-H., 1950, marts, s. 19—20. — *Lau*: O. Kähler: Pastor Georg Lau — ein schleswig-holsteinerischer Kirchenhistoriker, 1813—73, Schr. 2. rk., 10. bd., 1. hæfte, 1949, s. 155—159. — *Lauffer*, Otto, museumsdirektør, 1874—1949, Z. 74/75, s. XI—XIV. — *Lehmann*, Otto, museumsdirektør, 1865—1951, Z. 76, s. XI—XVI, S-H. 1950, okt., s. 19—20, H. 1951, s. 337—338. — *Lehmann*, Wilhelm, forfatter, f. 1882, S-H. 1952, s. 135—137. — *Lesnick*, Adolf, billedhugger, 1888—1951, K. S-H. 1952, s. 70. — *Liliencron*: E. G. J. Knoop: Detlev von Liliencron, der Hardsesvogt von Pellworm, Auf Kammererrat Muhls Werft 1883, S-H. 1951, s. 109—112. H. Brandt: Der Dichter von Schmerhörn. Liliencrons Beziehungen zur Insel Pellworm, H. 1952, s. 332—335. — *Lobsien*, Wilhelm, forfatter, 1872—1947, H. 1947/48, sept. 1947. — *Lornsen*: H. Burkhardt: Persönlichkeit und Krankheit Uwe Jens Lornsens, Z. 76, s. 141—157. A. Scharff: Uwe Jens Lornsens letzte Tage, S-H. 1951, s. 3. Samme: Uwe Jens Lornsens Lebensende, Z. 76, s. 158—186. Se endv. Alm. historie nr. 13. — *Magnussen*, Christian Carl, maler, 1821—96, S-H. 1952, s. 331—33. — *Matthiessen*: E. Schlee: Der Maler Nahmen Peter Matthiessen, 1799—1870, H. 1950, s. 119—121. — *Meyer*, Gustav Friedrich, lærer, folklorist, 1878—1945, H. marts 1948, H. 1950, s. 185—186, S-H., 1949 juni, s. 21. — *Moller*, O. H., se: Kirkehist. nr. 11. — *Mordhorst*, Adolf, biskop, 1866—1951, Schr. 2. rk., 11. bd., s. 72—73. — *Mungard*, Jens, nordfrisisk digter, 1886—1944, Jb. nfr. I. 1949, s. 158—162. — *Møller*, Jens, dyrlæge, politiker, 1894—1951, S-H. 1952, s. 27—28. — *Møller*, Theodor, lærer, lokalhistoriker, f. 1873, H. marts 1948. — *Nerong*, O. C., lærer, lokalhistoriker, 1852—1909, H. 1952, s. 242—43, Jb. A. 1952, s. 8—9. — *Niemann*, A. C. H., 1761—1832, se: Alm. historie nr. 12 a. — *Nissen*, A. G., maler, f. 1907, S-H. 1952, s. 39—41. — *Nissen*, Karl, præst, grænsepolitiker, 1880—1952, s. 274. — *Nolde*, Emil, maler, f. 1867, H. 1950, s. 276—280, S-H. 1949, juni, s. 15—16,

K. S-H. 1952, s. 125—137. — *Olde*, Hans, maler, 1855—1917, Jb. E. 1952, s. 112—118. — *Ovens*, Jürgen, maler, se: Kunst m.m. 13 og 13a og Topografi nr. 130. — *Passow*, Richard, økonom, 1880—1949, H. 1949, s. 216 f. — *Paulsen*, Hermann, ungdomsleder, d. 1951, S-H. 1951, s. 80—81. — *Paulsen*, Ingwer, maler, raderer, 1883—1943, K. S-H. 1952, s. 79—86, H. 1949, s. 122—123. — *Peters*, Friedrich Ernst, lærer, forfatter, f. 1890, S-H. 1950, aug., s. 37—38. — *Peters*, L. C., gymnasielærer, politiker, 1885—1949, Jb. nfr. I. 1950, s. 190—92. — *Peters*: E. Redlefsen: Nicklaes Peters, Hermanns Sohn, maler, 1767—1825, N. 20, 1952, s. 145—157. — *Petersen*, Adolf, postmester, lokalhistoriker, 1874—1949, H. 1949, s. 237, Jb. A. 1949, s. 5—7. — *Petersen*, Fr., præst 1807—59, se: Alm. historie nr. 21 a. — *Petersen*, Georg Julius, forfatter, f. 1882, S-H. 1952, s. 82. — *Petersen*, Lorenz, læge, 1890—1952, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 179—180. — *Petersen*, Lorenz, sagfører, historiker, 1873—1944, Z. 73, s. XXIII—XXIX. — *Petersen*, Peter, pædagog, 1884—1952, S-H. 1952, s. 153—154. — *Posselt*: Th. O. Achelis: Johannes Friedrich Posselt (professor, 1794—1823), Jb. nfr. V. 27, 1949, s. 75—78. — *Prahl*: Th. O. Achelis: Hans Schlaikier Prahl (præst, 1845—1926), Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte, 1950, s. 86—90. — *Reeder*, Waldemar, landmand, politiker, 1893—1950, Jb. nfr. I. 1950, s. 193. — *Reimer*, Georg, lærer, lokalhistoriker, f. 1882, Jb. R. 1952, s. 7—10. — *Reuter*, Waldemar, læge, 1873—1950, S-H. 1950, marts, s. 23, H. 1950, s. 116. — *Reventlow*: P. Hirschfeld: Das Wittenberger Zeichenbuch der Sophie Reventlow (1816—1827), K. S-H. 1952, s. 189—190. — H. Schadendorff: Reventlowsche Briefe von der Romreise 1783/84, N. 19, s. 22—49. — *Richter*: E. Freytag: Johann Adam Richter, der Erbauer der Kirche in Kappeln und seine Sippe, Jb. A. 1950, s. 143—146. — *Riewerts*, Theodor, kunsthistoriker, 1907—44, H. 1950, s. 273—74, S-H. 1950, juni, s. 14. — *Rössler*, Walter, billedhugger, f. 1904, S-H. 1952, s. 74—75. — *Sachau*, Hans Joachim v., slesv.-holst. officer, 1791—1849, H. 1949, s. 287. — *Saggau*, Hermann, lærer, 1880—1951, Jb. nfr. I. 3, 1951/52, s. 180. — *Sager*: H. Hansen: Vom alten Peter Sager (1813—1905) und seiner klugen Tochter Katharina (Kasch, 1839—1900), Jb. A. 1950, s. 23—28. — *Sauermann*, Ernst, Landeskonservator, museumsdirektør, f. 1870, S-H. 1950, april, s. 23. — *Scheel*, Otto, historiker, f. 1876, H. 1951, s. 77—78, Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte, 150, s. 155—179. — *Schmidt-Petersen*, Jürgen, læge lokalhistoriker, 1860—1950, Jb. nfr. I. 1950, 193—194. — *Schrøder*, Ernst, grænsepolitiker, 1889—1951, H. 1951, s. 201. — *Spethmann*, Johannes, møller, botaniker, 1892—1951, H. 1952, s. 217—218. — *Storm*: A. Dahm: Theodor Storm in China, S-H. 1950, nov., s. 8—9. H. Frenzel: Italienisches Bildnis Theodor Storms, S-H. 1952, s. 359—360. U. Thiessen: Theodor Storm und die platdeutsche Sprache, S-H. 1952, s. 266—268. M. C. Mangels: Über Theodor Storms Begräbnisstätte, H. 1949, s. 160—162. — *Suadicani*, slægten, Jb. A. 1949, s. 41—45. — *Thomsen*, Hugo, Kreisbaurat, 1882—1949, Jb. A. 1950, s.

11—12. — *Thomsen*, Johannes, landmand, 1872—1949, Jb. A. 1950, s. 8—10. — *Thodsen*, Hermann, overborgmester, 1864—1946, Z. 73, s. XXXI—XXXIII. — *Todsen*, Olga, overborgmesterinde, 1870—1952, S-H. 1952, s. 342. — *Tychsen*: C. Langholz: Der Lebenslauf eines nord-schleswigschen Dorfpredigers aus der letzten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Personalialia des Seel. H. Pastoris von Rapstedt H. Tychonis Thomæi Tychsen, Schr. 2. rk., 10. bd., 2. hæfte, 1950, s. 24—32. — *Tonnesen*, Johannes, præst, skolemand, f. 1882, S-H. 1952, s. 51—52. — *Waitz*, Georg, historiker, 1813—86, S-H. 1949, aug., s. 6—7. — *Warnke*, Wilh., billedhugger, 1913—44, K. S-H. 1952, s. 70—72. — *Waschinski*, Ernst, historiker, f. 1872, H. 1952, s. 3—4. — *Weidemann*, Magnus, maler, f. 1880, S-H. 1950, juli, s. 21. — *Wenskus*, Claus, f. 1891, S-H. 1952, s. 16—17. — *Wipholm*: H. A. Nissen: Die Wipholm Kluft 1944 (Henning Petersen, Vipholm's efterslægt), Jb. 1950, s. 175—232. — *Wohlhaupter*, Eugen, retshistoriker, 1900—46, Z. 73, s. XXXV—XXXVIII. — *Wischer*, Fritz, lærer, forfatter, recitator, 1869—1949, H. 1949, s. 100—102. — *Wolff*: Wilhelm, geolog, 1872—1951, H. 1951, s. 338—339. — *Wöhlk*, Niko, maler, 1887—1950, H. 1951, s. 327—328, K. S-H. 1952, s. 49—66, S-H. 1951, s. 203—204. — *von Zeska*: Fr. R. S. v. Schwarzenfeld-Hall: Die »von Zeska« (med en af Detlef Thomsen udarbejdet slægtstavle som bilag), Jb. E. 1950, s. 132—135. — *Zwerg*, G. J., se: Kirkehist. nr. 11.

Anmeldelser

Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein

Landkreis Flensburg.

Hrsg. vom Landesamt f. Denkmalspflege. Deutscher
Kunstverlag. München-Berlin. 1952.

Det er en Præstation af Rang, at det kun to Aar efter Udgivelsen af det tilsvarende Værk om Ekernförde Amt (jfr. Sdj. Aarb. 1951. S. 292) er lykkedes Landeskonservator Dr. P. Hirschfeld at faa udsendt Flensburg Landkreds, altsaa Nørreangel og Midtlandet til Kjær Herred og Frisland. Selve Flensburg By vil derimod komme som et særskilt Bind. Og man faar saa meget desto større Respekt for Arbejdet, som dette helt hviler paa en Nyundersøgelse af Mindesmærkerne, medens man for Ekernfördes Vedkommende maatte bygge paa et alt foreliggende Manuskript, med hvilket man, som anført i den ovenfor nævnte Anmeldelse, ikke var helt tilfreds, men alligevel af økonomiske Grunde maatte lade sig nøje. Det er efter Forordet at dømme ogsaa Pengene d. v. s. det dyre Papir, der er Aarsag til, at man stadig har maattet anbringe Størsteparten af de gennemgaaende særdeles gode Illustrationer paa Plancher bag i Bogen. Men her er der forøvrigt sket en meget heldig Ændring. Kirkeinventaret er ikke, som i Ekernfördebindet ordnet efter saglige Grupper, men anbragt sammen med Billederne af Kirkens Arkitektur, og vel at mærke ogsaa naar det er fjærnet fra Kirken og havnet i et Museum. I denne Forbindelse mindes jeg f. ø. undertiden min gamle Ven Haupts noget bidske Paastand: „Die Museen sind die ärgsten Feinde der Denkmalspflege!“ For at tage et enkelt Eksempel findes der saaledes i Landesmuseet paa Gottorp følgende Sager fra Eskris (Esgrus) Kirke: Den katholske Altertavles Prædella (Fodstykke), en St. Dionysius Figur, en Monstrans og et Røgelseskar. Naa, det er jo overvejende Sager, der er ude af Brug. Adskilligt værre er det, at Kirken i Kvern 1881 solgte to Alterstager og den pragtfulde

„gyldne Alterbordsforside“ fra Valdemarstiden til en Opkøber, og det tilmed for en Bagatel af 300 Rmk. Heldigvis havnede den efter nogen Omflakning paa Germanisches Museum i Nürnberg.¹⁾

Men i hvert Fald har den haft en bedre Skæbne end den overmaade smukke Alterkalk fra o. 1300 (T. 240), der fra Rydkloster kom til Helligaandsklostret (den danske Kirke?) i Flensborg, om hvilken det S. 287 lakonisk hedder „seit 1948 verloren“, hvilket efter Oplysninger fra anden Side betyder stjaalet!

Ogsaa Opstillingen af Teksten er bleven ændret, og selve Teksten er bleven mere knap og koncis, hvorved det er blevet muligt at skaffe Plads til en lignende kunsthistorisk Oversigt som den, der fra første Færd Amt for Amt har været i „Danmarks Kirker“. Som noget helt Nyt maa her fremhæves, at der er givet en bygningsteknisk Redegørelse for de hidtil ret oversete Bøndergaarde, der skyldes Ingeniør Dr. Sæftel og danner et udmærket Supplement til Mejborgs nydelige, men undertiden lovlig lyriske Bog om „Slesvigske Bøndergaarde“ fra 1892. Hele den øvrige Indledning, ligesom Beskrivelsen af de enkelte Bygninger skyldes derimod Dr. Hirschfelds faste Medarbejder Dr. Ellger. Som en Slags Prolog gør han Rede for snart sagt alt mellem Himmel og Jord, der vedrører Kirken. Ikke blot dens verdslige og kirkelige Inddeling, men tillige dens Topografi, dens Historie i videste Forstand, sproglige Forhold m. m. Det forekommer mig, at det meste af dette kunde have været sparet. Det er baade for lidt og for meget og kan undertiden — sikkert mod Forf. Hensigt — virke misvisende. Naar det f. Eks. S. 8 siges, at paa Reformationstiden ændres den gammeldanske Stednavneendelse thorp til rup, er dette ikke noget for Angel typisk, men gælder overalt indenfor dansk Sprogomraade. Et Hørup, Sørup og Brarup træffes jo ikke blot i Angel, men f. Eks. ogsaa i Viborgegnen, paa Fyen og paa Falster. Højt regnet fortæller det kun, at F o l k e s p r o g e t dengang har været dansk hernede, hvilket jo ikke behøves at bevises.

Anderledes derimod med den egentlige, kunsthistoriske Oversigt, der giver en knap, men regulær Besked. Og i Modsætning til de tilsvarende Oversigter i „Danmarks Kirker“ har Forf. her den Fordel, at den Del af Landet, han behandler, i højere Grad, end hvad der er Tifældet Nord for Kongeaaen — delvis ogsaa Skelbækken — danner en kunsthistorisk Helhed. Ganske vist er Kredsene (de gamle I.en) en relativ ny Inddeling.

¹⁾ Et ikke i Teksten anført romansk Ciborium (Oblatæske) fra samme Kirke opbevares fra 1856 i Nationalmuseet (Invent. Nr. 15664).

Men de er langt mindre end i Kongeriget, hvor efterhaanden en Række Amter er slaaet sammen — Sorø A. bestaar saaledes af hele fire gamle — og kuriøst nok synes de ogsaa i noget højere Grad at følge de kunsthistoriske Skel. Medens man saaledes ikke kan skrive en kunsthistorisk Oversigt over Kirkerne i Københavns Amt uden stadig at maatte skele til de tre Naboamter, lader dette sig bedre gøre hernede. Dermed skal naturligvis ikke være sagt, at Arkitekturen følger Kredsgrænsen, hvad Forfatterens gentagne Henvisninger til Sydangel (Slesvig A.) da ogsaa viser! Men for at nævne Skavankerne tvinger det mindre Omraade saa at sige Forf. til at gøre sin Oversigt mere systematisk, mindre egnet for almindelige Læsere, end Tilfældet er med „D. K.“

I Modsætning til Ekernførde A. spiller Kirkerne her langt den største Rolle. Dog maa man ikke glemme, at netop Nr. Angel har to verdslige Bygninger, der hver paa sin Vis staar i Topklasse. Det ene er Sønderjyllands skønneste Renæssancebygning, det Lyksborg (Glücksburg) Hertug Hans d. Y. 1582 ff. rejste paa det fuldstændig forsvundne Rydklosters Tomt. Med sine tre, paa Langsiden sammenbyggede Huse og fire Hjørnetaarne samt yderligere fremhævet ved sin vidunderlige Beliggenhed turde det være det stolteste Eksempel paa denne tilsyneladende upraktiske Bygningstype, der er saa udbredt i Holsten, hvorimod den kun i ringe Grad har vundet Indpas i Kongeriget, som paa Egeskov ved Svendborg. Men medens Lyksborg, hvis tyske Navn er afledet af Hertugens Valgsprog *Gott gebe Glück mit Frieden*, paa Grund af de talrige Ejerskifter og ikke mindst ved den Nymontering, der fandt Sted, da Frederik VII 1854 valgte det som sin sønderjydske Residens, væsentlig virker ved sin Arkitektur, synes det udadtil mere beskedne Gelting indvendig at være en ren Perle med sine Malerier og de rige Stukarbejder, den ogsaa paa Augustenborg virkende Italiener M. A. Tadei udførte 1777 ff. Naar man til disse to lægger Rost og Rundhof (Rundtoft) turde Rækken af mere betydelige Herregaarde være afsluttet.

Af de 26 Kirker er to helt nye, medens Resten er middelalderlige, saaledes at de 21 tilhører den ældre Middelalder, den romanske Tid, 2 den senere Middelalder, der for disse Smaakirker er en bedre Benævnelse end Gotiken, da der er grumme lidt Gotik ved dem. Den af Hans d. Y. 1622 opførte Nykirke maa ligesom dens 7 Aar ældre Genbo Kegnæs trods deres sene Opførelsestid i Virkeligheden efter deres Plan henregnes til Middelalderen. Aldersfordelingen 21 romanske mod 2 senmiddelalderlige svarer fuldstændig til den, der er almindelig paa gam-

meldansk Folkegrund, hvis Sydgrænse er Dannevirke og Ekernførde Fjord.²⁾ Og det er endda tvivlsomt, om Antallet af de romanske Kirker ikke oprindeligt har været lidt større og maa forøges med én nemlig Jörl. Jeg indrømmer villig, at jeg selv i mine „Landsbykirker“ har afbildet den som Type paa en senmiddelalderlig Landsbykirke (2. Udg. S. 107) men senere hen har jeg faaet mine Tvivl. Det skyldes den anseelige Syv Kirke ved Roskilde. (D. K. Københavns Amt II, 1137). Den har tidligere — ogsaa af mig — været betragtet som en senmiddelalderlig Langskibskirke. En under heldige Forhold mulig Udgravning i Forbindelse med meget indgaaende Undersøgelse: har imidlertid vist, at den fra første Færd har været en lille, fuldtudviklet romansk Kirke med Korrunding, af hvis Vestgavl der endnu er Rester. Naar Jörl Kirke nævnes i Kirkeregistre, der bevislig er ældre end den nustaaende, kan Forgængeren, som Forf. antyder, jo have været en Trækirke, men Eksemplet fra Syv maner alligevel til Forsigtighed.

Som i det øvrige Land er Størsteparten af de romanske Kirker (16) opført af Kamp, et Par af blandet Materiale og kun to af Tegl. Men i Behandlingen af Materialet gør der sig en betydelig Forskel gældende.

I Midtlandet og den tilstødene Del af Angel er de gennemgaaende ret smaa Kirker bygget af raa og kløvet Kamp. Men rigtig inde i Angel ligger der en lille Enklave af Kvaderstenskirkker, der forøvrigt strækker sig ned i Sydangel. Den skønneste af dem og vel i det hele Sønderjyllands smukkeste Landsbykirke er Sørup. I Modsætning til Munkbrarup, som ellers vilde være en slem Konkurrent, har den heldigvis bevaret sin søjleprydede Apsis og sine to Søjleportaler. Hvorfor netop disse Kirker er bleven særlig udmærkede, kan ingen med Sikkerhed sige, men i Spørgsmaalet om deres Stammer er dansk og tysk Viden-skab enige. De har intet at gøre med de godt 700 jydsk Kvaderstenskirkker, hvis sydligste Forpost paa Østkysten er Ensted, men er saa at sige Aflæggere af den ældste Slesvig Domkirke. Det er imidlertid et Spørgsmaal, om ikke dennes Indflydelse har strakt sig videre nemlig udover de sydfyenske Øer, hvor navnlig Langeland har gode Kvaderstenskirkker, ja endog helt over til Lolland, der mellem alle sine røde Teglstenskirkker dog har 6 kvaderbyggede.

Derimod tvivler jeg paa Rigtigheden af Forf.s Hypothese, at Domkirken ogsaa skulde være Stammer til Amtets Tegl-

²⁾ Baade Frisland og Ejdersted har jo kun statsretslig, aldrig folkeligt været danske, og Dänischwold er koloniseret fra Syd.

stenskirker, til hvilke Genboen Broager vist slutter sig. Snarere tror jeg paa den anden, af ham fremsatte Gisning, at de skulle være paavirkede af den store, sjællandske Teglstensarkitektur, saaledes at det helt forsvundne Rydkloster kunde have været Bindeleddet mellem disse to saa fjærnt fra hinanden liggende Landsdele. Ryds Forgænger, Guldholt ved Isted Langsø, blev nemlig i æ. m. delvis befolket af Cistersiensermunke fra Esrom paa Sjælland, som ogsaa var Moderkloster for Sorø. Og erindrer man det stærke Sammenhæng, der var indenfor denne Munkeorden, og dens Forkærlighed for Teglstensarkitektur — tænk paa Sorø, Vitskøl og Løgum — er en saadan Forbindelse, der tilmed støttes af arkitektoniske Enkeltheder, vist ikke helt utænkelig.

Af de fritstaaende Klokkehuse af Træ, der engang var saa karakteristiske for Angel, er der nu desværre kun et eneste tilbage i Amtet, nemlig Gelting. Ond har Tiden i det hele været mod disse mærkelige Bygværker. Kort før 1. Verdenskrig saa jeg med Sorg Tømret af Aventofts ligge paa Jorden, og fra min egen Hjemstavn mindes jeg det 1902 nedrevne i Ullerup. Noget heldigere er det gaaet med de i Reglen op mod Kirkens Vestgavl liggende, ligeledes af Træ tømrede Klokkehuse. Af dem er der dog endnu tre tilbage. De synes, som ogsaa indirekte fremhævet af Forf. absolut at være en sydslesvigsk Specialitet. I hvert Fald har jeg aldrig set dem nord for Grænsen, hverken i Nordslesvig eller Kongeriget. Naar det om de fritstaaende siges, at de ikke er noget særligt for „vort Distrikt“ (altsaa Flensborg A.), men at de forekommer i hele Slesvig ja endog i Ditmarsken, er dette naturligvis rigtigt. Men det burde have været tilføjet, at de ogsaa havde været udbredte i Danmark (jfr. „Landsbykirker“ 2. Udg. S. 13—14). Nu er der foruden 14 i Nordslesvig — kun bevaret 6 paa Lolland og ligesaa mange i det gammel-danske Skaane. Men fra skriftlige Kilder kendes de fra de øvrige Landsdele, og paa Lolland var de ved Midten af 18. Aarh. endog saa talrige, at en Præst kunde skrive, at hans Kirke ligesom de øvrige paa Øen havde et Klokkehus af Træ paa Kirkegaarden.³⁾

I Beskrivelsen af de enkelte Kirker er der kommen flere Tekstbilleder, og ikke mindst hilser man med Glæde de talrige Litteraturhenvisninger. At der i disse er medtaget al dansk Litteratur, der fortjener at nævnes, er i og for sig kun, hvad man kunde vente. Nærmere at gaa ind paa Beskrivelsen af de enkelte Kirker vilde føre for vidt. Opstillingen af selve Teksten er

³⁾ Strængt taget hører de stilige svenske Klokkestabler til samme Kategori. Naar de virker ganske anderledes end vore, skyldes det, at disse er tømret af Eg, de svenske derimod af Gran eller Fyr.

noget anderledes end i „D. K.“, mere „topografisk“ end den hos os gennemførte „historiske“, men giver, saa vidt jeg kan se og kender de paagældende Kirker, god og reel Besked. Og den kortfattede Indledning „Baugefüge“, der vel nærmest maa oversættes med „Bygningsdele“, og som „D. K.“ ogsaa har, samt den adskillig fyldigere „Baugeschichte“, der saa at sige afslutter den egentlige Beskrivelse, hjælper den almindelige Læser med at følge Kirkens Udviklingshistorie. En Kirkebygning er jo nemlig en levende Organisme, og sikkert ikke en eneste har bevaret sit oprindelige Udseende.

Adskilligt af det middelalderlige Inventar som Altertavlerne er fortrængt af efterreformatoriske, hvis bedste Stykker skyldes den kendte flensborgske Billedsnider Ringering, der ogsaa har været en flittig Leverandør af Prædikestole. Til Gengæld kan Amtet opvise to saa enestaaende Snitværker som de Rækker af Lidelsesrelieffer, der findes i Hyrup (T. 81 f.) og Nr. Haksted (T. 138 f.) og oprindelig som endnu det førstnævnte Sted har haft deres Plads ved Korbuen. De gaar tilbage til Midten af 13. Aarh., er paavirkede af fransk Kunst og først taget op til grundig videnskabelig Behandling af den altfor tidlig afdøde, ligesaa elskelige som haabefulde, unge danske Arkæolog Ivar Hertzsprung. Kuriøst nok er i Hyrup, der maa betragtes som ældst, de enkelte Relieffer nummererede med Runerækkens Begyndelse, futharken.⁴⁾ Ogsaa af Stenarbejder findes der i Amtet to udmærkede Prøver, den fra Gotland indførte Sandstensfont i Sørup og Granitfonten i Munkbrårup (T. 127-28), der hører til det allerypperste af jydsk Granitkunst. Derimod skyldes det vel Nr. Angels relativ faa Adelsgaarde, at der kun kan nævnes en eneste Renæssanceligsten af Format, nemlig en i Stenbjerg fra 1571 (T. 217), der er hugget af samme dygtige nederlandske Stenmester som Thomas Stures to Aar ældre prægtige Sten i Notmark paa Als.

M. Mackeprang.

⁴⁾ Jeg gør opmærksom paa, at Gengivelsen af disse hos Hertzsprung (Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1901. S. 9) afviger stærkt fra Værkets (S. 197), der for at sige det rent ud, ikke alle har for meget med Runer at gøre!

Danmarks Historie

Udgivet af Historikergruppen ved Johan Hvidtfeldt, Ib Koch-Olsen og Axel Steensberg (Det danske Forlag. 1950—53. I, 424 s., II, 422 s.).

Den forøgelse af Danmarkshistorier, som det af „Historikergruppen“ under ovennævnte redaktion udgivne værk betyder, vidner først og fremmest om et frisk og dristigt initiativ. „Historikergruppen“ kan vist betegnes som et slags arbejdsfællesskab (et team?) af „yngre“ historikere, der studerede ved vore to universiteter i midten af 30'erne, altså i en tid, hvor den radikale professor i historie Erik Arup (d. 1951) gav tonen an i historieundervisningen. Af beundrende, måske lidt ukritiske elever er der blevet tildelt ham en betydning for historikerne i 1. halvdel af 20. århundrede lig den, Kr. Erslev havde for sin tid. Fra besættelsestiden erindres „Historikergruppen“ som udgiver af en række gode småskrifter under titlen „Vi og vor Fortid“. De fleste af gruppens medlemmer er vel nu i alder mellem 40 og 45, og til den opgave, som de her har givet sig i lag med, har de kvalificeret sig ved historiske arbejder hver inden for sit særlige område. De to ældste og betydeligste historikere blandt dem er landbrugshistorikeren, dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang og museumsmanden, dr. phil. Axel Steensberg.

Værket har i alt 14 medarbejdere samt to billedredaktører, hvilke sidste har gjort et fortræffeligt arbejde og forsynet værket med talrige gode billeder, der virkelig i sig selv fortæller noget og illustrerer, oplyser teksten. Tekstmedarbejdernes manuskripter har, hvad udtrykkelig betones, stået til tremandsredaktionens „fulde rådighed“, og der går sære frasagn om, hvordan redaktionen har formet af det indleverede ler. Medarbejderne må dog formodentlig have ansvaret for de i deres afsnit givne oplysninger, men i øvrigt får redaktionen altså et væsentligt ansvar og ære for form og stil og værkets hele disposition.

Da værket er på knap 850 sider, hvoraf vel omkring en fjerdedel er billeder, vil enhver forstå, at en udførlig Danmarkshistorie er der ikke tale om. Møn ikke A. D. Jørgensens 40 Fortællinger af Fædrelandets Historie har været et slags forbillede for udgiverne? Dette dog opfattet således, at nu gjaldt det ikke længere om at skrive politisk historie, men kulturhistorie og socialhistorie? Jeg vilde nærmest betegne værket som en række billeder af dansk kulturhistorie — billeder, der dog stundom følger efter hinanden på en mig meget uforståelig måde. Til disse billeder er løst knyttet enkelte politiske tildragelser, skildrede i stor kortfattetethed. Drastisk kan man illustrere dette

forhold med, at læseren får at vide, at man tidligere kun skiftede underbukser to gange om året, medens Magnus den Gode og Lyrskovslaget ikke er omtalt.

Ser man på værket fra dette synspunkt, vil en del kritik formodentlig forstumme, og man vil med større behag kunne nyde de mange velskrevne kulturhistoriske skildringer. De serveres i små bidder på 2—3 sider med særskilte overskrifter, der ganske vist tit er noget vage og lidet dækkende. Den naturlige trang til at forme disse overskrifter som bogstavrim: I torp og på tinge, Mellem magterne, lys og luft osv. har nok sin del af skylden herfor. Men denne opdeling i småbidder gør sikkert skildringerne mere lettilgængelige for menigmand.

Værkets kulturhistoriske og økonomisk-historiske præg viser sig også i overskrifterne for de større afsnit, hvori det er delt op. Kongernes regeringstid som inddeling er forladt, og heller ikke de store righistoriske hændelser: Østdanmarks tab, adskillelsen med Norge, hertugdømmernes afståelse møder vi som indgribende hændelser. Reformation, oplysningstid eller guldalderdigtning optræder heller ikke i disse overskrifter. Jeg skal nævne enkelte af dem. Johan Hvidtfeldt skriver om „Købstads-handelen og kampen mod Lübeck“, der omfatter tiden 1422—1536. Nævnte begyndelsesår er året for udstedelsen af en forordning til gavn for købstæderne. Bevidst har man åbenbart villet undgå dronning Margretes dødsår 1412 som begyndelsesår. I øvrigt konstaterer læseren, at dødsåret slet ikke nævnes, kun datoen 24. okt., hvad der ifølge sammenhængen refererer sig til året 1410! Det må være en lapsus.

Som titel for tidsrummet 1536—1660 er valgt „Godsejernes magtperiode“ og for tiden 1660—1750 „Enevældens Danmark“, skønt enevælden først ophører ca. 100 år senere. Tiden 1750—1814 skildres som „Storhandelens gennembrud og de store landboreformer“. Perioden 1852—84 kaldes „Fabrikker og maskiner“, og tidsrummet 1884—1914 skulde først have heddet „Teknikens og folkestyrets sejr“, men er blevet omdøbt til det lidet sigende „Frigørelsen“. Dette afsnit indledes — ikke just med større patos — med en skildring af, hvordan man blev klar over, at møddingen var et værdifuldt arkiv, hvis gode stoffer det gjaldt om at pleje og bevare. Anmelderen, der selv er opvokset på landet, vil i øvrigt aldeles ikke underkende betydningen heraf. — De nævnte titler viser, hvordan det er materielle forhold, som det har været redaktionen om at gøre at få fremhævet og belyst.

Fremstillinger, der både lægger vind på kortfattethed og malende udtryk, vil i særlig grad være udsatte for unøjagtig-

heder. Summariske udsagn er sjældent helt dækkende. At værket indeholder en del urigtigheder, bør derfor ikke overraske. Jeg skal omtale nogle stykker.

I bd. I s. 150 bemærkes, at det i 1400-årene blev skik, at kun præsten drak vinen. 1400-årene må være en misforståelse (trykkefejl?) for 400-årene (det 5. årh.). S. 306 hedder det, at „endnu i denne tid [1536—1660] skulle tinget afholdes i fri luft for at sikre fuld offentlighed. Tinget blev holdt en gang om ugen på en og samme hverdag“. Jeg kan her henvise til, hvad jeg selv har oplyst om forholdene på Falster, at der her i hvert fald i første halvdel af 17. årh. fandtes tinghuse, og at man vel havde en bestemt ugedag som tingdag, men at der selvfølgelig kun holdtes ting, når der var noget at forrette, og at man i travle tider undlod at holde ting (Falsters Historie I, s. 374). Mikkelsdag angives at være den 30. sept., skønt den, hvad der dog vist er de fleste bekendt, er den 29.

Nogle unøjagtigheder vedr. sønderjydske forhold skal også nævnes. I bd. II, s. 85 citeres Frederik VI.s kendte reskript af 15. dec. 1810, hvori det hedder: „hvor det danske sprog er almeenmandssprog“, hvad der gengives som „allemands“ sprog. S. 141 står, at fra 1804 udkom „Flensburger Zeitung“, hvad der er trykkefejl for 1840. Ret mærkeligt virker undladelsen af omtalen af den tyske skoleinstruks af 1888, og ved skildringen af afstemningen i 2. zone burde den for danskheden så uheldige bestemmelse om afstemningsret til de folk, der var fødte i zonen, være nævnt. Større tilknytning til Sønderjylland havde de talrige tyske embedsmænd og tjenestemænds børn dog ikke. Det er endvidere ikke ganske korrekt, hvad der s. 301 siges om, at alle tillidsmændene på mødet 16.—17. nov. 1918 i Åbenrå var enige om det der fremsatte forslag. Jeg må henvise til at sammenligne med fremstillingen i 5. bd. af „Sønderjyllands Historie“.

At forf. til afsnittet 1914—39 må være radikal, fremgår på en ret uheldig måde af skildringen. Det synes helt symbolsk, at forf. ved omtalen af sikringsstyrkens indkaldelse 1. aug. 1914 først beretter om, hvordan dette virkede i Skive! Men uden at ville forklejne Skive er det dog ikke jordens navle eller Danmarks midtpunkt. Som det vistnok turde være almindelig kendt, forfægtede det radikale partis udenrigspolitiske ekspert, P. Munch, den anskuelse, at en verdenskrig ikke kunde bryde ud. Det var et argument, der brugtes til forsvar for det radikale partis negative indstilling til dansk militær. Om P. Munchs nævnte anskuelse fortælles nu intet. Derimod citerer forf. en udtalelse af J. C. Christensen fra julen 1913, hvor han udtryk-

ker sit håb om fredstankens sejr. Videre siger han med henblik på begivenhederne sidst i juni 1914, at de i Danmark ikke gjorde større indtryk: „De fleste var enige med J. C. Christensen“. Da J. C. Christensens udtalelse ikke er fra juni 1914, hører bemærkningen ingen steder hjemme. Det faktiske forhold er dog, at J. C. søgte at styrke dansk forsvar (militærlovene 1909), medens de radikale undergravede det. Hen i vejret er det også at tale om „antimilitaristiske“ partier (s. 325), såfremt der herved forstås, at de andre partier var „militaristiske“. Tåbeligt er det endvidere at skrive om påskekrisen 1920 (s. 305): „Kongens handling havde således fået et statskups følger“. Forf. kender tilsyneladende ikke ret meget til følgerne af statskup.

Om „Atlantehavsdeklarationen“ hedder det fejlagtigt, at den vedtoges på et møde den 14. aug. 1941 om bord på „Prince of Wales“; den er af 12. aug. Det er heller ikke korrekt at sige, at den fastslog „krigsmålene“, da Amerika på det tidspunkt ikke var i krig. Mærkelig forekommer skildringen af Amerikas inddragen i krigen mig at være: „Efter at japanske flyvere havde angrebet Pearl Harbour erklærede U.S.A. d. 8. december 1941 krig mod Japan, og derefter mod Tyskland og Italien“. — Når det om befrielsesregeringen maj 1945 siges, at „man var enige om, at der ikke måtte røres ved grænse-spørgsmålet; grænsen skulle ligge fast“, er dette også ukorrekt; som bekendt var der herom dyb uenighed, selv om man gik med til udtalelsen om, at regeringen, der „står på den nationale selvbestemmelses grund“, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast.

Efter værkets hele anlæg er det rimeligt, at Erik Arup og hans meget omtvistede „Danmarkshistorie“ bliver fremhævet, og at vi igen får citeret Arups udtalelser om, at de folk, der i det 12. årh. tog nyt land under ploven, er folk, der bør huskes: „Deres gerning fortjener nok så meget at mindes af historien som deres, der gik på korstog imod vender og ester med Absalon eller Andreas Sunesøn“. Formodentlig er der nu ikke to meninger om det fortjenstfulde i fredens sysler, i det at „tage nyt land under ploven“, men havde vi overhovedet haft mulighed for at skrive Danmarkshistorie, om vi ikke havde haft mænd som den ikke omtalte Magnus den Gode, Valdemar og Absalon eller Valdemar Atterdag?

Kuriøst virker det, når man i værket ser navne kursiveret på disse helt ukendte personer, hvis gerning fortjener at mindes som Arups Bjørn i Suserup, husmand Jens Peder Jensen, der i 1845 fremkom med en ytring om at brænde herregårde af ligesom i Frankrig, den gamle diligencekusk Jens Møenbo i Hillerød, der

berømmes for „god blæsning“, eller Peter Søe, der i 1842 søgte om eftergivelse af gæld til fattigvæsenet for at kunne indgå ægteskab. Typografisk har disse navne samme betydning som det politiske og åndelige livs stormænd.

Skønt dette falder mig for brystet, ønsker jeg så vist hverken navnene eller skildringerne, hvori de forekommer, væk. Tværtimod anser jeg det for værkets ære, at det skildrer kårene hos høje og lave, for bønder, husmænd og arbejdere. Man glæder sig i høj grad over forfatterens samfølelse med den store, brede befolkning og fryder sig ved at læse om, hvordan selv de underste lag i vort folk arbejder sig frem til menneskeværdige kår — både materielt og åndeligt. Særlig kommer dette frem i afsnittet om De store landboreformer og i afsnittet om tiden 1884—1914.

Eksempler på de mange velskrevne kulturhistoriske skildringer, som værket som sagt indeholder, vil man kunne fremdrage i hobetal. Fra det sidst nævnte afsnit vil jeg tage stykket om „Andelsbonden“ (s. 229 f.) med dens skildring af stuerne: „I bondens stuer kom nu også moderne møbler frem, buffet'en og kommoden, skrivebordet med de drejede ben og det lille tobaksbord. Over det hang pipebrædtet med det broderede tæppe af grønt klæde. Mange porcelænspipehoveder havde billeder af kongen eller de sønderjydske piger, fremtrædende politikere eller jagtscener og fredelige landskaber. På væggen hang også avismappen ved siden af dyrskuediplomer, billedet fra højskoletiden og soldaterfotografier“. Man kunde havde lyst at citere hele stykket — også fordi ældre læsere vil nikke genkendende til skildringens ægthed.

De kritiske bemærkninger, som jeg i det foregående har fremført, sigter vel til at vise den nye Danmarkshistories begrænsning, men stort set går de ikke ud på at kritisere, hvad værket yder. Thi disse ydelser er al ære værd. Det er god og sund historisk læsning; der fremlægges et rigt navnligt social- og kultur-historisk stof i en frisk, fornøjelig og fængslende form. Man ønsker levende, at bogen må få den fortjente udbredelse og blive læst i „de tusind hjem“, for hvilken den er skreven.

Gottfried Ernst Hoffmann:

Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig

1953. 115 sider.

Det er nu over et halvt århundrede, siden *Georg Hille* udsendte sin lille „Übersicht über die Bestände des kgl. Staatsarchivs zu Schleswig“, hvori han ikke blot gav en oversigt over de enkelte arkiver, men også over deres og de pågældende embeders historie. Hille havde siden 1871 været leder af statsarkivet, og han kendte sit arkiv ud og ind. Hans bog har da også været til stor hjælp for enhver, der har skullet studere i det slesvig-holstenske arkiv. Men den har i mange år været stærkt forældet, dels fordi der i 1920'erne blev foretaget en fuldstændig omgruppering af de enkelte arkiver, dels fordi der siden 1900 er blevet afleveret mange arkivalier, i 1922 således overretternes og provinsialregeringens arkiver, noget senere den preussiske regerings arkiv, der nu er det mest omfattende af alle de fonds, som findes i landsarkivet.

I 1936 blev der gennemført en arkivudveksling mellem Danmark og Tyskland, hvorved en stor del af de nordslesvigske lokalakter blev afleveret til landsarkivet i Åbenrå og til rigsarkivet i København. Men enhver, der kender lidt til arkiver, vil være klar over, at ingen udveksling, hvor omfattende den end er, kan løse alle arkivalske problemer. Det vil i mange tilfælde være uforsvarligt at aflevere sager vedr. en bestemt landsdel, når de ligger som bilag til en betænkning eller lign. Og protokollerne vil i hvert fald aldrig kunne deles. En fotografering kan klare en del problemer, men en fuldstændig fotografisk gengivelse af så omfattende arkivmasser, som der her er tale om, vil uden tvivl ligge uden for det økonomisk muliges grænse. Enhver, der mere indgående vil arbejde med sønderjydsk historie, må derfor også benytte det slesvig-holstenske landsarkivs akter og protokoller, der nu er anbragt på det gamle Gottorp slot, som rummer så mange historiske minder, både for danskere og tyskere. Det må derfor hilses med glæde, at *G. E. Hoffmann*, arkivets nuværende direktør, har udgivet en ny oversigt over dets indhold.

Det lille værk, der er mangfoldiggjort med en helt ny teknik, indeholder en fortegnelse over alle arkivfonds. Der gives korte oplysninger om de enkelte arkivers og embeders historie, og samtidig henvises til den historiske litteratur vedr. arkiv- og

administrationsforhold. Det er også af stor værdi, at det gennem en række henvisninger er muligt at finde frem til andre afdelinger, som kan have interesse for den, der arbejder med et bestemt arkiv. Desuden gøres der opmærksom paa supplerende arkivalier i universitetsbiblioteket, i det danske rigsarkiv, i landsarkivet i Åbenrå eller andetsteds. I denne forbindelse kunne der være grund til at nævne, at en række retsprotokoller fra Vesterlandsfør—Amrum, nemlig justitsprotokoller 1732—1822, skøde- og panteprotokoller 1687—1826, auktionsprotokoller 1732—1812 og skifteprotokoller 1762—1812, findes i landsarkivet i Åbenrå, hvortil de i 1947 blev afleveret fra landsarkivet i Viborg.

Hoffmanns bog er ikke nogen registratur over de arkiver, der findes i landsarkivet. En sådan ville fylde adskillige bind. Det er en oversigt, der i formen kan minde om Kr. Erslevs bog om rigsarkivet fra 1923. Indenfor de snævre rammer, det nu engang har været nødvendigt at trække for arbejdet, giver den dog, hvad man kan vente at finde. Foruden de historiske oversigter er der korte redegørelser for det væsentlige af arkivernes indhold, yderårene for de arkivalier, de omfatter, samt angivelse af deres omfang, angivet i „fag“. Jeg har i de sidste måneder haft lejlighed til at eftergå en stor del af oplysninger i Hoffmanns værk og kan bevidne, at den på alle punkter er nøjagtig og præcis.

Den billige reproduktionsteknik gør det vel ikke utænkeligt, at en ny udgave vil kunne udgives indenfor en overskuelig aarrække. Arkivoversigter af denne art forældes jo desværre hurtigt, fordi arkivernes samlinger til stadighed forøges. Hvis en revideret udgave engang skulle komme, kunne man måske ønske sig, at der også kunne blive plads til nogenlunde udførlige redegørelser for de arkivrepertorier, som jo er arkivernes hjerte. En sådan redegørelse har ikke så stor betydning ved de ældre arkiver, der er blevet omordnet og registreret i landsarkivet, men så meget desto mere ved de nyere arkiver som f. eks. overretten på Gottorp og regeringskancelliet i Glückstadt. Enhver, der har brugt Erslevs bog, ved, hvor stor hjælp man har af hans henvisninger til repertorier og registreringer, og selvom forholdene ikke er nær så brogede i landsarkivet som i rigsarkivet, vil oplysninger herom dog uden tvivl have sin store værdi.

Enhver forsker — dansk eller tysk — som skal studere i Slesvig, vil være landsarkivet og dets leder taknemmelig for den udmærkede håndsrækning, denne bog giver dem. Megen tid vil kunne spares, fordi man nu kan forberede arbejdet hjemme i sin stue. Alle, der overhovedet kan læse inden ad, kan få sikkerhed

for, at han virkelig har gennemgået alle de arkiver, der kan tænkes at have værdi for ham. Mange bekymringer for ikke at have fået det hele med, kan gemmes til andre lejligheder.

J o h a n H v i d t f e l d t.

Et Liv i Danskhedens tjeneste

Nicolai Svendsen: Sønderjyds Skæbne. Et Levnedsløb. I. »Dannevirke«s Forlag, Haderslev. Hovedkommission »Danskerens Forlag«, Aabenraa.

Sønderjyds Memoire-Litteratur er blevet et betydeligt Værk rigere med første Bind af fhv. Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsens Minder, som snart vil blive fulgt af et andet og afsluttende Bind, der, hvad mange sikkert vil beklage, kun rækker frem til Genforeningen. Nicolai Svendsens betydelige Indsats i den danske Skoles Tjeneste og de mange Erfaringer, han under denne Gerning har høstet, vilde i høj Grad have været Udgivelsen af et tredje Bind værd.

Naar den gamle Skole- og Pressemand har kaldt sin Bog „Sønderjyds Skæbne“ har han sikkert dermed villet understrege, at de Oplevelser og Begivenheder, han har skrevet om, er knyttet til hans egen Person, og det er for saa vidt ogsaa rigtigt, idet han har placeret sig selv som Betragter og lagttager, saaledes som han stedse har gjort det baade som Skribent og mundtlig Beretter. Han har altid, vil man have lagt Mærke til, ønsket at have et Udgangspunkt og et Udsigtspunkt for sine Skildringer, og den Fremgangsmaade har han ved Lejlighed ogsaa anbefalet andre at bruge. Men under Fortællingen om sin egen ikke helt almindelige Udvikling fra Skolemand til Pressemand og tilbage til Skolen igen, faar han desuden Lejlighed til at skildre sin snævre Hjemstavns og Grænselandets Skæbne under det betydningsfulde Afsnit af dets Historie, som Tiden under Fremmedherredømmet med Befolkningens Kamp for Fædreland og Sprog udgør.

Han begynder med at fortælle om sin egen Slægt, der baade paa fædrene og mødre Side er rundet af vestslesvigsk Bonderod. Han fortæller om Hjemmet i Hjemsted ved Skærbæk, hvor han blev født den 10. August 1873. „Vort Folk“, saaledes betegnede Nicolai Svendsens Moder Slægten, og han er enig med hende i, at den „ligger som et fast og bindende Net

over hele det menneskelige Samfund i dets Udvikling og Gang gennem Tiderne.“ Slægten — vort Folk — skriver han, havde sin Historie, og den, der som Barn har nemmet den, glemmer den aldrig. Det er fra Slægten, han har taget sit Udgangspunkt, og det er fra sine Barndoms Høje han nu paa sine gamle Dage ser tilbage paa det, der blev, og det, der bliver. Hans Evne til at fortælle er, hvad han selv ikke er blind for, sikkert en Arv fra Moderen. Naar hun fortalte, skriver han, kunde det hæve sig til Sagastil.

I tre af Bogens indledende Kapitler gives der en værdifuld kulturhistorisk Skildring af det daglige Liv paa Vesteregnet og af de aandelige Rørelser, der bidrog til at fremme Nationalitetsfølelsen i den nordlige Del af Vestslesvig. Nicolai Svendsen fortæller om sin Skolegang, og om hvorledes et Besøg i den gamle Kongeby Ribe i Forbindelse med hans Færden i de mærkelige Naturomgivelser bidrog til at gøre hans Sind modtagelig for Oplysning om Forhold uden for det snævre, hjemlige Samfund. Dansk Læsning mødte han først i Bladet „Dannevirke“, som holdtes i hans Hjem i Vintermaanederne, og i hans barnlige Enfoldighed besluttede han at blive dette Blads Redaktør, naar han blev stor, en Beslutning, han fastholdt under hele sin Opvækst og Uddannelse. Skulde det ikke lykkes, haabede han at kunne komme til Søs ligesom sine Forfædre. Efter flere Omskiftelser blev han virkelig ogsaa Redaktør af „Dannevirke“, og herom vil man faa mere at vide i det følgende Bind.

Et smukt Billede tegner Svendsen af sin gamle Lærer J e n s A n d e r s e n J e n s e n, der blev hans faderlige Ven og Raadgiver, men som maatte skjule sin Danskhed for ikke at miste sit Embede. En anden af hans Lærere, der havde ændret Sindelag, radbrækkede i al sin Skikkelighed det tyske Sprog, saa det hverken var det ene eller det andet, og med det Glimt af Lune, der hele Tiden præger Svendsens Fremstilling, fortæller han om en Lærer ved den tyske Privatskole i Løgumkloster, som ligeledes havde skiftet Sindelag, men ikke kunde finde Ro i sin Omsindelse. Han hed F i l s k o v, men trøstede sig selv med at kalde sig V i e l s c h a u.

Det var som Forberedelse til en videre boglig Uddannelse, Nicolai Svendsen søgte til Skolen i Løgumkloster, men selv om han egentlig ikke havde følt Trang til at blive Lærer, formede det sig alligevel saaledes, at han efter tre Aars Forløb kom paa Præparandskolen i Aabenraa, hvorfra han kom til Seminariet i Tønder. I hans Fortælling om Aarene her i den særprægede og pitoreske Marskby mærker man allerede den vordende Journalist med udpræget Sans for baade nationale og sproglige Ej-

endommeligheder. Undervisningen paa Seminariet var han ikke nogen Beundrer af, men der gaves dog en god teoretisk og praktisk Vejledning i at undervise i en Skole. Stort Udbytte fik han ved at benytte Seminariets Bogsamling fra den danske Tid. Vel nærede han dengang eller senere ikke uvenlige Tanker om det tyske Aandsliv, men der var ogsaa noget, der uimodstaaelig drog ham mod det danske. Dansk Digtning og Historie tiltrak ham mest, og han havde stadig i Tanke, at tidligere seminariueddannede Sønderjyder havde faaet nationale Tillidsposter betroet.

Efter Eksamen blev hans udtalte danske Sindelag Aarsag til, at han som Andenlærer blev flyttet saa langt sydpaa som til Brodersby i Egernførde Amt, en lille Landsby, hvis Befolkning endnu bar Præg fra Livegenskabets Dage. Omtalen af Opholdet her indeholder en interessant Beskrivelse af de sociale og kulturelle Forhold i denne Egn, altsammen set og oplevet af en opmærksom og grundig Iagttager. Her paabegyndte han et indgaaende Studium af pædagogiske og filosofiske Værker, som han fortsatte, efter at han 1896 var blevet forflyttet til Bergedorf, nær Hamborg, paa Grænsen mellem Holsten og Lauenborg. Det skulde senere komme ham tilgode, da han nogle Aar senere, i 1898, meldte sig til 2. Eksamen paa Seminariet i Tønder, efter at han havde brudt med det tyske Skolevæsen, og efter at have virket som Lærer ved den tyske St. Petri Skole i København.

Det var af pure Oppositionslyst, han gav Møde ved Eksamensbordet, og han havde dristigt til Eksamen indleveret en hel skriftlig Afhandling med en ikke ublid Kritik af et prøjsisk Skolereskript. Det maatte ganske vist paakalde Eksaminatorernes Uvilje imod ham, og ved den mundtlige Eksamen blev der da ogsaa straks stillet en Fælde for ham, idet han blev anmodet om at udtale sig om et tysk patriotisk Digt. Det afviste han med en Bemærkning om, at han ikke havde til Hensigt at lade sig eksaminere i Patriotisme, men i Pædagogik, og da Seminariedirektøren derpaa fik til Opgave at eksaminere ham i dette Fag, lykkedes det ham imidlertid snart at gøre opmærksom paa, at denne ikke beherskede Emnet. Man vil forstaa, at en saadan Bemærkning maatte faa den tilsigtede Virkning, og efter den Straffeprædiken, der blev holdt for ham, var det givet, at den unge, næsvise Eksaminant ikke kunde faa noget Eksamensbevis.

Svensden deltog derefter med stor Iver i det danske Valgarbejde i Skærbæk før det betydningsfulde Valg til den tyske Rigsdag samme Aar. Kampen mellem Dansk og Tysk havde

tilspidset sig der paa Egnen under Indtryk af den noksom kendte Pastor Jacobsens ihærdige Fortrykningsarbejde, der senere endte med en Skandale. Fra tysk Side blev der opereret baade med Stemmekneb og Stemmekøb, og da Svendsen efter Valget skrev et Par Artikler til „Hejmdal“ om disse Forhold, kom han i Forbindelse med H. P. Hanssen og modtog fra ham Tilbud om at overtage Stillingen som ansvarshavende Redaktør ved hans Blad. Han var dengang 25 Aar og mente derfor, at han for at kunne bestride dette Hverv først burde søge Uddannelse paa Statens 1-aarige Lærerkursus i København. Efter Opholdet her, som blev af stor Betydning for ham, og ogsaa skulde blive det for den Gerning, han kom til at varetage som Leder af det danske Skolevæsen i Tønder Amt mange Aar senere, tiltraadte han saa Stillingen som Redaktør i Aabenraa.

Fra Opholdet i København er der Grund til at nævne en Oplevelse han fortæller fra en Rejse til Nordslesvig. H. V. Clausen havde sendt ham ud for at skrive en Beretning om den Udvisningsbølge, som dengang gik hen over Landsdelen. I hans Beretning herom gives der Udtryk ikke blot for ungdommelig Virketrang, men ogsaa for en Lyst til at holde den nationale Modstander tilbedste. En saadan Modstander var under Fremmedherredømmet den tyske Gendarm, om hvis Virksomhed i Fortrykningsens Tjeneste der godt kunde skrives en hel Bog. Og her var der en af dem, der kom ud for Svendsens drilagtige Vid, efter at denne først havde ladet sig arrestere af ham, hvorefter den preussiske Ordenshaandhæver slukøret maatte give Afkald paa sin Fangst. Historien blev gengivet i „Hejmdal“, dog først efter at H. P. Hanssen havde anbefalet at tage lidt af Dramatikken af den, saa det blev en mere enfoldig Skildring af de Genvordigheder, en Vejfarende kunde komme ud for ved Mødet med en Gendarm.

Det var, skriver Svendsen, den første og eneste faglige Belæring, der blev givet ham af H. P. Hanssen. Men det skal ogsaa siges, at han blev mere forsigtig, da han først blev Bladets ansvarlige Leder. Alligevel undgik han ikke at faa Bøder, og de kunde falde for de mest uskyldigt udseende Presseforseelser, hvis Mening dog ingen kunde tage Fejl af. Det var ogsaa Tilfældet, da Amtsforstander Valentin er i Tyrstrup var blevet eller skulde føle sig fornærmet af en artikel i „Hejmdal“, som antydede visse Amtsforstanderes Mangel paa Kendskab til Foreningsloven, samt paaviste Mangel paa Pligtfølelse inden for den prøjsiske Forvaltning. Retssagen, der fulgte, og Svendsens Selvmøderskab er et Kapitel for sig, og det samme

gælder Fængselsopholdet i tre Maaneder i Slesvig, under hvilket han skrev Romanen „Mens Stormen raser“. Med den kostelige Beretning om, hvorledes dette formede sig, slutter første Bind.

Det er først og fremmest personlige Minder, Forfatteren har ønsket at skildre, men den brede Fremstilling, der som nævnt er præget af Lune og Fortælleglæde, er tillige et Stykke Sønderjyllandshistorie af stor Værdi. Det gælder Skildringen af selve Tiden, men ogsaa af en Række Personer og af den Maade, Nationalitetskampen førtes paa under de givne Forhold, og derfor vil dette betydelige Arbejde indgaa i Litteraturen om det danske Grænseland som et vægtigt og værdifuldt Bidrag.

M o r t e n K a m p h ø v e n e r .

J. P.-Mindebogen

Læs Bogen, læg den og spørg kun: havde han da slet ingen Fejl, kan de ikke, eller vil de ikke give et mere redeligt Billede af J. P.? Husk paa, det er en Vennebog, en Mindebog, det er ikke Historie men Historier, en kritisk Analyse giver en saadan Bog ikke, men det gustne Overlæg er jo altid i Behold, naar der engang skal skrives Historie.

Jo, J. P. var magtkær, naturligvis, og han holdt ikke Hus med sit gode Hjerte, han var meget impulsiv og kunde ikke altid se den større Sammenhæng, og hvad han end gjorde, saa var det velgjort og kunde ikke diskuteres.

Men de kendte ham nu godt, disse femten Mænd og Kvinder, der fortæller om ham, de var hans Venner, de fleste var med i et alsidigt Arbejde for vor Hjemstavn, enten det nu var i de lykkelige Mellemkrigsjaar, de mørke Besættelsesjaar, eller de vanskelige efter-45-Aar.

For et halvt Hundrede Aar siden, da var Steincke, H. P. Sørensens og J. P. et flammende rødt Trekløver, om deres Sturm- og Drang-Periode fortæller de to Ungdomsvenner saa levende, saa man føler sig hensat til Revolutionens Barndom.

Kun tre af de femten Bidragydere er Partifæller, den tredje, Arbejderbevægelsens tredje Generation, Frede Nielsen, skriver klogt og hjerteligt om sin gamle Mester, som han fulgte hengiven og bravt helt til 1945. I det kritiske Aar 1946, da savnede vi J. P. i Tinget som Fløjmand i Rytters Brigade, han var da allerede i 1943 falden for Aldersgrænsen, men Aftægtsmand

blev han aldrig. Med Pen og Mund og sit Jernbanekort i Lommen, var han altid kampberedt, aldrig mismodig, kun godt gal i Hovedet, saadan tog han sammen med ligesindede Kampen op mod den kompakte Majoritets Forenkling af Problemerne her-nede. Om ikke før, saa blev han nu fuldt og helt en af „de gamle Førere“, af Fremmedherredømmets Mænd.

Efter Genforeningen sendte Stauning en lille sjællandsk Bager til Nordslesvig, man sagde, det var jo „der Kindervater“, tænk, saa han saadan ud! Ved hans Død over 30 Aar senere staar han atter i Bevidstheden som Børnes, andre Børns faderlige Ven, der altid værgede de svageste. Men hans Manddomsgerning er national, ikke blot humanitær. International, det havde han været som ung; Aarene i fremmede Lande, selv om han ikke studerede, men kun bagte Rundstykker, havde givet ham et Udsyn og en Tolerance, som aldrig forlod ham.

Høn fik fuldt op at gøre med at passe sine egne og Staunings Sager, skabe og udvikle en ikke blot rød, men ogsaa rød og hvid politisk Organisation, og snart blev han en Mand, man maatte regne med, og kunde stole paa i alt, der kunde fremme den indre Genforening.

De lykkelige Mellemkrigsaar, saadan hedder det nu, men selv om vi saa smukt synger „Lykken er ikke Gods og Guld“, saa var gode Raad dyre overfor 30-ernes Landbrugskrise. Callø giver en Skildring af J. P. Arm i Arm med de rette Mænd, Arm i Arm med L. S., den mere hjertevarme end just kloge Peter Nielsen, Refsø, og vi lempede os igennem, ikke efter Recepten „lad falde, hvad der ikke kan staa“, thi saa vilde der være sket ubodelig Skade for det enkelte Hjem og vor Hjemstavn. Tækkemandens Søn fra Tybjerglille var et Bondebarn, der forstod Bønder, selv om han knurrede lidt.

H. P. Hanssen og J. P. Nielsen blev Venner. De følte sig begge i Gæld til det tyske Socialdemokrati. Det var et fælles Træk for dem, at de ikke kunde sige nej, naar nogen bad dem ordne en Sag. I et Fødselsdagsdigt, som Peter Kaad engang skrev til H. P. Hanssen staar der: „Hans Peter maatte fejle for Gud og Hvermands Dør“, og efter H. P. Hanssens Død i 1936 blev det J. P. I Mellemkrigsaarene havde Administrationen en fast Linje i vor Mindretalspolitik, begge gjorde de til Tider Forsøg paa at bryde den, men jeg tror, H. P. kunde lettere se den større Sammenhæng. J. P. holdt fast ved sit og havde sine egne Forehænder, sine egne Genveje.

H. P. og J. P. raabte Vagt i Gevær, da de saa den første Nazibølge skylle op mod Grænsen. Jeg husker, at mange i København syntes, nu saa de to nok Spøgelser.

I den Afværgekamp, der nu fulgte, fik ogsaa det humanitære Arbejde sin Plads, det begyndte med en Indsamling, der hed, „Jul i Grænseegnene“. Ideen var J. P.'s, og H. P. Hanssen og Biskop Ammundsen sluttede straks op. Om „Sønderjydske Hjælpefond“ og „Kronprinsesse Ingrid's Feriehjem“ fortæller hans Medarbejdere, Fru Sybille Bruun og Bankdirektør Hede-gaard.

J. P. Niensens varme Venskab med Dronning Ingrid var et Solskin over hans Alderdom, ingen kunde være mere kongetro, og hvem andre kunde have knyttet de faste Baand mellem vor Dronning og den jævneste Kone og Mor i Nordslesvig, de Hjer-tebaand, der blev en Rigdom om i Slot eller Hytte ligegodt.

Og saa skal De læse Pastor Rohleders Skildring af den lille J. P., der trodsede Vind og Vejr og sit svage Hjerte, bestandig paa Vandring for at hjælpe, han lod sig bruge og misbruge, men han søgte ikke sit eget. Han vilde med sine tusind Fjed sy sammen, hvad de søndersled.

I n g e b o r g R e f s l u n d T h o m s e n.

Nordborg Sparekasses historie

Sparekassen i Skærbæk danner skole; da den fyldte 90 år, udsendte den sit festskrift, skrevet af Nicolai Svendsen. Nordborg sparekasse, som blev oprettet 1862, fylder i år 90 og har udsendt sit smukt udstyrede festskrift, udarbejdet af K a i E d - v a r d L a r s e n og trykt hos „Dybbøl-Posten“, 72 sider i stort format og med mange billeder. Den gamle feltpræst H ø y e r M ø l l e r, som da var sognepræst i Nordborg, var stærkt medvirkende ved dens oprettelse; men dens egentlige grundlægger var herredsfoged G r ø n l u n d.

Sparekassens love vedtoges den 28. august 1862 og er under-skrevne af 20 mænd, deriblandt præst, herredsfoged, amtsforvalter, toldkontrollør, 3 borgerrepræsentanter og andre Nordborgere, således af 4 mænd, som kalder sig „Landejendomsbesiddere“. Det fortælles der tørt og sagligt om; men saa følger der et afsnit under overskriften „Mændene omkring sparekassen“, og selv om penge og regnskab naturligvis er hovedsagen i en sparekasses virksomhed, vil det i videre kredse netop være skildringen af de mænd, som leder den, der kalder stærkest ad interessen, især ogsaa, hvor det som her (og ogsaa i Skærbæk)

gælder mennesker, som har været ledet af deres danske sindelag og ud derfra har gjort sig gældende i Nordslesvigs historie.

Det er mænd, der er tale om, som redaktør M o l d t, som var sparekassens formand fra 1870—75, og hans efterfølger på denne plads F. R. C. H a n s e n fra Løjtertoft, som var formand i 42 år, og som „gennem mere end en menneskealder kom til at stå som Nordborgs danske høvding, en mand, hvis ord man lyttede til, og hvis anvisninger blev fulgt.“ Det er godt, at der fortælles om ham, først i T h o r v a l d P e t e r s e n s „Fra Als til Tønder“, og nu i denne bog, som forøvrigt ikke sjældent støtter sig til Thorvald Petersens. Han er vel værd at mindes, en festlig mand, som f. eks. også, hvad bogen ikke nævner, gjorde sig stærkt gældende i „Den nordslesvigske Vælgerforening“. Hans efterfølger blev P e t e r G r a u lige til 1944. Heller ikke hans levnedstegning findes i bogen. Der gives ham kun 2 sider i sammenhæng; men den mand vil vel nok komme, som udførligt vil fortælle om ham, der i en bog om en sparekasse kan omtales på en sådan måde: „Hans uforfærdede optræden, hans djærve tale, formet i et skønt klingende, kærnefuldt dansk, har løftet tusinder sind, så modet styrkedes, og målene kunne sættes højt.“

Ved siden af Grau stod fra 1899 til 1942 N i s N i s s e n som bogholder og direktør. Han synede vel ikke så meget udadtil; men hvad han har udført for sønderjyds danskhed, kan godt nævnes ved siden af Peter Graus gerning, og bør nævnes stærkt netop på dette sted, i Historisk samfund for Sønderjyllands tidsskrift. I dette samfunds styrelse har der ikke siddet nogen mere interesseret end Nis Nissen og ingen, som har været mere nøjagtig og pålidelig i arbejdet. Disse to er en gang kaldt „væbneren“ og „skriveren“. De var meget mere. I sparekassens ledelse var de dog kun de første mellem ligemænd. Rundt om dem stod der karakterstærke og dygtige mænd, hvis minde også er værd at holde i ære.

Selve sparekassens ærefulde udvikling, til dens driftsregnskab for året 1951—52 kunne nævne indtægt og udgift på over 300.000 kr., og til status var nået op på en sum af over 6 millioner, er der naturligvis gjort rede for, som det kan gøres for vore andre gode sparekasser; men ind imellem står der et afsnit om „En urolig tid“. Det fortæller om sammenbruddet af Sønderborg Bank i 1895 og om opdagelsen et år senere af landdagsmand H a n s L a s s e n s svig mod Lysabild sparekasse. Det var tildragelser, som vødte sorg i Nordslesvig. Det var næsten ufatteligt for os at Hans Lassen, som vi havde holdt for en hædersmand, som man gav landsdelens højeste tillidsposter, ikke

havde været en ærlig mand. Festskriftet aftrykker både, hvad „Flensborg Avis“ og hvad det tyske blad i Sønderborg mente at kunne skrive.

Redaktør *Jessen* sagde: „Vi bøjer os under Slaget, men vi lader os ikke knække. Vor Sag er alt for retfærdig og for op-højet til at skulle lide varig Skade af en enkelts Forseelser; den straal'er bestandig i urørlig Renhed højt oppe over alle personlige Ufuldkommenheder.“

Den tyske avis siger ret ligetil, at pengene er gået til den danske agitation i Nordslesvig. Den syntes at mene, som det gamle ord siger, at der altid bliver noget hængende, når man dristigt bagvadsker.

„Der var noget at opbygge indadtil og betydeligt at afværge udadtil efter de ulykker, som således ramte den sønderjydske danskhed. Det var nødvendigt at yde en indsats for at genrejse tilliden, og ganske selvfølgelig kom spørgsmålet om de danske sparekassers forhold i al almindelighed på tale.“ *Nis Nissen* henvendte sig til *H. P. Hanssen* og under hans ledelse lykkedes det at faa sparekasserne, deriblandt Nordborgs, omdannet, så de svarede til dagens krav; der blev nedsat et nævn med *H. P. Hanssen*, kaptajn *C. C. Fischer*, fabrikant *L. Middelhous*, bogholder *J. P. Paulsen*, alle af Åbenrå og møller *P. Johansen* af Havnbjerg til at revidere sparekassens forhold, og da de var fundet i bedste orden, vedtoges nye love, som trådte i kraft den 1. januar 1897. Så griber imidlertid herredsfoged *Klinker* i Nordborg ind med et krav om, at kassens overskud og reservefond skulle stilles til rådighed for kommunale formål. Landsretten i Flensborg afviser hans krav; men den 1. november 1896 lader statsadvokaten sparekassen lukke. En regeringsrevisor gennemgik dens bøger, men der var intet urigtigt at finde, og den 17. november kunne sparekassen atter åbne for ind- og udbetalinger.

Nu fulgte der nogle rolige år for Nordborg sparekasse med god og støt fremgang. I 1900 måtte den organiseres på ny, da den præjsiske borgerlige lov krævede nye former; men der måtte atter føres retssag mod amtsdommeren for at opnå at få sparekassen indført i handelsregistret. Siden har dens tilværelse været som andre sparekassers. To store krige har ikke rokket dens stilling. Endnu varetager den dygtigt og støt Nordborgs og Als Nørreherreds økonomiske interesser, så vidt som de ligger indenfor en sparekasses naturlige virkeområde, i naturlig fortsættelse af gode danske mænds arbejde i de mange år.

H. Lausten-Thomsen.

Brandforsikringsforeningen for bygninger på Als

I samme format og med samme smukke udstyr har Kai Edvard Larsen udsendt endnu et festskrift. Han indleder med et afsnit om „Forsikringstankens udvikling“, og her nævner han, at „brandforsikringen synes at høre hjemme her i Norden, og den første spire mener man at kunne finde på Island, hvor man allerede i det 12. århundrede havde indført bestemmelser om, at bønderne inden for visse distrikter skulle danne en slags gensidig forsikringsforening, således at et vist antal af en bondes nedbrændte bygninger blev erstattet af de andre bønder i fællesskab“. *Erik Arup* mener i sin Danmarkshistorie (I, § 139) at kunne gå endnu længere tilbage. Han skriver om gilderne i afsnittet, der når til år 1060: „Nu viste det sig, at der efter kirkelig opfattelse var også mange andre tilfælde, hvor gildebroder kunne komme gildebroder til hjælp: hvis han var i fangenskab, hvis han døde eller hvis hans ejendom ødelagdes ved ildebrand“. Han mener, at denne vedtægt går helt tilbage til gammel, hedensk tid.

Det er dog først 1738, der oprettes brandkasser for hvert enkelt amt i hertugdømmerne; 1758 blev det ved kongeligt reskript fastsat, at brandskaderne (!) skulle fordeles ligeligt over hele området. Det havde til følge, at Sønderjylland kom til at betale for mere end egne brandskader. Sydslesvigeren *Wethje* 1836 og efter ham hjemmetyskeren *Thies Steenholdt* fra Ravsted (ikke fra Holsted) 1838 søgte at få denne fremgangsmåde ændret. Bogen giver en ret fyldig fremstilling af udviklingen, indtil det blev muligt at oprette private brandkasser for bygninger.

Laurids Skau, hvis afhandling om brandforsikringsvæsenet i „Slesvigske Provinzialafterretninger“'s første bind forfatteren ikke synes at have fået øje paa, gjorde i denne opmærksom på, at „Lovgiveren forbeholdt sig Ret til at gøre Undtagelser fra Regelen med Hensyn til Assurancetvungen“. Alligevel må vi helt op til 1877, inden den første brandforsikringsforening for landbygninger i den nordlige del af Slesvig oprettes. Det var ritmester *v. Düring* på Damager, der gav tilskyndelsen dertil. Man ønsker dog flere steder at have brandkasser med mindre områder, og styrelserne for løsørekasserne for Allerup og Mollerup sogne (skal sikkert være Aller og Moltrup!) bad *v. Düring* deltage i et møde i Christiansfeld for bl. a. at drøfte de enkelte brandkassers område. Så viser der sig på Als stemning for en særlig brandforsikringsforening, og den 20. juli 1878 oprettedes i Ketting Kro „Brandforsikringsforeningen for bygninger på Als“ med *K. Knudsen*, Lysholm som formand. Hans billede står

først i bogen, og det er med rette, at man har givet det denne plads.

Brandkassens egentlige historie gives med mange tal og megen saglighed, der fortælles om dens ydre vanskeligheder under skiftende kår, om skadesgodtgørelse i 75 år, fra 1.000 mark i 1879 til 121.269 kroner i 1952. Alt i alt er der udbetalt lige ved en million mark og over 2 $\frac{1}{4}$ million kroner til de forsikrede. Det er et kapitel af Als's økonomiske historie, som bogen om Nordborg sparekasse er det.

„Mændene i arbejdet“ hedder et afsnit på 10 sider. Det bliver kun lidt, hvad læseren får at vide om de 4 formænd Knud Knudsen, Christian H. Bladt på Tandsgård, Christian Becker fra Asserballe og Jørgen Skov fra Himmark, mindre endnu om de øvrige ledende mænd i foreningen; men det er alligevel godt, at dette kapitel er med, og hele bogen er, som forfatteren skriver om brandkassen, „et hæderfuldt udtryk for den dansk-sindede befolkning evne til at klare sine egne sager“.

H. Lausten-Thomsen.

Prins Christian (V)s Breve. I. Kancelibreve i uddrag

1626—1642

1952. 642 sider.

Historiker og arkivrotte er vel for de fleste mennesker enslydige ord. Og rigtigt er det, at historikeren ikke undgår de mange timers møjsommelige arbejde med fortidens folianter eller sandbelagte akter. Men alle hilser de med glæde, når et nyt historisk kildekrift ser dagens lys. Ikke fordi arkivatmosfæren ikke behager dem — det håber vi arkivfolk da ikke — men fordi et trykt værk er mange gange lettere at arbejde med, og registre nu engang er et af de goder, som kan lette historikerens tilværelse.

Udgivelsen af særligt sønderjydsk kildestof er desværre ret begrænset. Caroline Andersens udgave af Hansborg-registranterne (se Sdj. årb. 1944, s. 241—43, og 1951, s. 296—300) og Kromans Danmarks gamle købstadlovgivning I er de eneste væsentlige danske bidrag igennem en længere årrække. Og det er ikke, fordi der ikke ligger opgaver nok og venter. Først og fremmest trænger vi stærkt til en udgave af slesvigske (og holstenske) love og forordninger, svarende til V. A. Sechers store værk: Corpus constitutionum Daniæ I—VI. Det er en stor opgave, men

det ville være af lige stor betydning for danske og tyske forskere, om den blev løst. Man kunne sommetider ønske, at de kunne finde sammen i et sådant arbejde. Det vil i hvert fald ikke kunne sætte de nationale lidenskaber i brand.

De ovennævnte bemærkninger er ikke tænkt som nogen bebrejdelse mod danske historikere og arkivfolk, og det må også med det samme siges, at mange af de kildeskrifter, som udsendes af rigsarkivet, kildeskriftselskabet og andre institutioner indeholder ikke så få bidrag til sønderjydske historie, selvom de først og fremmest angår danske forhold. Det gælder *Kronens Skøder*, hvoraf nu foreligger fire bind. Sidste bind, der går til 1730, udkom i 1950. Også i den store udgave af danske kancellis tegnelser og registre, *Kancelliets Brevbøger*, der nu omfatter årene 1550—1641, ja egl. begynder allerede 1523, findes en del sønderjydske stof, selvfølgelig ikke mindst til belysning af forholdet mellem hertugdømmet og kongeriget. Det er tanken, at udgaven skal føres ned til 1660, og man må håbe for rigsarkivet, for udgiveren, arkivar Gunnar Olsen, og for vi andre, at det vil lykkes at føre værket til vejs ende, inden vi alle ligger under mulde.

I forbindelse med Kancelliets brevboøger vil der også være grund til at nævne et værk, som kildeskriftselskabet fornylig har udsendt: *Prins Christian (V)s Breve I*, der omfatter den udvalgte prins' kancellibreve i uddrag 1626—1642, og er udgivet af arkivar E. Marquard, gennem mange år til sin død i 1950 den utrættelige bearbejder af Kancelliets Brevbøger. Prinsens breve er på mange måder et udmærket supplement til den kongelige korrespondance. Da prinsens kancelli ikke som kongens danske kancelli havde kongeriget som eneste virkeområde, finder man heri et stort antal breve vedr. hertugdømmerne, både deres relationer til kongeriget og deres indre forhold. Det er selvfølgelig et spredt og meget forskelligartet materiale, og det vil ikke være muligt her at foretage en gennemgang af det. Blot kan det nævnes, at brevene indeholder en del bidrag til sønderjydske kulturhistorie, ligesom de også i flere tilfælde kaster godt lys over sønderjydske handelsforhold, ikke mindst fordi prinsen handlede med flere af de store flensborgske købmænd.

Man har vel lov at håbe, at det ikke varer for længe, inden arkivar Bro Jørgensen, der har overtaget udgivelsen efter Marquards død, kan udsende bind II, der skal indeholde prinsens mere personlige breve. Det skal ikke være nogen hemmelighed, at vi med forventningens glæde ser hen til registret, som dette bind vil bringe. Vi kan jo nu alle lide at leve livet lettest muligt.

Johan Hvidtfeldt.

Bognyt

Grundet på forskellige omstændigheder — bl. a. fordi oversigten over afhandlingerne i de tyske tidsskrifter fylder betydeligt mere end forudset — har det ikke været muligt at bringe alle de planlagte anmeldelser i nærværende hæfte af Sønderjydske årbøger. De udskudte anmeldelser vil fremkomme i forårshæftet 1954. For at vore læsere imidlertid kan være orienterede om, hvad der i det sidste par år er fremkommet til belysning af sønderjysk historie, vil titlerne på de nye bøger, som vi er blevet opmærksomme på eller som er blevet os tilsendt til anmeldelse, blive nævnt.

Det drejer sig om følgende:

Carl Schott: Beiträge zur Landeskunde von Schleswig-Holstein, Kiel (Ferd. Hirt), 268 s.

Theodor Möller: Landschaft und Menschen. Beiträge zur Heimatkunde Schleswig-Holsteins, Neumünster (Wachholtz), 1952, 150 s.

Gutenbrunner, Jankuhn og Laur.: Völker und Stämme Südostschleswigs im Mittelalter. Gottorfer Schriften 1, Slesvig, 1951, 183 s.

Siegfried Gutenbrunner: Schleswig-Holsteins älteste Literatur. Von der Kimberzeit bis zur Gudrundichtung, Kiel (Mühlau), 1949, 103 s.

Alexander Scharff: Schicksalsfragen schleswig-holsteinischer Geschichte, Neumünster (Wachholtz), 1951, 58 s.

Alexander Scharff: Schleswig. Völkerbrücke und Grenzland, Kiel (Ferd. Hirt), 1953, 47 s.

Volquart Pauls: Schleswig-Holstein zwischen Nord und Süd, Neumünster (Wachholtz) 1950, 47 s.

E. Waschinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226—1864, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins bd. 26, Neumünster (Wachholtz) 1952, 245 s.

Hoffmann: Die Herkunft des Bürgertums in den Städten des Herzogtums Schleswig, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 27, Neumünster (Wachholtz).

Walter Stephan: Die historischen Wappen Schleswig-Holsteins und seiner Landschaften Neumünster (Wachholtz).

Danmarks gamle Købstadslovgivning, bd. 1. Sønderjylland. Udg. af *Erik Kroman* (under medvirken af *Peter Jørgensen*), København (Rosenkilde & Bagger) 1951, 306 s.

- Ingeborg Leister*: Rittersitz und adliches Gut in Holstein und Schleswig. Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, bd. XIV, hæfte 2, 137 s. 27 kort.
- Beretning til Folketinget afgivet af den af tinget 25. 10. 1950 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. XIV. *Det tyske mindretal under besættelsen*, tyske og danske dokumenter (med bilag), København (Schultz), 1254 s.
- Hans Krog*: Tyrstrup-bogen. Bidrag til Tyrstrup sogns historie. Eget forlag, 1951, 203 s.
- Otto Scheel*: Tondern zwischen Wiking- und Hansezeit, Tønder (Gaforil) 1952, 32 s.
- Walter Trede*: Dänischwohld. Zugleich eine Chronik der Ortschaft Gettorf, Rendsborg (Heinrich Möller Söhne) 1951, 142 s.
- Ulrich Fulda*: Flensburg. Bild einer Stadt. Flensburg (Chr. Wolff), 1953, 64 s.
- Erwin Freytag*: Aus der Chronik des Kirchspiels Sieverstedt. Ein Beitrag zur Geschichte der Uggelharde. Sonderveröffentlichung des Angler Heimatvereins in Kappeln, Siversted, 1951, 243 s.
- Hørst Appuhn*: Sankt Marien in Husum. Schriften des Nissenhauses in Husum 2, 32 s. + 8 billedtavler.
- 350 Jahre Stadt Husum*. Festschrift des Heimatfestes 4.—12. Juli 1953. Verlag der Husumer Nachrichten, 104 s.
- Anna Hoffmann*: Die Tracht des Kirchspiels Ostenfeld. Schriftenreihe des Schleswig-holsteinischen Landesmuseums Schleswig in Verbindung mit der Gesellschaft für Schlesw.-holst. Geschichte 3, 1952.
- Tidelski*: Das Ostenfelder Bauernhaus in Husum, 1953. (Museumsvejledning uden sidetal).
- Waldemar Augustiny*: Die grosse Flut. Chronik der Insel Strand, Güterslohe (Bertelsmann), 2. bd. 926 s.
- Rolf Dircksen*: Föhr. Kleine Monographie des Insel. Husum (Chr. Jessen) 1953, 108 s.
- Harry Schmidt*: Drei Schlösser am Westensee, Rendsborg (Heinrich Möller Söhne), 1953, 103 s.
- Emma v. Hassel*: Michael Jebsen. Das Leben des Schiffsreeders und die Chronik seiner Vorfahren. Åbenrå, 1953 166 s. + 1 tavle.
- Max Rasch*: Die verwandschaftliche Verknüpfung Theodor Storms mit Nordschleswig, Tønder, 1953, 25. s.
- Endvidere vil vi gerne henlede vore læsers opmærksomhed på følgende lille nyttige hjælpemiddel:
- Verzeichnis der im Raum Schleswig in den Tages-Zeitungen erschienenen heimatkundlichen Aufsätze, udgivet af Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung, Regierungsgebäude, Schleswig, 1949/50 23 s., 1951 16 s. og 1952 18 s.

Årsberetning og regnskab 1952-53

Ved Peter Kr. Iversen og Knud Fanø.

Årsmødet afholdtes søndag d. 31. maj på Skamlingsbankens hotel. Formanden, fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, bød velkommen. Særlige velkomstord rettedes til Vejle amts historiske samfunds repræsentant, apoteker Arnold Hansen, Kolding, og den ældste tilstedeværende, Hans Lorenzen, Ballum. Til mødets dirigent valgtes proprietær Vyff, Vonsild, der bød deltagerne velkommen til Vejle amt.

Formanden mindede indledningsvis om Skamlingsbankens historiske betydning og aflagde derefter følgende beretning:

Vi plejer ved begyndelsen af årsmøderne at mindes de medlemmer, der i årets løb er afgået ved døden. Dødens høst har i årets løb været stor, og blandt de bortgåede er flere, som »samfundet« står i stor taknemmelighedsgæld til. Mindelisten omfatter følgende navne:

Overretssagfører Fr. Branner, København, ingeniør Henrik Claudius, København, læge E. Gabe, Åbenrå, gårdejer Mads Gram, København, lærer J. N. Hansen, Foverup, redaktør Niels Hansen, Åbenrå, fabrikant G. Japsen, Åbenrå, museumsinspektør Chr. Axel Jensen, København, læge H. C. Jensen, Sønderborg, politimester E. Jessing, Frederikssund, lærer Larsen, Øster Terp, stationsforstander L. Chr. Larsen, Fredericia, fru Hansigne Lorenzen, Ballum, gårdejer L. Lund, Tiset, lærer H. C. Nissen, Gråsten, hypoteksmægler C. Petersen, Sønderborg, bibliotekar Jakob Petersen, Åbenrå, malermester Rogge, Bredebro, overlæge Teilmann, Vejen.

Vi udtaler et æret være deres minde!

I det forløbne år har vi haft en beskeden medlemstilgang, således at medlemstallet nu ligger på omkring 1180 d. v. s. en fremgang på ca. 20 siden sidste årsmøde. Tilgangen er for så vidt bemærkelsesværdig, da der ikke fra styrelsens side har været iværksat nogen egentlig hvervekampagne. Men der kan jo næppe være tvivl om, at der endnu findes mange historisk interesserede rundt omkring i landsdelen, som burde støtte samfundets arbejde ved at indmelde sig. For, som det vil

fremgå af kassererens beretning, er foreningens økonomi ikke strålen-de. På trods af de meget forøgede trykkeomkostninger har medlems-kontingentet siden 1946 været uforandret 6 kr., og det vil derfor se-nere, når kontingentets størrelse for det kommende år skal fastsættes, blive lejlighed til at drøfte, om dette lave kontingent ikke bør for-højes. Man kan næppe forlange, at underskudet helt skal dækkes ved offentlige tilskud. Det er i år lykkedes at opnå et ekstraordinært til-skud på 1000 kr. fra Dansk Kultursamfund, et tilskud, som vi er meget taknemmelige for, men som ikke dækker halvdelen af det budgeterede underskud, såfremt Sønderjydske Årbøger skal udsendes i normalt omfang. Hvis der bare i hvert af sognene kunne tegnes 3—4 nye med-lemmer, ville udgiftssiden og indtægtssiden være i balance, og jeg beder derfor årsmødets deltagere om hjemme i sognene at agitere for øget medlemstilgang. Den personlige agitation virker bedre end ud-sendelse af tryksager — og er også billigere.

Et lille lyspunkt i foreningens økonomi er dog den ikke ubetydelige nedgang i trykkeudgifterne. Sidste år kunne vi udsende Sønderjydske årbøger i et omfang på 17½ ark, og vi håber, at omfanget kan blive noget lignende i år.

Med hensyn til foreningens øvrige publikationer skal nævnes, at udsendelsen af Flensborg-bogen er blevet forsinket noget. 1. bind vil blive udsendt til september og 2. bind om et år. Udarbejdelsen af en Åbenrå bys historie er nu også stort set økonomisk sikret. Åabenrå byråd har for ganske nylig bevilget et tilskud på indtil 20.000 kr., og fra Dansk Kultursamfund har vi fået løfte om 3000 kr. Udarbejdelsen af manuskriptet er anslået at koste ca. 30.000 kr., og de resterende 7000 kr. skulle det vel nok være muligt at få fra forskellige fonds og insti-tutioner. Historisk samfund vil gerne benytte denne lejlighed til at bringe Åbenrå byråd og kultursamfundet en hjertelig tak for de store tilskud og for den interesse, der herved er vist sønderjydske historisk forskning. Trykkeomkostningerne er anslået til 30.000 kr., som man regner med at kunne få dækket ved salg. Efter den foreløbige plan skal adjunkt H. V. Gregersen, Struer, behandle middelalderen og tids-rummet 1814—48, arkivar Peter Kr. Iversen tiden 1523—1660, lands-arkivar Johan Hvidtfeldt tidsrummene 1660—1814 og 1940—45, biblio-tekar Aage Bonde, Århus, tiden 1848—64, landsarkivar Frode Gribsvad tiden 1864—1920, medens professor Troels Fink*) skal skrive om tiden 1920—40. Redaktionen består af landsarkivar Hvidtfeldt og arkivar Iversen. Værket får et omfang på ca. 800 sider og udsendes i to bind, hvoraf 1. bind gerne skulle være færdigt 1958 eller 59, 2. bind det føl-gende år.

*) Professor Fink har senere meldt fra. I hans sted er cand. mag. G. Japsen indtrådt i medarbejderstaben.

I manuskript foreligger Niels Black Hansens oversættelse af og kommentar til *Annales rerum Apenrade* (d. v. s. Åbenrå annaler), der foruden at være den vigtigste kilde til Åbenrå og omegns personalhistorie i de første årtier af 17. århundrede tillige meddeler oplysninger af mere almen historisk værdi. Historisk samfund magter ikke på nuværende tidspunkt at udgive manuskript, men man har håb om at opnå nogen støtte til udgivelsen, der vil koste ca. 1800 kr. Det er hensigten, at denne publikation skal udsendes i skriftrækken.

Som medlemmerne endvidere vil have bemærket, har der i forårshæftet af Sønderjydske årbøger været indlagt et bestillingskort på Nicolaj Svendsens erindringsbog, der udsendes under titlen: Sønderjydsk Skæbne. Historisk samfund har på forskellig vis været medvirkende ved udgivelsen og har derfor opnået en rabatordning med udgiveren: Modersmålets trykkeri, hvorefter de medlemmer, der har afgivet bestilling på værket inden 15. juli, kan få det tilsendt til en favørpris på 38,40 kr. Bogladeprisen er 48,00 kr. Jeg vil meget anbefale medlemmerne at benytte sig af dette tilbud.

Af foreningens øvrige arbejde kan nævnes, at vi sammen med den danske lærerforening for Sydtønder amt har arrangeret et lokalhistorisk kursus i Nibøl søndag d. 19. april. Tilslutningen var kun ringe.

Egnsvandringen sidste sommer (søndag d. 7. sept.) var henlagt til Als. Under museumsinspektør Rabens ledelse besøgte de henved 200 deltagere Baronens høj i Nørreskov, Helvedgård og Østerholms voldsteder samt kirken og præstegården i Notmark. Efter en kaffepause i Egen forsamlingshus holdt museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, her et meget interessant lysbilledforedrag om Augustenborg og augustenborgerne, og på tilbagevejen til Sønderborg viste han os Augustenborg slot.

Inden for styrelsen har forskellige forslag angående egnsvandring til sommer været drøftet. — Vi har bl. a. talt om en Gram—Ribe tur, en Slesvig—Dannevirke tur og en Flensborg—Glyksborg tur. Under eventuelt vil der blive lejlighed til for medlemmerne at udtale sig om, hvilken tur man vil foretrække.

Af begivenheder i den kommende tid kan endvidere nævnes, at Dansk historisk Fællesforening efter vor indbydelse afholder sit årsmøde i Sønderborg i dagene 28.—30. august. Vi er glade for, at foreningen har villet imødekomme vor indbydelse, og vi håber, at de delegerede vil tilbringe et par gode dage hernede i Sønderjylland. Lørdag eftermiddag d. 29. aug. vil vi være vært ved en beskeden kop kaffe på Hotel Dybbøl-Banke.

Tønder By har sin gode skrevne historie under redaktion af vort æresmedlem dr. Mackeprang, Haderslevs historie til 1800 er skrevet af dr. Achelis. Flensborg bys historie vil udkomme i år, Sønderborgs er i

arbejde, og nu tages der fat på Åbenrå købstads historie. Alle vegne — undtagen i Haderslev — har Hist. samfund for Sdj. stået bagved eller har været med i arbejdet. Der er med vejledning og støtte fra samfundet skabt adskillige sognehistorier. Vi har tilskyndet enkeltmand til at skrive deres minder og offentliggjort enkelte som provst Christensens, Peter Refshauges, Peter Lautrups og Thorvald Petersens. Vi har udgivet vejledninger til studier i Sønderjyllands historie, eller enkelte dele deraf. Vi har også ad andre veje været med til at øge interessen for sønderjydsk historie, ved Sønderjydske årbøger, Sønderjydsk månedsskrift, ved kursus og ved udflugter med gode og historisk kyndige vejledere.

Det er lige ved, at vi kan være lidt stolte af, hvad Hist. samf. har kunnet udføre i dets 30-årige levetid. Vi mener, at vi kan pege på en gerning, som giver os ret til at bede om troskab mod Hist. samfund og om at hjælpe med til at skaffe det yderligere tilslutning.

Efter formandens beretning aflagde kassereren, adjunkt K n u d F a n ø, regnskabet (se dette). Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt uden drøftelse.

For Sønderjydsk månedsskrift forelagde museumsinspektør H. N e u m a n n følgende beretning og regnskab:

Det er lykkedes at få viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, til at indtræde i redaktionen fra nytår 1953, samtidig med at han varetager månedsskriftets forretningsførelse, og der er grund til at glæde sig over denne udvidelse. Det har tit været følt som et savn ikke at have en mand i den by, hvor månedsskriftet udkommer, og der vil Werner Christiansen kunne tage sig af det på en måde, der sikkert vil komme tidsskriftet til gode.

Driftsregnskabet:	indtægter	6576,79 kr.
	udgifter	7159,96 kr.

status viser at formuen er ÷ 1809,69 kr.

Abonnenttallet er uforandret, og den lille formuefremgang fra sidste år viser, at vi holder stillingen; men vi kører tungt, idet det vanskeligt lykkes at holde annonceindtægten på det tidligere niveau. Det er stort set vor egen skyld, idet vi alt for længe har fastholdt et alt for lavt abonnement, som kun er steget 50 øre i kvartalet siden 1924! Stillingen er nu den, at vi efterhånden har slettet en stor del af vort billedstof, en del af vort sidetal og ikke har nogen mulighed for at betale noget for vort stof i de tilfælde, hvor vi ønsker noget bestemt.

Vi har derfor nu vedtaget at abonnementsprisen forhøjes til 3 kr. kvartalet.

Også månedsskriftets regnskab og beretning godkendtes enstemmigt.

Til styrelsen genvalgtes enstemmigt landsarkivar **J o h a n H v i d t f e l d t**, Viborg, adjunkt **K n u d F a n ø**, Tønder, viceskoleinspektør **C h r. S t e n z**, Flensborg, og viceskoleinspektør **W e r n e r C h r i s t i a n s e n**, Tønder.

Under eventuelt fastsattes kontingentet for regnskabsåret 1953-54 til kr. 7,50. Udflugten skal i år gå til Flensborg-Glyksborg. Til mødested for årsmødet 1954 valgtes Åbenrå, evt. med udflugt til Urnehoved. Apoteker **A r n o l d H a n s e n**, Kolding, takkede for indbydelsen til Vejle amts historiske samfund og uddelte en pjece om Skamlingsbanken.

Efter et fælles kaffebord holdt fhv. højskoleforstander **H a n s L u n d** et tankevækkende foredrag om historiens stilling i dag. Foredraget forstyrredes desværre meget ved tjeneres og andre uvedkommendes støjende adfærd.

Årsmødets deltagere kørte derefter til Koldinghus museum, hvor museumsinspektør **S k o v** redegjorde for slottets historie og foreviste samlingerne,, hvori der er meget af sønderjydske oprindelse.

P e t e r K r. I v e r s e n.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1952

INDTÆGTER:	Kr.	Ø.	UDGIFTER:	Kr.	Ø.
Medlemsbidrag	7.960	70	Trykning	12.449	25
Salg	4.305	62	Honorarer	2.406	00
Tilskud	4 800	00	Ekspedition, sekretær, kasserer	700	00
Renter	26	05	Fragt og omdeling	1.724	44
Forskelligt	1.092	30	Møder og repræsentation	885	01
Balance	1.095	61	Annoncer	87	30
			Forskelligt	1.028	28
	19.280	28		19.280	28

AKTIVER:	Kr.	Ø.	PASSIVER:	Kr.	Ø.
Post- og bankkonti	80	73	Forudbetalt kontingent	40	80
Kontant	4	18	Regning: Hejmdal	3.370	20
Kontingentrestance	51	10			
Saldo	3.274	99			
	3.411	00		3.411	00

Knud Fangø,
sign,

Undertegnede af Historisk Samfund for Sønderjylland valgte revisorer har den 29. og den 31. maj 1953 revideret ovenstående regnskab, som er befundet værende i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. december 1952 kr. 84,91 forelå, ligesom vi har kontrolleret det nye regnskab indtil den 18. maj 1953, og ejheller der fundet noget at indvende.

T ø n d e r, den 29. maj 1953.

Sigurd Schoubye.

S k a m l i n g, den 31. maj 1953.

Jørgen Frank.

Redaktør A. Svensson
tildelt pris fra Dansk historisk Fællesforening

For nogle år siden udsatte Dansk historisk Fællesforening en pris for den bedste afhandling om en bys eller en egns forhold i besættelsestiden, fremkommet i en af de historiske amtssamfunds årbøger inden udgangen af 1952. Det er os en glæde at kunne meddele, at denne pris er tildelt redaktør A. Svensson, Haderslev, for afhandlingen: Dansk Samraad, der var trykt i Sønderjydske årbøger 1951. I anledning af denne udmærkelse vil redaktionen gerne bringe Sønderjydske årbøgers flittige medarbejder en hjertelig lykønskning.

Red.

MEDDELELSE

Hist. samf. har fået overladt restoplaget af *Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864, I—III.*

Ved henvendelse til adjunkt Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder, vil medlemmerne kunne erhverve dette store værk til en pris af kun 3 kr. plus porto.

RETTELSE

I artiklen „Skønlitteratur om og fra Sønderjylland“ i første halvbind 1953 side 6 skal linie 16 lyde:

„af bonden P. Hansen i Knorborg, smådigte“.

Denne P. Hansen må ikke forveksles med digteren af „I Arilds tid“.

H. Lausten-Thomsen.

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland:

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægts-tavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7. radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. 6 kr. (10,00).

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger og Sønderjydsk månedsskrift.*

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (sekretær), adjunkt Knud Fanø, Tønder (kasserer), højskoleforstander Hans Lund, Rødding, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, sognepræst H. Hejselbjerg-Paulsen, Fjelstrup, pastor H. F. Petersen, Flensborg, gårdejer Sv. A. Hanssen, Nørremølle, overlærer Werner Christiansen, Tønder, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger består af H. Lausten-Thomsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Sønderjydsk månedsskrift redigeres af W. Christiansen, H. Neumann og Chr. Stenz.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. eller mindst 100 kr. een gang for alle. Medlemmerne modtager Sønderjydske årbøger gratis. Sønderjydsk månedsskrift bestilles hos postvæsenet og koster 2 kr. 15 øre fjerdingårligt. I boghandelen eller bestilt hos viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, koster det 3 kr. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Troels G. Jørgensen: A. D. Jørgensen, skildret af en søn	side 129—157
A. Svensson: Træk af bladet »Dannevirke's« historie »	158—177
Th. O. Achelis: Teologiske studenter fra hertugdømmet Slesvig i årene 1814—1864	» 178—190
Aage W. Wegner: Ejderkanalen	» 191—203
Peter Kr. Iversen: Afhandlinger vedrørende sønderjydsk historie 1945—52	» 204—232
Peter Kr. Iversen og Knud Fanø: Årsberetning og regnskab 1952—53	» 260—265
Redaktør A. Svensson tildelt pris fra Dansk historisk Fællesforening	« 266
Meddelelse	» 266
H. Lausten-Thomsen: Rettelse	» 268

I kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.